

**T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ORTA ASYA'DA GÜVENLİK SORUNLARI VE BÖLGEYE
YÖNELİK İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Tnk. Ütğm. İbrahim YILMAZ**

**Tez Danışmanı
Doç.Dr. Mitat ÇELİKPALA**

ANKARA - 2008

TEZ TANITIM FORMU

TEZİN TARİHİ : 26.03.2008

TEZİN TİPİ : Yüksek Lisans Tezi

TEZİN BAŞLIĞI : Orta Asya'da Güvenlik Sorunları ve Bölgeye Yönelik İşbirliği Girişimleri

TEZİN YAPILDIĞI BİRİM : Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü
Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı

SPONSOR KURULUŞ : -

DAĞITIM LİSTESİ : Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü
Tez Hazırlama, Onay, Dağıtım ve Muhafaza Esasları Kılavuzunda Belirtilen Yerlere

TEZİN ÖZETİ : Çalışmada, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılından itibaren Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve NATO gibi güvenlik ve işbirliği yapılanmalarının Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan oluşan Orta Asya'nın güvenlik sorunlarının çözümüne yönelik katkıları analiz edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER : Orta Asya, Güvenlik Sorunları, BDT, KGAÖ, ŞİÖ, NATO.

SAYFA SAYISI : 116

GİZLİLİK DERECESESİ : Tasnif Dışı

**T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ORTA ASYA'DA GÜVENLİK SORUNLARI VE BÖLGEYE
YÖNELİK İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Tnk. Ütğm. İbrahim YILMAZ**

**Tez Danışmanı
Doç.Dr. Mitat ÇELİKPALA**

ANKARA - 2008

KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tnk. Ütğm. İbrahim YILMAZ'ın **Orta Asya'da Güvenlik Sorunları ve Bölgeye Yönelik İşbirliği Girişimleri** konulu tez çalışması, jürimiz tarafından GÜVENLİK BİLİMLERİ Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan -----
Doç.Dr. Çınar ÖZEN

Üye -----
Doç.Dr. Mitat ÇELİKPALA
(Danışman)

Üye -----
Haldun YALÇINKAYA
Yrd. Doç. Dr. İkm. Bnb.

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2008

Taner ALTUNOK
Prof.Dr.Y.Müh.Alb.
Svn.Bil.Ens.Md.

TEŞEKKÜR

Başta Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Müdürü Prof.Dr.Y.Müh.Alb. Taner ALTUNOK olmak üzere tüm Enstitü personeline, bu çalışmanın vücuda gelmesinde yönlendirmeleri ile bana yol gösteren, bir eğitmenden daha öte bir ilgi ile destek olan, kendisinden hayatım boyunca kullanabileceğim araştırma disiplini ve metodolojisi öğrendiğim tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Mitat ÇELİKPALA'ya, programa başladığım ilk günden itibaren bana yol gösteren, sorunlarımı paylaşan ve her zaman desteğini yanımda hissettiğim, Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı J. Öğ. Alb. Kadir GÜNDOĞAN'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Hayatım boyunca eğitimim için hiç bir fedakarlıktan kaçınmayan anne ve babama, başarılarımla sevinen, üzüntülerimle üzülen eğitimim süresince bana hep destek veren, anlayış gösteren sevgili eşim Cevriye YILMAZ'a, çalışmaktan yorulduğum anlarda beni oyunlarına ortak ederek dinlenmemi sağlayan sevgili kızım Yasemin ve sevgili oğlum Yiğit'e teşekkür ederim.

Son olarak, gerek derslerde, gerekse tez çalışmamda her zaman bana destek olan J. Bnb. Metin GÜNAL, J. Yzb. Korhan DEMİR, Dz. İsth. Yzb. Halit ÇAPAT, J. Yzb. Gençosman ÖNAL, J. Yzb. Özgür ÖZER ve sivil müdavim Çakıl GÜÇ'e şükranlarımı sunarım.

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ANKARA 2008

ORTA ASYA'DA GÜVENLİK SORUNLARI VE BÖLGEYE
YÖNELİK İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tnk. Ütğm. İbrahim YILMAZ

ÖZET

Bölgesel güvenlik sorunlarının, bölgesel işbirliği girişimleri ile çözülüp çözilemeyeceği, işbirliği yapılanmalarının, bölgesel sorunların çözümüne katkı sağlayıp sağlamadığı sorularına cevap aranması bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır.

Çalışmada, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılından itibaren Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve NATO gibi güvenlik ve işbirliği yapılanmalarının Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan oluşan Orta Asya'nın güvenlik sorunlarının çözümüne yönelik katkıları analiz edilmiştir.

Sonuç olarak; bölge güvenlik sorunlarından hangilerinin, ne derecede, çözüme kavuşturulduğu, hangilerinin potansiyel olarak bölge güvenliğini tehdit ettiği ve işbirliği yapılanmalarının bu güvenlik sorunlarının çözümündeki rolü ve katkısı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Orta Asya, Güvenlik Sorunları, BDT, KGAÖ, ŞİÖ, NATO

Tez Yöneticisi : Doç.Dr. Mitat ÇELİKPALA

Sayfa Sayısı : 116

T.C.
TURKISH MILITARY ACADEMY
DEFENSE SCIENCES INSTITUTE
DEPARTMENT OF SECURITY SCIENCES
ANKARA 2008

CENTRAL ASIAN SECURITY ISSUES AND COOPERATIVE INITIATIVES

MASTER THESIS

Tnk. Ütğm. İbrahim YILMAZ

ABSTRACT

Whether regional issues can be resolved as a result of regional cooperation initiatives and whether cooperation organizations contribute to resolution of regional issues constitute the point of departure for this study.

This thesis analyzes the contributions of cooperative organizations and initiatives like Commonwealth of Independent States (CIS), The Collective Security Treaty Organization (CSTO), The Shanghai Cooperation Organization (SCO) and NATO's Partnership for Peace (NATO's PfP) programme in solving Central Asian security issues.

As a result, this study describes which issues are resolved and to what degree they are resolved, which problems have the potential to continue to threaten the regional security and the role the security organizations played in solving the aforementioned issues.

Keywords :Central Asia, Security Issues, CIS, CSTO, SCO, NATO

Advisor :Doç. Dr. Mitat ÇELİKPALA

Number of Pages :116

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TANIMLAR VE TARİHSEL ARKA PLAN

1. TANIMLAR	5
a. Orta Asya.....	5
b. Güvenlik.....	9
(1) Tanım	9
(2) Yumuşak Güvenlik (Soft Security)	11
2. TARİHSEL ARKA PLAN	13
a. Rus İşgali Öncesi Orta Asya.....	13
b. Orta Asya'nın Rus Egemenliğine Girmesi ve Çarlık Rusyası Dönemi	15
c. Bolşevik Devrimi ve SSCB'nin Orta Asya Hakimiyeti	18
ç. Orta Asya'da Sovyet Politikaları	19
(1) Siyasal Kontrol Politikası	20
(2) Milliyetler Politikası	20
(3) Kültür Politikası.....	23
(4) Din Politikası.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA GÜVENLİK SORUNLARI

1. SINIR SORUNLARI	28
a. Sınır Sorunlarının Sebepleri.....	29
b. Bağımsızlık Sonrası Sınır Sorunları	31
c. Bölge Devletleri Arasındaki Sınır Sorunları	33
(1) Özbekistan-Kazakistan	33
(2) Özbekistan-Türkmenistan.....	36
(3) Özbekistan-Tacikistan	37
(4) Özbekistan-Kırgızistan	39
(5) Kırgızistan-Tacikistan	40
ç. Bölge Aktörleri ve Sorunun Açmazları	41
2. KİMLİK VE ETNİK SORUNLAR	43
a. Özbekistan.....	44
b. Kazakistan	46
c. Türkmenistan	46
ç. Kırgızistan	47
d. Tacikistan.....	48
3. RADİKAL DİNİ AKIMLAR VE TERÖRİZM	52
a. Hizbut Tahrir	53
b. Özbekistan İslami Hareketi	54
4. UYUŞTURUCU KAÇAKÇILIĞI	57
5. SU SORUNU	59
6. KİTLE İMHA SİLAHLARI VE NÜKLEER TESİSLER SORUNU	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA GÜVENLİĞİNE YÖNELİK İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ

1. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU (BDT).....	66
2. KOLEKTİF GÜVENLİK ANLAŞMASI ÖRGÜTÜ (KGAÖ).....	76
3. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ŞİÖ)	81
4. NATO BARIŞ İÇİN ORTAKLIK GİRİŞİMİ (NATO PfP)	89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

KAYNAKÇA	103
EKLER LİSTESİ.....	116

TABLÖLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo- 1: Kazakistan'daki Rus Nüfus	22
Tablo- 2: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Hemen Önceki Nüfus Oranları – 1989	50
Tablo- 3: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Sonra Nüfus Oranları.....	51
Tablo- 4: Orta Asya'daki Su Kullanım Oranları.....	60

KISALTMALAR LİSTESİ

BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
CANWFZ	: Central Asian Nuclear-Weapons-Free-Zone
CIS	: Commonwealth of Independent States
CNS	: Center for Nonproliferation Studies
CSTO	: The Collective Security Treaty Organization
FMPRC	: Foreign Affairs Ministry of Peoples Republic of China
ICG	: International Crisis Group
ISN	: International Relations and Security Network
ÖİH	: Özbekistan İslami Hareketi
PfP	: Peace for Peace
RATS	: Regional Anti - Terörist Structure
SCO	: Shanghai Cooperation Organization
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
UNODC	: United Nations Office on Drug and Crime

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılması Orta Asya'da beş yeni bağımsız devleti uluslararası sisteme kazandırırken, bölgede yeni güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılından itibaren Orta Asya'ya yönelik güvenlik ve işbirliği yapılanmalarının, bölgenin güvenlik sorunlarının çözümüne katkılarını analiz etmektir.

Bölgesel sorunların, bölgesel işbirliği girişimleri ile çözülüp çözülemediği, işbirliği yapılanmalarının, bölgesel sorunların çözümüne katkı sağlayıp sağlamadığı sorularına cevap aranması bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Orta Asya bölgesi olarak 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarına kavuşan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan topraklarından oluşan bölge esas alınacaktır. Ele alınan sorunlar, Orta Asya bölgesindeki güvenlik sorunları, bölgeye yönelik güvenlik ve işbirliği yapılanmaları ise Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve NATO'dur. Çizilen bu çerçeve aynı zamanda çalışmanın sınırlamalarını belirtmektedir. Çalışmanın ana sorusu, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılından itibaren, Orta Asya'ya yönelik güvenlik ve işbirliği yapılanmalarının, bölgenin güvenlik sorunlarının çözümüne katkı sağlayıp sağlamadığıdır. Bu kapsamda "Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılından itibaren, Orta Asya'ya yönelik güvenlik ve işbirliği yapılanmaları, bölgenin güvenlik sorunlarının çözümüne katkı sağlamamıştır" hipotezi test edilmiştir.

Ana soru içinde dört önemli bileşen; Orta Asya, Güvenlik, Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Yapılanmaları'dır. Bu kapsamda ana soruyu cevaplayabilmek için öncelikle çalışmanın ilk bileşeni olan 'Orta Asya'nın sınırları çizilmelidir. Söz konusu kavramdan hangi bölgenin anlaşılması gerektiği, bu bölgenin hangi ülkeleri kapsadığı, bölge sınırlarının coğrafi, kültürel, dini, tarihi ve siyasi açıdan değişiklik arzeditmediği, hangi

ortak özelliklerin onun bir bölge olarak tanımlanmasını sağladığı soruları cevaplanması ve bölgenin öneminin ortaya konulması gereklidir.

Sonrasında ikinci bileşen olan 'güvenlik' kavramının tanımlanması ve güvenliğe hangi perspektiften bakılacağına tespit edilmesi hedeflenmektedir. Bu çalışmadaki sorunlar ve çalışmanın dönemseld kapsamı dikkate alındığında, güvenlik kavramından Sert Güvenlik (*Hard Security*) mi, yoksa Yumuşak Güvenlik (*Soft Security*)'mi anlaşılmalıdır, dönemseld olarak çalışmanın başlangıcı kabul edilen Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaşın bitmesinden sonra yaşanan süreçte, kimin/neyin güvenliğini ve kime/neye karşı güvenlik sorularının cevabı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmada kabul edilen Orta Asya bölgesi ve güvenlik kavramı yukarıdaki sorulara verilen yanıtlar çerçevesinde tanımlandıktan sonra, çalışmanın üçüncü bileşeni olan bölgenin 'güvenlik sorunları' tespit edilerek sorunların bağımsızlık sonrası dönemde bölge güvenliğine etkileri ortaya konulacaktır. Bu amaca ulaşabilmek için, "güvenlik açısından bölgenin hassasiyetleri nelerdir; günümüz Orta Asya'sının etnik, dini ve idari yapısı nasıl oluşmuştur; bağımsızlık sonrasında yaşanan bu sorunların tarihi sebepleri nelerdir; uzun yıllar Moskova tarafından yönetilen bölge devletlerinin bugün yaşadığı sorunlara Sovyet politikalarının etkisi olmuş mudur; bölgenin yapısını etkileyen Sovyet politikaları ve bu politikaların bölgeye yansımaları nelerdir" benzeri sorulara cevap aranacaktır.

Orta Asya, güvenlik kavramı ve bölgenin güvenlik sorunları belirlendikten sonra, dördüncü bileşen olan bölgenin güvenliğine yönelik 'işbirliği yapılanmalarının' neler olduğu tespit edilerek bu yapılanmaların bölgenin güvenlik sorunlarına katkısı analiz edilecektir. Bu kapsamda, "bu yapılanmaların kuruluş amaçları nedir, bu amaçların bölge güvenlik sorunları ile bağlantısının olup olmadığı; yapı içindeki lider konumundaki devletlerin hangilerinin olduğu; lider konumundaki bu güçlerin bölgeye ve bölge güvenliğine bakış açıları; bu girişimlerin hangi sorunların çözümüne ne derecede katkı sağladıkları; günümüzde bölgedeki sorunlardan hangilerinin aktif olarak devam ettiği, hangilerinin potansiyel olarak bölge güvenliğini

tehdit ettiği” sorularının cevaplandırılması hedeflenmektedir. Çalışmanın ana sorusu olan “Orta Asya’ya yönelik güvenlik ve işbirliği yapılanmalarının, bölgenin güvenlik sorunlarının çözümüne katkı sağlayıp sağlamadığı” bu sorulara verilecek yanıtların ardından ortaya çıkarılabilecektir.

Yukarıdaki soruları yanıtlayabilmek için gereken verilerin toplanmasında açık kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kapsamda, süreli akademik yayınlar, veri tabanları ve bilimsel kitapların yanında internet vasıtasıyla elde edilen resmi rapor ve belgeler, bölge haritaları, bölgeye yönelik haber ajanslarının güncel verileri ile işbirliği örgütlerinin zirve toplantılarında yayınlanan deklerasyonlar ve ülkeler arasında yapılan anlaşma metinlerinden faydalanılmıştır. Mümkün olduğunca birincil kaynaklardan faydalanılmaya çalışılmıştır. Ana soru içindeki dört bileşen; Orta Asya, güvenlik kavramı, güvenlik sorunları ve işbirliği yapılanmaları tez çalışmasının bölümlerini oluşturmada belirleyici olmuştur.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle, sözkonusu ‘Orta Asya’ kavramından hangi bölgenin anlaşılması gerektiği, bu bölgenin hangi ülkeleri kapsadığı ve bölgenin önemi ortaya konulmuştur. Aynı bölüm içinde güvenlik kavramı tanımlandıktan sonra, bağımsızlık sonrası dönemde bölge güvenliğini tehdit eden sorunların neler olduğu, günümüzde güvenlik çalışmalarında önemli bir yeri olan Yumuşak Güvenlik (*Soft Security*) yaklaşımı perspektifinden tespit edilmiştir.

Ayrıca birinci bölümde, bağımsızlık sonrasında Orta Asya’da yaşanan güvenlik sorunlarının sebeplerinin anlaşılabilmesi ve bölgeye yönelik işbirliği girişimlerinin analizinin daha sağlıklı yapılabilmesi için, çalışmanın amacına ve kapsamına bağlı kalınarak, bölge tarihine başvurulmuştur. Bu tarihsel seyahat, Rus işgali öncesi dönem, Rusların bölgeye hakim olmaları ve SSCB dönemi olmak üzere üç dönem halinde yapılmıştır. Uzun yıllar Moskova tarafından yönetilen bölge devletlerinin bugün yaşadığı sorunlara Sovyet politikalarının etkisi olmuş mudur sorusu, Moskova’nın bölge üzerindeki Siyasi Kontrol Politikası, Milliyetler Politikası, Kültür Politikası ve Din Politikası ekseninde cevaplandırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Yumuşak Güvenlik yaklaşımına göre, Sovyetlerin dağılmasından sonra Orta Asya bölgesinde meydana gelen güvenlik sorunları tespit edilmiş ve bu sorunların bölge güvenliğini nasıl etkilediği ortaya konulmuştur. Soğuk Savaş döneminde daha çok devlet ve askeri güç merkezli olarak algılanan güvenlik kavramı, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle artık günümüzde bireyden uluslararası sistem seviyesine kadar çok geniş bir alanda değerlendirilmektedir. Bu kadar geniş bir alana yayılan güvenliği tehdit eden sorunlar da çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Küreselleşmeye paralel olarak bugün yeryüzünde yaşanan güvenlik sorunları benzerlik arz etmektedir. Küresel seviyeden bölgesel seviyeye inildiğinde ise bu sorunların algılanmasındaki öncelikler değişmektedir. Bu çerçevede tespit edilecek güvenlik sorunlarının bir kısmı bir birlikten kopmanın getirdiği ve bağımsızlıklarını kazanan her devletin yaşayabileceği sorunlar iken, bir kısmı da sadece bu bölgeyi değil tüm uluslararası alanın güvenliğini tehdit eden sorunlardır. Bu bölümde çalışmanın amacı ve kapsamı içinde olmadığı için bölgedeki güvenlik sorunlarının çözüm yöntemleri ya da çözülmesine yönelik tavsiyeler üzerine yoğunlaşılmaktan kaçınılmış, güvenliği doğrudan ilgilendirmeyen, daha ziyade ekonomik boyuttaki sorunlar ihmal edilmiştir.

Ana soruya cevap aranan üçüncü bölümde, bölgeye yönelik işbirliği yapılanmaları incelenerek, bu girişimlerden bölge güvenlik sorunlarına katkısı olan örgütlenmeler seçilmiştir. Bu seçim yapılırken, bu girişimlerin bölge güvenliği üzerindeki etkinliği göz önüne alınmış, çalışmanın amacı ve kapsamı içinde yer almayan ekonomik amaçlı örgütlenmeler çalışmanın haricinde tutulmuştur. Bu bölümde seçilen güvenlik yapılanmalarının aldığı kararlar, imzaladıkları anlaşmalar ve protokollerle, bağımsızlık sonrasında Orta Asya'daki güvenlik sorunları ile ilgili meydana gelen olaylar karşılaştırılarak, ana soruya cevap aranmıştır. Daha sağlıklı bir analiz yapabilmek amacıyla bu örgütlenmelerdeki lider konumdaki aktörlerin bölge güvenlik sorunlarına nasıl baktıkları, çalışmanın amacıyla sınırlı kalacak şekilde değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yapılan analizlerle başlangıçta belirtilen hipotez test edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANIMLAR VE TARİHSEL ARKA PLAN

Çalışmada tanımlanacak iki kavram vardır, bunlardan birincisi 'Orta Asya', diğeri 'güvenlik' kavramıdır. Bu bölümde, ilk önce bu iki kavram tanımlanacak, daha sonra bugün Orta Asya'da yaşanan güvenlik sorunlarının sebeplerinin ortaya konulmasına yardım edecek tarihsel olgular üzerinde durulacaktır.

1. TANIMLAR

Bu çalışmada, Orta Asya bölgesi olarak 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarına kavuşan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan topraklarından oluşan bölge esas alınacaktır. Üzerinde durulacak diğeri kavram olan güvenlik terimi, Yumuşak Güvenlik anlayışı çerçevesinde kavramsallaştırılacaktır.

a. Orta Asya

Bir coğrafi bölgeyi tanımlamak adına kullanılan 'Orta Asya' kavramı, 1917 ihtilalinden sonra yavaş yavaş yaygınlaştırılan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da tamamen 'Türkistan' yerine kullanılan bir kavramdır (Hayit, 1970: 37). Orta Asya terimi kullanılmadan önce bölge, Türkistan olarak anılmaktaydı, bu nedenle önce Türkistan üzerinde durulmalıdır.

Bir idari birimi niteler biçimde Türkistan tabiri, ilk defa Ruslar tarafından kullanılmıştır. 18'inci yüzyılın ortalarından itibaren kuzeyden güneye doğru bölgeyi işgale başlayan Ruslar, 1865'e kadar güneyde bugünkü İran ve Afganistan, doğuda Çin, batıda Hazar Denizi'ne kadar olan toprakları işgal etmişlerdir. Ruslar tarafından, işgal edilen bu topraklara idaresi Orenburg valiliğinde kalmak üzere 'Türkistan Vilayeti' adı verilmiştir. Böylece asırlardan beri 'yurt' anlamında kullanılan Türkistan, ilk defa idari bir birim sıfatı kazanmıştır. 1867'de yeni işgal edilen bölgelerle beraber, merkezi

Taşkent olmak üzere, 'Türkistan Genel Valiliği' kurulur. 14 Ekim 1924 tarihinde yeni cumhuriyetlerin kurulmasıyla, Türkistan kelimesi, Sovyet Rusya siyasi literatüründen tamamen çıkarılır (Hayit, 1988: 25-27).¹

Türkistan (Orta Asya), aynı zamanda jeopolitik konumu ile büyük güçlerin mücadele alanı haline gelmiştir. 19'uncu yüzyıl boyunca Rus Çarlığı ile Büyük Britanya İmparatorluğu arasında oynanan "Büyük Oyun"un sahnelendiği alan olan Orta Asya'nın sınırları bu mücadele sonunda belirlenmiştir.² Rusya 1860'ların ortalarından itibaren tüm Orta Asya üzerinde mutlak hakimiyetini kurarken, İngiltere de Afganistan'ı etkisi altına almıştır (Hunter, 1996: 3). Hunter'in belirttiği bu ifade, tarihi perspektiften bugün kabul edilen Orta Asya bölgesinin sınırlarının çizilebilmesine ışık tutmaktadır.

Bugün dünya siyasi literatüründe genelde Orta Asya olarak geçen Türkistan üç ana bölgeye ayrılmaktadır. Birinci bölge, Çin işgali altında bulunan ve Çinlilerce *Sinkiang* olarak adlandırılan yaklaşık 1.8 milyon km²'lik alanda çoğunluğu Uygur Türkü olmak üzere 20 milyon civarında Türk'ün yaşadığı Doğu Türkistan (Sincan Özerk Bölgesi)'dir. İkinci bölge, bugünkü Afganistan'ın Kuzey bölgesidir. Beş milyondan fazla Özbek ve Türkmenlerin yaşadığı petrol ve maden yatakları bakımından oldukça zengin olan bu bölge Güney Türkistan'dır. Ayrıca İran'ın Türkmenistan'a sınır olan kısımları da bu bölgeye dahildir. Üçüncü bölge, 1991 yılından itibaren bağımsızlığına kavuşan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinden oluşan 4 milyon km²'nin üzerindeki topraklarda 55 milyon insanın yaşadığı Batı Türkistan'dır (Aynural ve Kesici, 2003).

Çalışmada esas üzerinde durulacak bölge Batı Türkistan ya da literatürde bugün daha fazla kullanım alanı bulan Orta Asya'dır. Orta Asya

¹ Dr. Baymirza HAYIT'ın bu bölge için çizdiği sınırlar şöyledir: "Bu bölge, batıda Ural nehri ve Hazar Denizi, doğuda Altay Dağı ve Çin hududu yani Doğu Türkistan veya Kaşgar'ın doğu sınırı, güneyde İran ve Afganistan, kuzeyde Tobol, Tomsk vilayetleri (Sibirya) arasındadır.

² Ondokuzuncu yüzyılda Orta Asya'da İngiltere ile Rusya arasında yaşanan üstünlük mücadelesi 1820'de Buhara ve İran yolculuklarına çıkan Yüzbaşı Arthur Colomby tarafından meslektaşı Henry Rawlinson'a yazılan mektupta "Büyük Oyun" olarak nitelendirilmiş, bu ifade daha sonra Rudyard Kipling'in *Kim* adlı eserinde ölümsüzleştirilmiştir (Demirağ, 2006: 1).

bölgesi coğrafi, siyasi, kültürel, tarihi ve dini açılarından farklı şekillerde tanımlanabilir.

Coğrafi olarak, beş Orta Asya Cumhuriyetini içine alan Orta Asya, yaklaşık dört milyon km² 'lık bir alanı kaplar ve batıda Hazar Denizi, güneyde Hindikuş ve Pamir sıradağları, doğuda Tiyen Şan Dağlarıyla (Tanrı Dağları) çevrilidir.³ Kuzeyinde ise sabit sınırları yoktur, Kazak steplerinin Sibiry bozkırlarına karıştığı sayısız gölün yer aldığı bir düzlüktür burası (Raşid, 1994: 13-17). Coğrafi olarak Kazakistan'ı kuzeybatı Asya'ya, Afganistan ve Horasan gibi İran'ın kuzeydoğusunu da Orta Asya'ya dahil etmek mümkündür (Hunter, 1996: 4). Bölge açık denizlere oldukça uzaktır. Yaklaşık olarak Karadeniz'e 2000 km, Pasifik kıyılarına da 5000 km uzaklıktadır. Bölgede arazinin yüksekliği oldukça değişkenlik göstermektedir. Merkezinde birçok vadiyi ihtiva eden bölge, Kazakistan ve Türkmenistan'da çöller, güneydoğusunda ise dağlarla kaplıdır. Amu Derya ve Sir Derya Nehirleri ile Hazar, Aral ve Balkaş Gölleri en önemli su kaynaklarıdır (Akiner, 1994: 4).

Kültürel ve dini olarak, yukarıda yapılan Orta Asya tanımlamasına göre farklılıklar bulunmaktadır. Bu açıdan Orta Asya'yı Kazakistan-Kırgızistan, Tacikistan-Özbekistan, Türkmenistan olarak üçe ayırarak incelemek mümkündür. Kültürel ve dini olarak, Kazakistan ve Kırgızistan daha çok Rusya'ya, Türkmenistan İran ve Afganistan'a, Tacikistan ve Özbekistan Afganistan'a yakın bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda Tacikistan Fars kimliği ile kısmen diğer Orta Asya devletlerinden ayrılmaktadır (Hunter, 1996: 4). Ayrıca, 1917 yılından itibaren Sovyet Yönetimi Kazakistan'ı Müslüman Orta Asya bölgesine dahil etmek istemez, Rusya ve Sibiry'ya bağlamak ister, etnik ve demografik yapı itibarıyla Kazakistan'ı Orta Asyalı kimliğinden uzaklaştıracak politikalar izler. Rusya'nın Kazakistan topraklarını diğer Orta Asya topraklarından çok önce, 18. yüzyılın başlarında ele geçirmiş olması, büyük bir Rus nüfusunu buraya yerleştirmiş olması ve kendi

³ Beş Orta Asya Cumhuriyeti olarak ifade edilen devletler: Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dır. Tezin bundan sonraki kısımlarında da, beş Orta Asya devleti olarak bu açıklama esas alınacaktır.

toprakları ile bu bölgenin coğrafi açıdan farklılık arz etmemesi bu politikasının sebeplerini oluşturur (Raşid, 1994: 5; 1996: 129-137)

Tarihi ve politik açıdan Orta Asya yerine *İç Asya* tabirini kullanan Svat Soucek, beş Orta Asya Cumhuriyeti'ne Moğolistan ve Sincan Uygur Özerk Cumhuriyeti'ni de ilave eder (Soucek, 2000: 1-3).

Siyasi sınırlarına göre Orta Asya, kuzeyde Rusya Federasyonu, doğuda Çin, güneyde İran ve Afganistan, batıda Hazar Denizi ile çevrili alanı kaplayan bölgedir (Akiner, 1994: 4).

Ayrıca, 3-4 Ocak 1993'de bölgesel işbirliğini görüşmek üzere Almaata'da bir araya gelen Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan devlet başkanları, zirve sonrasında yaptıkları basın toplantısında 'Orta Asya (*Srednaya Aziya, Central Asia*)' teriminden beş bölge cumhuriyetinin anlaşılması gerektiğini bildirdiler ve Sovyet kalıntısı olan 'Orta Asya ve Kazakistan (*Srednaya Aziya i Kazahstan*)' tabirinin yanlış konulduğunu, bölgenin bütünlüğünü yansıtmadığını açıkladılar.

Her ne kadar tarihi, etnik, dini, kültürel, coğrafi ve jeopolitik açıdan farklı tanımlamalar yapılabilirse de çalışmada Orta Asya olarak kabul edilen bölge, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanan bugünkü beş bağımsız devlet olan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı içine alan bölgedir (Raşid, 1994: 13-17; Hunter, 1996: 4; Akiner, 1994: 4).

Bu beş Orta Asya cumhuriyeti benzer özelliklere sahiptir. Coğrafi olarak hiçbirinin açık denizlerle bağlantısı yoktur. Siyasi olarak hepsi uzun yıllar Moskova tarafından yönetildikten sonra bağımsızlığına kavuşmuştur ve bugün Rusya Federasyonu, Çin ve İran gibi güçlü devletler ile istikrarsız Kafkasya, Ortadoğu, Afganistan ve Sincan Özerk Cumhuriyeti arasında kalmışlardır. Doğal kaynakları ve jeopolitik konumları onları bölge aktörleri ve dış güçlere karşı hassas konuma getirmektedir (Hunter, 1996). Son olarak, aynı bölgesel sorunları paylaşmaktadırlar, birisinin yaşadığı istikrarsızlık diğerlerini de etkilemektedir.

b. Güvenlik

Güvenlik kavramının bu bölümde tartışılmasının temel amacı, Orta Asya devletlerinin karşı karşıya kaldığı güvenlik sorunlarının tanımlanmasına yardımcı olacak güvenlik sorunsalının altyapısını oluşturmaktır. Bir diğer amaç ise, güvenlik çalışmalarında yeni bir kavram olan 'Yumuşak Güvenlik' (Soft Security) yaklaşımı perspektifinden, sözkonusu sorunlara ilişkin bölgeye yönelik işbirliği girişimlerinin rolünü ortaya koymaktır.

(1) Tanım

Güvenlik (*security*), Latince (*secura*) **se** (-sız, -siz, olmaksızın) ve **cura** (korunma ihtiyacı) sözcüklerinin birleşmesinden oluşan bir kavram olup "korunmaya ihtiyaç duymama, korunma ihtiyacı hissetmeme" anlamına gelir. Emniyet, istikrar, güvence, yemin, taahhüt, garanti, savunma gibi kavramlar kullanım yerine göre anlamları değişse de *güvenlik* kavramının alt bileşenlerini oluşturmaktadır. Örneğin yemin etme, garanti verme, bir şeyi taahhüt etme eylemleri, karşı tarafın endişe, korku, güvensizlik gibi hislerini gidererek onlara güven verir. Aynı şekilde, kararlılık ya da istikrar, insanları iniş çıkışların, ani değişimlerin getireceği endişe ve tereddütlerden koruması sebebiyle daha tutarlı, tahmin edilebilir ve daha güvenli bir ortam yaratır (Boysen, 1987: 28-32).

Güvenlik kavramı, Uluslararası İlişkiler disiplini içinde en çok kullanılan kavramlardan bir tanesidir. Ne var ki, çoğu zaman sorun güvenlik değil 'güvensizlik' algılamaları üzerine dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Neye ve kime karşı güvenlik ve ne kadar güvenlik sorularının yanıtlarını vermek ise, hiçbir zaman kolay olmamıştır ve bu sorulara verilecek tek bir yanıt bulmak da oldukça güçtür (Çelebi, 2007: 70). Değişik yazarların güvenlik tanımlarına bakmak, söz konusu zorluğu ortaya koymaktadır. Güvenlik kavramı, "göreceli olarak savaştan uzak kalmak"; "gelecekte iyi olmaktan emin olmak", "zararlı tehditlerden göreceli olarak uzak kalmak" şeklinde değişik biçimlerde tanımlanabilir (Buzan, 1991: 16).

Thucydides'e göre, insanın doğasında bulunan kavganın nedeni olarak üç temel noktayı bulmaktayız. Birincisi rekabet, ikincisi çekingenlik (korku), üçüncüsü ise zaferdir. Çekingenlik (korku), insanı *güvenlik* için şiddete yöneltir (Yalçinkaya, 2008: 77). Thucydides'in yargısı, insan doğasında var olan "korku"nun ve "güvensizliğin" güvene dönüşmediği zaman savaşa kadar gidebildiğini gösteren çarpıcı bir örnektir. Nitekim, Thucydides'in yargısına göre, Peloponnes Savaşı'nın gerçek nedeni, Spartalıların Atinalıların gücü karşısında duydukları korku idi (Wight, 1994: 90-91).

Modern Avrupa'nın erken dönemlerinde insanoğlunun doğuştan savaşa meyilli olduğu ve bunun sürekli devam ettiği kabul edilirdi, buna *Hobbesian tezi* diyoruz (Yalçinkaya, 2008: 77-78). Hobbes, insanların onları bir arada tutacak ortak bir güç veya tehdit olmadığı sürece, devamlı bir savaş halinde olacakları, güvenliklerini sadece kendi güçlerine dayanarak koruyabilecekleri ve içinde bulundukları tehlike, korku, tehdit ve ölüm duygularını ortadan kaldırmamanın mümkün olmadığını savunmuştur (Carey ve Salmon, 1992: 3). Bu tip insan doğası, kişiyi güvensizlik içine sokarak savaşı bekler bir duruma sokar, ki bu da stratejik mantıkla önleyici savaştır. Diğer bir deyişle, bunun temelinde sana saldırmadan potansiyel düşmanlarına saldırmak düşüncesi yatar. Birinin diğerinden çekingenliği sonucunda hiç kimsenin kendini güvende hissetmemesi ve kendi güvenliğinden başka bir şeyi önemli bulmaması önem kazanmaktadır (Yalçinkaya, 2008: 77-78).

Küreselleşme süreci, güvenlik sorunsalı açısından genellikle bir tehdit kaynağı olarak görülmüştür. Gerek yeni teknolojik gelişmeler, gerekse ülkeler arasındaki siyasi sınırların daha geçirgen bir hal alması ulusal ve uluslararası güvenlik açısından birer tehdit unsuru olarak görülmüştür. Nitekim, küreselleşme ile beraber terörizm, göç ve uluslararası organize suçlar gibi yeni güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır (Tanrısever, 2005a: 110). Güvenlik sorunları giderek daha çok uluslararası bir nitelik kazanırken, askeri ve teknik konuların dışındaki konuları da kapsar hale gelmiştir (Tanrısever, 2005a: 117).

Özellikle Soğuk Savaş döneminin kapanması ile devlet, güç ve askeri güvenlik merkezli güvenlik anlayışı terkedilerek daha çok birey ve toplum vurgusu, daha çok işbirliği ön plana çıkmaktadır. Bu noktada karşımıza, gerek toplumlar arası gerek devletler arası işbirliğini ön plana çıkaran, günümüzdeki güvensizliği oluşturan tehditlerin bertaraf edilmesine geniş bir perspektiften bakan ve askeri önlemlere başvurmaya en son çare olarak düşünen Yumuşak Güvenlik (*Soft Security*) kavramı ön plana çıkmaktadır.

(2) Yumuşak Güvenlik (*Soft Security*)

Bu bölümde, bu çalışmaya esas teşkil eden Yumuşak Güvenlik anlayışı açıklanmıştır. Bu yaklaşımın güvenliğe nasıl baktığının incelenmesindeki amaç, Orta Asya'daki güvenlik sorunlarının seçimi için bir dayanak noktası belirlemek ve bölge güvenliğini tehdit eden sorunların hangi kapsamda (Sert Güvenlik / Yumuşak Güvenlik) tespit edileceğine yönelik bir altyapı hazırlamaktır.

'Yumuşak Güvenlik', güvenlik kuramına ilişkin çalışmaları ile ön plana çıkan Barry Buzan, Ole Weaver gibi Kopenhag Okulu mensubu teorisyenler tarafından kavramlaştırılmıştır. Bu yaklaşım, kötü yaşam koşulları, yasadışı kaçakçılık, organize suç örgütleri, göç, çevrenin kirlenmesi sonucu ortaya çıkan hastalıklar, nükleer artık, sosyal, siyasi, ekonomik ve demografik yapıdaki bozulmalar gibi salt Sert Güvenlikle (*Hard Security*) ilişkili olmayan tehditleri bertaraf etmek için bölgesel işbirliğinin gerekliliğini önemsemektedir (Gray, 2005: 19).

Soğuk Savaşın sona ermesi ile artık daha güvenli bir dünyanın kendilerini beklediğini düşünenler çok çeşitli tehditleri içinde barındıran geniş bir güvenlik algılaması ile karşı karşıya geldiler. Çatışma diye adlandırılan yeni savaş türünün yaygınlık kazanması, güvenlik kavramının devlet-militarizm ekseninden daha geniş olarak düşünülmesi ihtiyacını ortaya çıkarırken yumuşak güvenlik kavramının bu alanda kendine yer bulmasını sağlamıştır (Aldis ve Herd, 2004: 170). Güvenliği sivilleştirme ve işbirliğini geliştirme taraftarları, güvenlik kavramının değişen atmosferi içinde o eski

geleneksel milli güvenlik paradigmasını sorgulamaya başladılar ve daha fazla sivil (*non-military*) önlemlere ihtiyaç olduğu yargısına vardılar (Mutimer, 1999: 81-82).

Buzan ve Weaver, bu iki ana yaklaşım olan eski ve yeni güvenlik anlayışını birleştirerek, hem askeri hem de sivil alanda bir çok açıdan güvenliği tehdit eden sorunları ön plana çıkarmışlardır. Onlar güvenlik kavramına çok yönlü sektörel açıdan bakılması gerektiğine işaret ederler. Bu kapsamda askeri, çevresel, ekonomik, sosyal ve politik sektör olmak üzere beş sektör belirlenmiştir. Bu sektörlerin referans aldığı objelerin farklı olması normal bir durumdur. Askeri ve politik sektör, devlet ve egemenlik gibi elemanları merkeze alırken, sosyal sektör için kimlik, kültür, dil, gelenek ve din gibi kavramlar daha önemli girdileri oluşturur (Sjursen, 2003: 4-5).

Bu yaklaşım tarzı sadece güvenlik kavramının genişletilmesini sağlamaz, aynı zamanda devlet içi, devletlerarası ya da bölgesel güvenlik arasında çok da önemli bir ayrım olmadığının altını çizer (Buzan, Weaver, de Wilde, 1998). Yumuşak Güvenlik yaklaşımı, günümüzde tehditlerin devlet sınırlarını aştığı, bölgesel ve hatta küresel nitelik kazandığını belirterek devletleri, toplumları, bireyleri tehdit eden bu güvenlik sorunlarının üstesinden gelinebilmesi için bölgesel işbirliğinin gerekliliğini vurgular.

Bu yaklaşıma göre bölge, devlet, toplum ve birey seviyesinde oluşturulan güvenlik işbirliği, aktörlerin güvenliklerini sağlamak için yaptıkları yarışları önler. Bu yaklaşım, görüşme, işbirliği ve uzlaşma gibi askeri olmayan yöntemler ve askeri bileşenler yardımı ile uzlaşmazlık ve hatta çatışma alanlarının yok edilebileceği görüşünü savunur (Synder, 1999: 113-115).

Soğuk Savaş dönemine göre daha belirsiz, daha güvensiz ve çok yönlü tehditlerin hakim olduğu, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ortamdaki değişim güvenlik kavramını da değiştirmiştir. Güvenlik açısından devletler arası sınırların önemini yitirdiği, tek başına bir devletin güvenliği sağlamada yeterli olamayacağı bugünün güvensiz ortamında, sorunların

üstesinden gelinebilmesi için bireylerden uluslararası sistem seviyesine kadar çok yönlü işbirliğine olan ihtiyaç gün geçtikçe daha da artmaktadır.

2. TARİHSEL ARKA PLAN

Tarih, günümüzdeki olayların nedenlerini açıklamada bize ışık tutar. Orta Asya ülkelerinin bugününü, ortak yönlerini, aralarındaki ihtilafları, bu ihtilafların çözümü için belki de dünyanın başka hiçbir bölgesinde olmadığı kadar işbirliğine ihtiyaç duyulduğunu anlamak için, bu devletlerin ve Orta Asya halklarının tarihine bakmak şarttır. Elbette yüzyılları aşan bir tarihin ana hatlarını bile vermek oldukça kapsamlı bir çalışmayı gerektireceğinden, bu bölümde ele alınan bölge tarihi, tezin amacıyla ve kapsamıyla sınırlı kalacaktır. Bu kapsamda, bugün Orta Asya'da yaşanan güvenlik sorunlarının sebeplerinin anlaşılmasına rehberlik etmesi açısından bölge tarihi ve Sovyet politikaları incelenecektir.

a. Rus İşgali Öncesi Orta Asya

İslam öncesi devirde Sakalar (İskitler), Hunlar, Avarlar, Göktürkler, Uygurlar ve İslami devirde de Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular ve Altınordu bugünkü Orta Asya coğrafyasında hüküm süren büyük devletlerdir (Kara [web], 2005). İslamiyetin kabulünden sonraki dönemde göç etmeyerek Orta Asya'da kalan Türk toplulukları, Cengiz Han tarafından kurulan Moğol İmparatorluğu'nun (1206-1368) hakimiyeti altına girerler. Bir asırdan fazla Moğol egemenliğinde kalan Orta Asya Türkleri, bir devlet otoritesi altında birleşmiş olurlar (Kona, 2002: 50-57). Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra, ülkesi üç parçaya bölünür. Maverâünnehir'in büyük kısmını oluşturan Türkistan toprakları Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'a verilir (Raşid, 1996: 103).

Çağatay Hanlığı, 14'üncü yüzyılda Türkistan'da Timurlenk (Aksak Timur) hakimiyetinin başlamasıyla birlikte sona erer (Kona, 2002: 57). Timur sayesinde Türkistan tekrar tek bir hükümdarın egemenliğinde toplanmış olur. Bu dönem Orta Asya'daki Türklerin kültürel ve siyasal olarak yeniden örgütlendiği yıllardır (Raşid, 1996: 103).

1405'te Timur'un ölümüyle Türkler dağılır, bir bölümü Timur'un çocuklarının etrafında toplanır, bir bölümü de Fergana ile kuzeyinde başıboş bir hayat sürmeye başlar. Ebul Hayr (1428-1468) adında bir Altınordu prensi bu ikinci Türk grubunu bir araya toplayarak yeniden teşkilatlandırır ve bu topluluk "Özbekler" olarak anılır (Saray, 1993: 13-17). Fakat Özbeklerin Moğol kabileleri karşısında uğradıkları başarısızlıklar üzerine Türklerin bir kısmı asıl topluluktan ayrılarak kuzeye doğru göç ederler ve bu topluluk "Kazak" olarak adlandırılır. Kazaklar göç ettikleri bu topraklarda buraya daha önce göçmüş olan Kırgızlar ile iç içe yaşamaya başlar, hatta bu yüzden kendilerine "Kazak-Kırgız" denir. Daha önce diğer Orta Asya Türklerinden ayrı yaşamaya başlayan Türkmenler ise, Moğol egemenliğine girmeden önce bugün yaşadıkları topraklara yerleşirler. Böylece aynı kökenden gelen Orta Asya Türkleri göçebe yaşamın ve bazı siyasal gelişmelerin etkisiyle ayrılmışlar ve farklı isimlerle anılmaya başlanmışlardır (Saray, 1993: 17-18).

Timur döneminden sonra, 16'ncı yüzyıldan itibaren Türkistan'ın siyasi ve kültürel yapısı bozulmaya başlar. Kitle iletişiminin cami, medrese ve tekkelere dayandığı, ulaşım imkanlarının kısıtlı olduğu bu dönemde kabileler arasındaki güvensizlik ve çekişmeler onları kabile kavgalarına kadar götürür (Hayit, 1987: 187).

Orta Asya'da Moğol ve Türk hakimiyetinin yaşandığı 11 ve 16'ncı yüzyıllar arasında özelliklerini ve kültürlerini kaybetmeyen Tacikler, Karahanlılar, Moğollar ve Timur'un hakimiyetinde yaşadıkdan sonra Özbeklerin hakimiyetine girerler (Payne, 1996: 367-369). Bu Özbek Devleti, İran işgaline uğrayarak büyük bir sarsıntı geçirir, işgalden kurtulan Hive'nin bağımsızlığını ilan etmesiyle 1511 yılında fiilen ikiye bölünür. 1512 yılında Buhara Hanlığı olarak yeniden kurulan Özbek Devleti bütün çabalara rağmen Hive ile birleşemediği gibi aralarındaki rekabet de giderek artar. Bu yıpratıcı kardeş kavgasından zarar gören ve yavaş yavaş Fergana Vadisi'nde toplanmaya başlayan topluluklar 1700'lerin başında Hokand Hanlığı'nı

kururlar. Böylece Hive, Buhara ve Hokand Hanlıkları ortaya çıkmış olur (Saray, 1993: 19-20).⁴

Altınordu Devleti'nin Güney Türkistan'a hakim olduğu 15'inci yüzyılda küçük bir beylik olan Moskova Knezliği, Altınordu'nun parçalanması ile üzerindeki baskıyı atarak güçlenmeye başlar. Altınordu'nun    e ayrılması ile ortaya çıkan Kazan, Astrahan ve Kırım Hanlıkları'nın rekabete girişip birbirlerini zayıflatmaları, Ruslar'a aradıkları fırsatı verir (Uçar, 2007: 38-39).

b.Orta Asya'nın Rus Egemenliğine Girmesi ve   arlık Rusyası Dönemi

IV. Ivan zamanında 1552'de önce Kazan daha sonra 1556'da Astrahan'ın işgal edilmesiyle Ruslar için yeni bir devir ve imparatorluğa giden yol a ılmış olur. Rusya 18 ve 19'uncu yüzyılda kurduğu ticari ilişkiler ve bölgeye gönderdiği heyetlerle bölgeye girmek için hazırlıklarını tamamlar. Karşı cephede Orta Asya devletleri arasında ise, siyasi birliğin bulunmaması Buhara, Hokand ve Hive Hanlıklarının kendi aralarında mücadele içerisinde olmaları, Rusya'nın işgallerine karşı ortak bir tavır almalarını engeller (Demirağ, 2006: 2-3).

Rusya'nın tarih boyunca izlediği yayılma stratejisinin yanında, batıda genişleyemediği için güney yönünde genişleme isteği ve Hindistan üzerinde sömürge yönetimi kuran İngiltere'nin Rusya topraklarına doğru genişlemesi ihtimaline karşı güney sınırlarını koruma zorunluluğu, yani güvenlik gereksinimi Orta Asya'yı işgalinde önemli bir faktördür (Sanford, 1997). Nitekim İngilizler, 1838'de Pamir'e kadar ilerler ve 1839'da Kandihar ile Kabil şehirlerini işgal ederler. Böylece, Orta Asya'da egemenlik için İngiltere ile Rusya arasında rekabet başlamış olur (Uçarol, 2000: 268).

⁴ Buhara Hanlığı toprakları içinde Zerefşan Vadisi, Semerkand, Duşanbe bulunuyordu. Hanlığın güney sınırı Afganistan'a kuzey sınırı Aral G  l  'n  n doğusuna kadar uzanıyordu. Harezmi Hanlığı'nda denilen Hive toprakları, Aral g  l  n   güneyden kaplıyordu. Hanlığın güneybatısında Türkmen, kuzeyinde de Kazan toprakları bulunuyordu. Hokand Hanlığı, Buhara Hanlığı'nın doğusunda Çin sınırına kadar uzanan topraklarda kurulmuştu (Caşın, 2002: 99).

Kazan ve Astrahan Hanlıklarının ele geçirilmesiyle büyük avantaj elde eden Ruslar, Kazak Türkleri ve Issık nehrinden Sir Derya nehrine kadar uzanan Kazak-Kırgız steplerini 1734-1834 yılları arasında bölüm bölüm ele geçirirler (Kona, 2002: 60-62).

1853-1854 Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupa devletleri ile rekabet edemeyeceğini anlayan Rusya, daha önce ilerlemeye başlamış olduğu Orta Asya'yı kendisi için yegane yayılma alanı olarak görmeye başlar (Uçarol, 2000: 206).

İşgal hazırlıklarını tamamlayan Rusya, öncelikle Kafkasya'yı ele geçirir, ardından Orta Asya hanlıklarını birer birer işgal etmeye başlar. 4 Ekim 1864'te Çimkent'i, 23 Haziran 1865'te Taşkent'i ele geçirerek Hokand Hanlığı'na son verir. Ardından Buhara'ya doğru harekete geçer. Buhara Hanlığı'nın işgalinin devam ettiği sırada, Ağustos 1866'da o ana kadar işgal ettiği bütün toprakları ilhak ettiğini açıklar, bundan bir yıl sonra da Türkistan Genel Valiliği'ni kurar. Buhara yönündeki ilerleyişine devam eden Rusya, önce Semerkant'ı sonra da Urgut ve Katta-Kugan'ı alarak Buhara güçlerini 2 Haziran 1868'de yenilgiye uğratarak bu hanlığın işgalini tamamlar. Hokand ve Buhara Hanlıklarını ele geçiren Rusya bu sefer kendisini en çok zorlayan hanlık olan Hive üzerine yürür ve 1873 yılında Hive Hanlığı'nı, 1884 yılında da Türkmenistan'ı işgal ederek, 1864-1884 arası gibi kısa bir dönemde Orta Asya'nın işgalini gerçekleştirmiş olur (Hayıt, 1975: 63-71).

Ruslar, 1865 yılına kadar işgal ettikleri topraklara, idaresi Orenburg Valiliğinde kalmak üzere "Türkistan Vilayeti" adını verirler (Erdem, 2005: 3). 20'inci yüzyıla girilirken, Türkistan coğrafyasının büyük bir kısmı Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmiş durumdadır. Büyük Türkistan'ın önemli bir bölümünü oluşturan Buhara ve Hive Hanlıkları iç işlerinde serbest, fakat dışişlerinde Rusya'ya bağlı yönetimler haline getirilmişlerdir (Andican, 2003: 38). Ruslar, ele geçirdikleri bölgeleri, Türkistan ve Step Genel Valilikleri adı

altında iki idari birim halinde teşkilatlandırılır. Bu idari yapı 1917 Bolşevik İhtilaline kadar devam eder.⁵

Orta Asya'nın işgalinin tamamlanmasından ardından, sıra Rus kontrolünün tam anlamıyla yerleştirilmesine gelir. Rus İmparatorluğunun Müslüman nüfusa yönelik politikaları nedeniyle Türkler kendi kültürel, dini, toplumsal ve siyasal kimliklerini kaybetmeye başlarlar. 1905 ihtilali öncesinde Rusya'ya bağlı yaşayan Türklere, siyasi mahiyette söz, düşünce, toplantı, gösteri ve teşkilat kurma gibi temel hak ve hürriyetlerin hiçbirisi tanınmamıştır. Basın yayın faaliyetleri, eğitim ve din hizmetleri ise, Çarlık hükümetinin çok sıkı baskı ve denetimi altında yürütülmüştür (Uçar, 2007: 46-48). Yerel yöneticiler bölgede Çarlığın politikalarını yürütecek kişilerden seçilmiş, bölgeye Rus göçmenler yerleştirilmiş, verimli topraklar yerli halkın elinden alınarak Ruslara verilmiştir (Bennigsen ve Quelquejay, 1994: 45-48).⁶

Çarlık idaresinin Türkistan'da uyguladığı eğitim sisteminin amacı, işgal edilen bölgelerde yaşayan toplulukları Çarlık Rusya'sının düşünce sistemi ile hayat tarzına uydurmaktır. Bunun içinde dilin ve kültürün Ruslaştırılması, dinin de Ortodokslastırılması gerekmektedir. Türk topluluklarına Rus dilini öğretmek ve müşterek bir Türk dili yerine her Türk boyu için farklı bir mahalli konuşma dili icat ederek aralarındaki dil bağı ayrıştırılmaya çalışılmıştır (Hayit, 1987: 28). Ayrıca, değişik Türk boyları ayrı birer millet gibi gösterilerek, aralarındaki her türlü tarihi ve kültürel bağları koparılmıştır.⁷ Bu politikalar sonucunda aynı soydan gelen, aynı dili konuşan, insanlar arasındaki birlik parçalanmış, yeni diller ve yeni milletler yaratılmaya başlanmıştır. Çarlık Rusyası'nın son döneminde başlayan uluslaşma süreci gelecekteki Sovyet politikalarına da dayanak oluşturmuştur. Dolayısıyla,

⁵ Bu idari taksimin sınırları için bkz. EK-A Yirmibirinci Yüzyıl Başlarında Türkistan Haritası. Türkistan Genel Valiliği , Sir Derya, Fergana, Semerkand, Semireçi (yedi su) ve Transkaspia bölgelerinden oluşmakta idi. Step Genel Valiliği ise Akmol ve Semipalatinsk bölgelerini kapsamaktaydı.

⁶ İlk Rus dalgası Kazakistan'da 1891-1892 yıllarında görülür. 1914'ten önce Orta Asya ve Ukrayna'dan akın eden bir milyon Rus köylüsü Kazak ülkesine yerleşir. Yeni gelenler göçebelerin gelir kaynaklarını ve otlaklarını derhal kemirmeye başlarlar (Bennigsen ve Quelquejay, 1994: 46).

⁷ Bunun bir sonucu olarak, özellikle, Türk, Türkçe ve Türkistan gibi kelimeler yazışmalardan çıkarılmıştır.

Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen gibi büyük Türk ailesinin içindeki farklı etnik grupların siyasal ve toplumsal olduğu gibi kültürel farklılıkları iyice pekişmiştir (Uçar, 2007: 47).

c. Bolşevik Devrimi ve SSCB'nin Orta Asya Hakimiyeti

1917 Bolşevik Devrimi sırasında Lenin, devrimin Orta Asya'da yerleşmesini sağlayabilmek için Türk ve Müslüman halkın haklarını savunan sloganlarla hareket etmekte ve her ulusu kendi kaderini seçmede serbest bırakacağını vadetmekteydi.⁸ Komünistlerin bu yaklaşımı Çarlık Rusyası'nın zulmünden kurtulmak isteyen bölge halkı tarafından bir fırsat olarak görülmüş ve bu nedenle çoğunluk Bolşevik Devrimi'ne destek vermiştir (Pipes, 1964: 155-156).

Orta Asya'da Sovyet otoriteleri, çoğu Türk ama henüz millet olarak biraraya gelememiş büyük müslüman topluluklarıyla karşılaşmışlardı. Buna rağmen bu toplulukların Kazak-Kırgız göçebe milletleri, Tacik, Özbek ve Türkmen isimleri altında gruplaşmaya başladığı görülüyordu. Sovyetler, başlangıçta bölgenin eski yönetim biçimini korumakla yetindiler. Buhara ve Hive hanlıklarının feodal rejimi düştüğü anda, bu ülkelerin toprakları *halk cumhuriyetleri* şekline sokuldu. Ancak henüz sosyalist değillerdi. Buhara Ekim 1920'de, Harezm ise Şubat 1920'de yeni rejime bağlandılar. 1923'te her iki ülke *Buhara ve Harezm Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* adıyla birleştirildi. Bu cumhuriyet, eski hanlıkların yayıldıkları sınırların içinde kalmıştı 30 Nisan 1918'de Türkistan Genel Valiliği yerine Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ve 26 Temmuz 1920'de Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri kuruldu (Bennigsen ve Quelquejay, 1994: 184-185).⁹

⁸ Aralık 1917'den önceki günlerde Lenin ve Stalin'in imzalarını taşıyan hükümet yayınlarında şöyle deniyordu: "Rusya Müslümanları, Kırım ve Volga Tatarları, Türkistan Kırgızları, Kafkasya Türkleri ve Tatarları, Kafkas Dağıstanlı ve Çeçenleri ve Çarlık Rusyası tarafından camileri yıkılmış, inançlarından ve kültürlerinden dolayı zulüm görmüş tüm halklar, sizler; artık inançlarınız ve davranışlarınız, ulusal ve kültürel kurumlarınız sonsuza dek serbest. Bunlar sizin hakkınız. Ve bilin ki tüm haklarınız devrim organlarının koruması altında olacaktır" (Pipes, 1964: 155-156).

⁹ Bkz. EK-B 1922'lerde Türkistan'ın Siyasi Haritası.

Eski *Stepler Genel Valiliği*, Nisan 1924'te *Kazak Otonom (Özerk) Cumhuriyeti* adını alacak olan *Kırgızistan Otonom Cumhuriyeti* şekline girdi. Diğer yandan eski *Türkistan Genel Valiliği* adı da değiştirilerek *Türkistan Otonom Cumhuriyeti* haline getirildi. Eski yönetim bölgelerinin sınırlarına dokunulmamıştı. Moskova hükümeti, daha sonra 1924'te eski milli sınırlara mümkün mertebe uyarak yönetim bölgelerini en ufak bölümlere kadar parçalamaya girişti. Ülkenin parçalanması güç bir konu teşkil ediyordu, zira çeşitli insan toplulukları birbirlerinden ayrılmayacak şekilde içiçe yaşıyorlardı. Sınırların belirsiz görünüşlerine rağmen en önemli sömürge bölgeleri ortada kalmıştı. Buralarda yeni milli devletlerin teşekkül etmeleri gittikçe imkansızlaşıyordu (Bennigsen ve Quelquejay, 1994: 184-185).¹⁰

1924 Rus idari reformu sırasında Türkistan, Buhara ve Harezm cumhuriyetleri ortadan kaldırılarak yerlerine ***Türkmenistan ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri*** kuruldu. *Kazak-Kırgız Otonom Bölgesi* Mayıs 1925'te *Kırgızistan Otonom Bölgesi*, Şubat 1926'da *Kırgız Otonom Cumhuriyeti* ve nihayet 1935'te ***Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*** oldu. Aynı yıl *Kazak Otonom Cumhuriyeti* de, ***Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*** oldu. *Tacikistan Otonom Cumhuriyeti* 1929'da ***Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*** adını aldı. Reform 1925'te ise *Karakalpak Otonom Bölgesi* kuruldu bu bölge daha sonra 1932'de Otonom Cumhuriyet haline getirildi (Bennigsen ve Quelquejay, 1994: 184-185). Böylelikle SSCB'nin dağılmasına kadar olan idari yapı kurulmuş olur.

ç. Orta Asya'da Sovyet Politikaları

Bu bölümde sırasıyla Sovyet siyasal kontrol, milliyetler, dil ve din politikaları üzerinde durulacaktır. Zira bölge devletlerinin bugün yaşadığı ayrılıkları, ihtilafları, güvensizlikleri, çözümü güç sorunların sebeplerini anlayabilmek için bu politikaların incelenmesi gerekmektedir.

¹⁰ Birliğin "halkların eşitliği" ilkesi ile yükseleceği teziyle, SSCB içindeki milletlere "federe cumhuriyetler", bağımsız olmaya şartları uygun gelmeyenlere "muhtar (otonom) cumhuriyetler", millet tarifine uymayan etnografik gruplara da "muhtar bölge" veya "milli yerleşme alanları" statüsü verilerek milli kültürlerini sürdürme imkanı verilmiştir. Milli kültürün sürdürülmesinde aranan ve mecburi kılınan tek şart, şeklen milli fakat temelde sosyalist karakter taşımaları idi. Yapılacak herşey, Sovyet halklarının sonunda erişecekleri ortak kültüre, Sovyet kültürüne giden yolu hazırlamaktı (Uçar, 2007: 51).

(1) Siyasal Kontrol Politikası

SSCB'de bütün cumhuriyetlerin tek hakimi Komünist Parti idi. Moskova siyasal otoriteyi elde tutmak için Parti'nin tam anlamıyla hakimiyetini sağlamaya çalışmıştır. Daha önce belirtildiği gibi Komünist devrimin ilk yıllarında yapılan vaatler çerçevesinde Orta Asya halkına self-determinasyon hakkı verilmesi bir yana, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) yönetimde tek söz sahibi olduğu, yerel Komünist Parti'lerin ise Moskova'nın güdümünde hareket ettiği merkezi bir yönetim tarzı uygulanmıştır (Yalçinkaya, 1997: 426-427).

SBKP siyasal kontrolü sağlamak için bazı yöntemler kullanmaktaydı. Birincisi, halkın önemli bir kısmı SBKP üyesiydi. Fakat kimlerin üye olabileceği merkez tarafından tespit edilmekteydi ve her cumhuriyetlerin (özellikle Müslüman cumhuriyetlerin) ve halkın her tabakasının eşit şekilde temsili söz konusu değildi. İkincisi, KP ülkedeki tüm önemli kurum ve organlara girmeyi başarmış, herhangi bir muhalefet hareketlerine yer bırakmamış ve her şeyi tek elden kontrol etmişti. Üçüncüsü, iktidarın sınırlanmasının söz konusu olmaması, yani uygun olmayan anayasa ve hukuk ile özerk olmayan adli sistem KP'nin sorumsuzca davranmasına olanak tanımıştır. Dördüncüsü ise, demokratik seçimlerin olmayışı nedeniyle halk seçme değil sadece KP'nin seçtiği adayları onaylama işlevi görmekteydi. SBKP bu yöntemle merkezden çevreyi idare etmeye çalışmaktaydı, bu yapının muhafaza edilebilmesi için de KGB, silahlı kuvvetler ve İçişleri Bakanlığı yardımcı kuruluşlar olarak görev yapmaktaydı (Bal, 1996: 98-103).

(2) Milliyetler Politikası

Orta Asya devletlerinin bugün yaşadığı etnik ve kimlik sorunlarının temelinde, bu ülkeler üzerinde derin izler bırakan ve sonuçları günümüze kadar uzanan Sovyet milliyetler politikası bulunmaktadır. Sovyet yönetimi, iktidarını sağlamlaştırdığı yıllardan itibaren ortak tarihe, ortak kültüre, ortak dile ve ortak dine sahip Orta Asya halklarının birleşerek Birlikten ayrılmasını engellemeye yönelik politikalar izlemiştir. Bu maksatla ilk yıllarda, bölge toplumlarını kendilerini kardeş ülkelerden farklı hissettirecek,

ayrı ayrı uluslar oldukları bilincini kazandıracak politikalar geliştirmiştir. Bu amacına kısmen ulaşan Sovyet yönetimi, daha sonra politikalarını bir üst kimlik olan *Homo Sovieticus* (Sovyet Adamı) kimliği oluşturacak şekilde yeniden düzenlemiştir.

Sovyet Milliyetler Politikası teoride her türlü ulus kavramının üstünde tek tip sosyalist insan yaratılması düşüncesine, uygulamada ise Rus ulusunun merkezde, diğer Slav ve Hristiyan ulusların ikinci sırada, Türk ve Müslüman ulusların ise son sırada yer aldığı bir idari yapılanmaya dayanmaktaydı (Andican, 1996: 93).

Milliyetler Politikasının ilk ve en önemli aşaması Orta Asya'nın Sovyet Cumhuriyetleri'ne bölünmesidir. Orta Asya'nın beş ayrı cumhuriyete bölünmesi, farklı milliyetlerin oluşumunu büyük ölçüde hızlandırmış ve esas itibariyle Türki çoğunluğun oluşturduğu bölgenin Müslüman nüfusunu parçalayarak, her biri kendi ulusal bilinci, dili, kültürü ve ekonomik bağımsızlığına sahip ayrı ve farklı halklara dönüştürmüştür (Aydın, 2005a: 250-251). Bu dönemde yaratılan çok uluslu cumhuriyetler nedeniyle bugün hala bölgede sınırlarla ve etnik kimlikle ilgili sorunlar devam etmektedir.

Milliyetler Politikasının ikinci aşamasında, bu cumhuriyetleri elde tutabilmek için yönetimlerin başına Moskova'nın görüşü dışına çıkmayacak kişiler yerleştirilmiş. Türk ve Müslüman kimliği ile öne çıkan aydınlar cezalandırılmış, Komünist Parti adına çalışan yerel yöneticiler ödüllendirilerek, Sovyet kimliği teşvik edilmiştir (Andican, 1996: 338).

Milliyetler Politikasının üçüncü aşamasını, cumhuriyetlere Rus ve Slav nüfusun yerleştirilmesi oluşturmuştur. Hem Çarlık hem de Sovyet döneminde uygulanan bu politika ile Rus ve Slav nüfus birlik cumhuriyetlerine göç ettirilmekte, yerli halkın elinden alınan verimli topraklara veya sanayi merkezlerine yerleştirilmekte, böylece ülke ekonomisi için vazgeçilemez olmasına çalışılmaktaydı. Ayrıca yönetimde ve bürokraside çoğunlukta olan Rus ve Slav azınlık, Moskova'nın Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki önemli bir kontrol aracı işlevini görmekteydi (Bacık, 1999: 100-101).

Bu politikasının sonucunda cumhuriyetlere göç ettirilen Rus ve Slav nüfus askeri, idari, ekonomik ve teknik hizmet alanlarında kritik yerlere yerleştirilmiştir. Sovyetlerin dağılması ile meydana gelen ters göçler yeni bağımsız devletlerin hem ekonomik hem de idari yönden kalifiye eleman sıkıntısı yaşamalarına sebep olmuştur.

Orta Asya Cumhuriyetleri içinde en fazla Sovyet göç politikasına maruz kalan ülke Kazakistan'dır. Tablo-1'deki rakamsal veriler değerlendirildiğinde Kazakların belli dönemlerde kendi ülkelerinde azınlık durumuna bile düştüğünü göstermektedir. Bir de şehirlerde yaşayan bu Rus nüfusun, ekonomik ve idari alanda yönetim kademesinde olduğu düşünüldüğünde, bağımsızlık sonrasında bu nüfusun Rusya'ya geri dönmesi sonucu Orta Asya ülkelerinde yaşanan sıkıntılar daha iyi anlaşılmaktadır.

Tablo-1: Kazakistan'daki Rus Nüfus (Uçar, 2007: 126,
Library of Congress [web], 2007)

	1926	1939	1959	1970	1979	1989	1999
Kazak	% 57	% 38	% 30	% 33	% 36	% 40	% 53.4
Rus	% 20	% 40	% 43	% 42	% 41	% 38	% 30

Milliyetler politikasının en önemli etkisi ulusal kimlikler üzerinde olmuştur. Bu uygulama, ortak Türk ve Müslüman kimliğine zarar verdiği gibi, çoğulcu bir etnik yapının var olduğu Orta Asya Cumhuriyetleri'nde etnik kimliği ön plana çıkararak bir paradoksun doğmasına neden olmuştur. Ulusal kimliğin etnik kimliklerin üzerine kurulması beraberinde milliyetçi hareketlenmelere neden olmuş, bu ise diğer etnik grupların hoşnutsuzluğuna yol açmıştır. Ayrıca bir yandan ulusal kimliği ön plana çıkararak Orta Asya toplumunu bölen diğer yandan Sovyet üst kimliği altında birleştirmeye çalışan milliyetler politikası, bu yönüyle Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık sonrasında karşılaştıkları kimlik krizinin en önemli sebeplerinden biridir.

(3) Kültür Politikası

Kültür politikası milliyetler politikasının tamamlayıcısı niteliğindedir. Eğitim alanında yapılan düzenlemeler, dil politikaları, dil politikasıyla bağlantılı olarak tarih bilincini yok etmeye yönelik uygulamalar, Moskova tarafından Orta Asyalı halkların ortak kültürlerini yok etmek ve aralarındaki farklılıkları daha da derinleştirmek için kullanılmıştır.

Buna ilk olarak ‘Türkistan’ teriminin kullanımdan kaldırılması ile başlanır.¹¹ Bu maksatla 14 Ekim 1924’te Türkistan zerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kaldırılır. 1925’ten sonra Türkistan kelimesi Rus haritalarından ve lgatlerinden kaldırılarak yasaklanır (Uçar, 2007: 57). Bu coğrafyada yaşayan her ulusun farklı olduğu vurgusu üzerinde durularak, zbeklik, Kazaklık, Trkmenlik, Kırgızlık ve Taciklik gibi ayrı kimlikler ön plana çıkarılır. Lenin ve Stalin, tüm milliyetlerin kültürel kimliklerini yeni bir Sovyet Ulusu potasında birleştirerek Sovyet nitelikli ortak bir kimlik yaratmayı hedeflemişlerdir (Kona, 2002: 70).

İkinci olarak, bir ulusu bir arada tutan ve kimliğini şekillerden unsurların başında gelen dil alanında değişiklikler yapılmıştır. Devrimden sonraki ilk yıllarda özerk bölgeleri de kapsayacak şekilde tüm milliyetlere kendi etnik dilinde eğitim yapma ve kültürünü geliştirme hakkı tanınmıştır. Ulusal kültürün gelişmesi için izlenen dil politikası aracılığıyla mevcut lehçeler birleştirilerek, ortak bir ulusal dil oluşturulmaya çalışılmıştır (Uçar, 2007: 58).

1917 ihtilalinden önce bütün Türkistan’da arlık Rusya’sının baskılarına rağmen Müslüman Türk toplulukları büyük ölçüde Arap alfabesi ile okuyup yazılan kendi dillerini kullanıyorlardı.¹² İhtilalden sonra Sovyet liderlerinin dil alanında ilk teşebbüsü Arap alfabesini geliştirerek mahalli lehçelere uygulamak oldu. Ancak kısa zamanda eski alfabenin kullanılması,

¹¹ Orta Asya, Türkler çoğunlukta olduğu ve Tacikler ile Türkler arasında derin bir etnik ayrılık söz konusu olmadığı için Türkistan olarak adlandırılmıştı. Türkistan kavramı, bölgede bulunan bütün boyları ortak bir Türklük kimliği altında toplayan, aynı zamanda ortak din olan Müslümanlığa ve tarihsel geçmişe atıfta bulunan bir kavramdır. Bu nedenle Komünist devrimin yerleşmesinden sonra Türkistan teriminin yerine Orta Asya terimi kullanılmaya başlanmıştır.

¹² İlmî ve edebî eserler, yöresine göre ya Arapça, ya Farsça veya Türkçe yazılmıştır. Osmanlıların Arap harflerini kullanmalarının diğer Türk topluluklarına etkisi büyük olmuştur.

Türkleri Ruslardan ayırdığı için bu tehlikeden kurtulmak amacıyla 1925'te Arap alfabesiyle basılı kitap ve mecmuaların ithali yasaklanır (Erdem, 2005: 28). 1929'dan itibaren de Latin alfabesine geçilir. Ancak sadece eski eserlerden rejime zarar vermeyecek olanlar yeni alfabe ile tekrar basılır (Raşid, 1996: 44).

1939 yılında dil alanında ikinci devrim gerçekleşir. Latin alfabesi yerine Kril alfabesi kullanılmaya başlanır. Dil politikası, böylece milli dillerin üzerinde Rusçayı hakim kılmak ve aynı dilin parçaları olduğu halde değişik şekiller kazanmış dilleri büsbütün birbirinden ayırmak maksadıyla değiştirilir (Bennigsen ve Quelquejay, 1994: 273-274).

Son değişiklikle ulusal diller sistemli olarak yok edilirken, yerel destanların yerini Rus kültürünü yansıtan eserler alıyordu. Burada amaçlanan dış dünya ile tüm bağlantıları kesilmiş olan bölge halkından geçmişini unutmış ve çıkarlarını Sovyet çıkarlarıyla birleştirmiş olan yeni insan tipinin yaratılmasıydı (Onay, 2002: 180). Bu amaca paralel olarak yeni alfabe ile Marks, Engels, Lenin ve Stalin'in eserlerinin okunması kolaylaştırılarak komünist ideolojinin ve Rus kültürünün yayılmasına uğraşılmıştır. Rusça, ilk ve ortaöğretimin tamamında okutulmakta, ayrıca yüksek öğretimin temel dili durumunda bulunmaktadır. Hayatta başarı kazanmanın ve kariyer yapmanın kaçınılmaz yolu ise Rusçayı iyi bilmektir (Bennigsen ve Quelquejay, 1994: 274).

(4) Din Politikası

İster İmparatorluk Rusya'sında olsun isterse Sovyet döneminde dini ve kültürel inanç ve gelenekleri İslami olan etnik grupların tamamı Müslüman halklar şeklinde anılmışlardır. Yine İmparatorluk Rusyası döneminde olduğu gibi, Sovyet Rusyasında da Müslümanlar, ülkenin varlığına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır (Çelikpala, 2006: 214).

Sovyet yöneticilerince Orta Asya'da yaşayan halkın Müslümanlık üst kimliği altında birleşerek Moskova'ya karşı dinsel içerikli bir başkaldırıda

bulunması olasılığı baskıcı politikalarla yok edilmeye çalışılmış ve dinsizleştirme politikası komünizmin uygulanması açısından gerekli görülmüştür (Shahrani, 1993: 123-135).

İslamın bir din olarak özelliği, dünyevi ve uhrevi hayatı düzenlemesiydi. İslamın, müslüman toplumun hayatını kuşatan kendine özgü kurumları vardır. Bu kurumlar sosyal hayata hakimdirler. Bu nedenle herşeyi standartlaştırmayı amaçlayan Sovyet devleti, müslümanların kendine has statüsünü kabul edemezdi. Bu yüzden iktidara gelişinin ilk yıllarında onun temel unsurlarını, hukuk sistemini, yasal kurumlarını ve mali dayanaklarını yerle bir etmiştir. Ancak, Sovyet Rusyası döneminde dünyevi alandan çıkarılmış olan İslam dininin, yok edildiğini söylemek güçtür (D'encausse, 1992: 22).¹³

İkinci Dünya Savaşı döneminin kısa süreli rahatlığı dışında Müslüman nüfus sürekli olarak baskı ve kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu baskı ve kontrol ise bir anlamda İslam'ı kendi içine gömmüş, merkezi yönetimin amaçladığının aksine kontrol dışında bağımsız bir dini ilişkiler ağının doğmasına yol açmıştır (Çelikpala, 2006: 214).

Sonuç olarak, Moskova yasaklayıcı din politikalarıyla Orta Asya halklarının kendi dinlerini engellemeye çalışmıştır. Bu baskılara rağmen İslam, özellikle kırsal kesimlerde yaşatılmaya çalışılmıştır. Ancak nesiller değiştikçe toplumların inanma gereksinimleri aynı kalırken dini bilgileri giderek zayıflamıştır. Ayrıca toplumun dini yaşamına rehberlik edebilecek din bilginleri de azalmıştır. Bağımsızlık sonrası Sovyet baskısının kalkması ile dinini özgürce yaşamak isteyen halka rehberlik edebilecek yeterli din

¹³ Bu amaçla, Müslümanlara yönelik ateistlik dersleri ve konferanslar tertip edilmiş ve herkes katılmaya zorlanmıştır (Andican, 1996: 304-305). Camilerin ve dinsel eğitim veren merkezlerin birçoğu kapatılmıştır. 18 Şubat 1918'de "Dünyevi Okullar Hakkında" adıyla çıkan bir kararda, dinin özel sorun olduğu, dolayısıyla devletin din konusunda tarafsız kalacağı ve devletin din eğitimi vermeyeceği belirtilmiştir (Efegil, 2003: 74). 9 Kasım 1918'de "Maarif Halk Komiserliği"nin 33 sayılı kararı ile 7 yıllık Temel Eğitim Okulları'nda Devrim'e kadar uygulanan müfredat tamamen değiştirilmiş ve bu arada din dersleri müfredattan çıkarılarak yasaklanmıştır. 1920-1945 yılları arasında hacca gidiş yasaklanmıştır. 1922-1925 yılları arasında cami, mescit ve medrese gibi dini yapılardaki değerli eşyalara el konulmuş, 1928'de de din derslerini okutan mektep ve medreseler kapatılmıştır. (Erdem, 2005: 26). 1958-1964 döneminde bölgedeki camilerin büyük çoğunluğu gece kulübü, sinema ve dans merkezleri olarak kullanılmaya başlanmış, dini kitapların basımı yasaklanmış, bütün dini yaşamı kontrol altına almak ve Marksist-Leninist düşünceyi benimsetmek amacıyla, Sovyet Bilimsel Tanrıtanımazlık Enstitüsü kurulmuştur (Efegil, 2003: 74).

bilginlerinin olmayışı, bölgeyi radikal dini akımlara karşı savunmasız hale getirmiştir. Bölgede bu boşluk, Hizbut Tahrir, Özbekistan İslami Hareketi gibi siyasi amaçlı radikal dini akımlar tarafından doldurulmaya çalışılmıştır.

Bağımsızlık sonrasında Orta Asya'da yaşanan güvenlik sorunlarının sebeplerinin anlaşılabilmesi, Orta Asya ülkeleri arasındaki ihtilafların tarihi kökenlerinin tespiti ve bölgeye yönelik işbirliği girişimlerinin analizinin daha sağlıklı yapılabilmesi amacıyla yapılan tarihsel araştırmada öne çıkan noktalar şunlardır:

Büyük aileler, klanlar ve kabileler halinde yaşayan halkların Moğol ve Timur hakimiyetleri altında birleşmeleri; bu birleşmeden sonra yaşadıkları ayrışmalar ve bölgesel çekişmelerden sonra Buhara, Hive ve Hokand olmak üzere üçe ayrılmaları; Rusların en son 1884 yılında Türkmenistan'ı işgal ederek bölgeye hakim olmaları ve sonunda bölgenin "Türkistan Genel Valiliği" ve "Step (Bozkır) Genel Valiliği" olarak iki idari bölüme ayrılması; 1924'de Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonraki dönemde, bugünkü tarihi iddialara sebep olan idari yapısındaki değişiklikler ve en son 1936 yılına gelindiğinde bölgenin Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan olmak üzere beş ayrı cumhuriyete ayrılması; Moskova'nın tüm yerel yönetimleri merkezin kontrolünde tutmak için baskıcı bir siyasal kontrol politikası izlemesi; 1924'ten sonra uygulanan milliyetler politikası ile önce bölge toplumlarının kendilerini etnik kimlik olarak farklı hissettirecek şekilde ayrıştırılmaları, daha sonra da bu alt kimliklerin bir Sovyet üst kimliğinde buluşturulması çabaları; kültür ve dil alanında yapılan uygulamalarla milliyetler politikasının desteklenmesi ve yönetimin baskıcı din politikalarına tepki olarak özellikle kırsal kesimlerde radikal dini akımların kontrolünde bağımsız bir dini ilişkiler ağının ortaya çıkması.

Bu tarihsel incelemede elde edilen verilerden, bölgeye yönelik Sovyet politikalarının, bugün yaşanan Orta Asya'daki güvenlik sorunlarından özellikle sınır sorunları, radikal dini akımlar ve terörizm tehdidi ile etnik ve kimlik sorunlarına doğrudan etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA BÖLGESEL GÜVENLİK SORUNLARI

Soğuk Savaşın bitmesi ile uluslararası sistemde meydana gelen değişmelere paralel olarak güvenlik kavramının da boyutları değişmiş Sert Güvenliğin önemi azalırken Yumuşak Güvenlik kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde güvenlik algılamaları daha çok devleti temel alarak değerlendirilirken günümüzde sadece devletlerin değil bireyden uluslararası sisteme kadar geniş bir alanın güvenliğine yönelik tehditler dikkate alınmaktadır. Güvenlik alanının bu şekilde genişlemesine paralel olarak kimin/neyin güvenliği, kime/neye karşı güvenlik sorularının cevaplandırılmasını da oldukça güçleşmektedir.

Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, terörizm, Kitle İmha Silahları, etnik çatışmalar, uluslararası suç örgütleri bugün en az silahlı kuvvetlerden gelebilecek tehditler kadar tehlikeli görülmektedir (Sjursen, 2003: 18-19). Benzer biçimde, insan hakları ihlalleri, siyasal istikrarsızlıklar, demokratikleşme sorunları, sosyal sorunlar, kültürel ve dini kimlikler, göç ve çevre sorunları en az askeri tehditler kadar tehlikeli boyuttadır ve bu tehlike günden güne büyümektedir (Gärtner ve Hyde-Price, 2001: 4).

Buzan ve Weaver daha da esnek bir yaklaşım sergileyerek, ister Sert ister Yumuşak olsun, güvenliği tehdit eden her türden tehlikenin, yukarıda tanımlanan geniş güvenlik alanının içine dahil edilmesi gerektiğini belirtmektedir. (Buzan, Weaver, de Wilde, 1998: 4). Danimarka Dışişleri Bakanı Niels Helveg Pedersen'in 1996'da Avrupa güvenliği konusunda yaptığı açıklamasında Yumuşak Güvenlik kavramının önemini şu vurguyla öne çıkartmaktaydı:

"Politik ve ekonomik istikrarsızlıklar, etnik çatışmalar, azınlık problemleri, sınır sorunları, mülteciler, çevresel sorunlar ve organize suç örgütleri gibi yumuşak güvenlik sorunları (*soft security issues*), giderek daha önemli bir hal almaktadır" (Pedersen, 1996).

Görüldüğü gibi bu güvenlik sorunları artık günümüzde tüm devletleri ve bölgeleri tehdit eden ortak küresel tehlikeler haline gelmiştir. Güvenlik sorunları bağlamında bölgeler arasındaki tek fark ise, bölgeden bölgeye bu sorunların önem derecesinin değişiklik göstermesidir.

Çalışmanın bu bölümünde yukarıda değinilen Yumuşak Güvenlik çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılından günümüze kadar Orta Asya devletlerinin karşı karşıya kaldıkları güvenlik sorunları incelenecektir. Bu bağlamda bölgenin etkilendiği önemli başlıklar olan sınır sorunları, kimlik ve etnik sorunlar, radikal dini akımlar ve terörizm, su sorunu, uyuşturucu kaçakçılığı, Kitle İmha Silahları ve nükleer tesisler sorunları üzerinde durulacaktır.

Orta Asya Bölgesi bağımsızlığın ardından belki de başka hiçbir coğrafyanın yaşamadığı kadar çeşitlilikte güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan, kimlik ve etnik sorunları, sınır sorunları, Kitle İmha Silahları ve nükleer tesisler sorunu bir 'Birlikten' ayrılmanın ve ulus inşa sürecine geçişin getirdiği sorunlardır. Uyuşturucu kaçakçılığı, bölgenin dünyanın en büyük uyuşturucu üreticilerinden biri olan Afganistan ve Avrupa arasında bulunması nedeniyle karşı karşıya kaldığı küresel nitelikte bir sorundur. Dünyanın en tehlikeli terör örgütü olarak kabul edilen El Kaide ve bu örgütün barındığı Afganistan gibi bir ülke ile komşu olunması ve Fergana Vadisi gibi karmaşık bir bölgeyi içinde barındırması nedeniyle, bölge terör örgütleri ve radikal dini akımların tehditlerine maruz kalmaktadır. Su sorunu ise, bölgenin coğrafik özelliklerinin ekonomik sistemle bağlantısı nedeniyle yaşanan bir sorundur.

1. SINIR SORUNLARI

Kara sahası ülkenin temel kısmıdır. Kara sahası olmadan bir ülke olamaz (Gözler, 2006: 42-49). Devletin kurucu ögesi olan ülke, onun egemenlik yetkilerinin ilke olarak sınırını çizer (Pazarcı, 2006: 144). Sınırların korunması ise devletin ülkesinin güvenliği, bölünmez bütünlüğü, siyasal istikrarı, egemenliğinin korunması, otoritesi, ekonomik gelişimi, kamuoyunun

desteği gibi birçok sebepten dolayı hayati öneme sahiptir (Farrant, 2006: 70; Karaeve, 2005: 48-49).

a. Sınır Sorunlarının Sebepleri

Bugün Orta Asya ülkelerinin yaşadığı sınır sorunlarının temelleri bölgeye Rusların hakim olmadığı dönemlere kadar uzanmaktadır. Daha önceki bölümde belirtildiği gibi Sovyet ve hatta İmparatorluk Rusya'sı döneminden önce bile bölge toplulukları klanlar, büyük aileler, kabileler ve hanlıklar halinde iç içe karmaşık bir yapıda yaşamaktaydı. Bölgeyi İmparatorluk Rusya'sının ele geçirmesi bu yapıyı değiştirmemiştir. Ekim devriminden sonra Sovyet yönetimi için, bölgeyi beş ayrı cumhuriyete bölmek hiçte kolay olmamıştır. Zira Hasan Ali Karasar tarafından yapılan doktora çalışmasının bulgularına göre; 1924 yılında gerçekleşen milli sınırların tesbitinin şimdiye kadar sanılanın aksine sadece Moskova'nın değil aynı zamanda önemli ölçüde yerli milli Komünistlerin inisiyatifleri ile gerçekleşmiş olduğudur (Karasar, 2002).¹⁴

Zira özellikle Özbek, Tacik ve Kırgız toplumlarının bir arada yaşadığı yaşam alanı Fergana Vadisi'nde her bir topluluğun yaşadığı yere göre sınırları çizmek bugün bile çok güç gözükmetedir (Farrant, 2006: 71, Mogoran, 2005: 715-716).

Sorunun kaynaklarına bakıldığında, ekonomik ya da siyasi nedenlerle bir cumhuriyete ait toprak parçasını o ülkeden kopararak başka bir cumhuriyete veren Sovyet politikalarının rolü de yadsınamaz (Hayıt, 2004). 1991'de Orta Asya'da devletler bağımsızlıklarını elde ederlerken sınırları haline gelen çizgiler, Sovyet merkezi yönetimince ilk önce 1920'lerde keyfi bir şekilde belirlenmiş, ardından II. Dünya Savaşı'ndan sonra halklar arası farklılıkları vurgulayarak merkezi otoriteyi güçlendirmek için tekrar değiştirilmiştir (Aydın, 2005c: 4). Örneğin, Hocent bölgesi Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden koparılarak Tacik Sovyet Sosyalist

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. KARASAR, Hasan Ali. "National Identity and Regional Integration in Central Asia: Turkestan Reunion", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences, 2002.

Cumhuriyeti'ne bağlanmış ve ismi Leninabad olarak değiştirilmiştir. Bir on yıl kadar sonra Leninabad şehrinin bir kısmı tekrar Özbekistan'a verilmiştir. 1925 yılında Kazakistan'a bağlı olan Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti 1936 yılında Özbekistan'a verilmiştir (Hayıt, 2004).

Sovyet döneminde kiralama usulü ile başka bir cumhuriyet tarafından kullanılan topraklar bugün sorunun başka bir parçası durumundadır. 1946 yılında Özbekistan ve Kazakistan birbirlerinden toprak kiralamış, ancak 1992 yılında süre dolduğunda Özbekistan kiraladığı alanı geri vermeyi reddetmiştir. Özbekistan tarafında kalan ancak halkı tamamen Kazak olan ve Kazakistan'a bağlanmak isteyen Bağış adında bir köy iki devlete tepki olarak 30 Aralık 2001 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir (Dosybiev [web], 2001).¹⁵ Diğer ülkelerde de kiralama usulü sıkça uygulanmıştır, örneğin Özbekistan güney Kırgızistan'dan gaz alanları kiralamış, karşılığında Kırgızistan'a büyükbaş hayvan besiciliğine uygun meraları kiraya vermiştir ve bugün bu bölgeler ülkeler arasındaki sınır ihtilaflarının önemli bir parçasını teşkil etmektedir (Rollan, 2004)

Stalin, Kruşçev ve hatta Brejnev döneminde izlenen ekonomik politikalarla Orta Asya Cumhuriyetlerini birer hammadde sağlayıcısı olarak gören Sovyet yönetimi, ulaşım sitemini tamamen merkezdeki sanayisinin en kısa yoldan beslenmesi ve Cumhuriyetlerin birbirlerine bağımlı kalması, tek başlarına kendilerine yetemeyecek durumda bırakılması politikası üzerine inşa etmiştir (Erhan, 2005: 16-17). Bugün bu ulaşım ağını kullanmak isteyen bir ülke insanı kendi başkentine gitmek için bile diğer bir ülke topraklarından geçmek zorunda kalmaktadır (Karaeve, 2005: 2). Ülkeler arasındaki sınırların etnik veya coğrafi açıdan bir mantığı yoktur (Roy, 2000: 68). Bu ülkelerde dolaşan bölge uzmanlarının değerlendirilmesine göre bu yapı rahatlıkla görülebilmektedir, zira bölgedeki ana karayolları bile sınırlar gözardı edilerek yapılmıştır (Karaeve, 2005: 2).¹⁶

¹⁵ Olayın hemen ardından, Özbek güvenlik güçleri köye gelerek, hareketin liderlerini tutuklamış ve bu isyan niteliğindeki olayı bastırmıştır. Kazakistan ise olayı sadece protesto etmekle yetinmiştir.

¹⁶ Örneğin, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'i, Özbek şehri Fergana'ya bağlayan en kısa yol Tacikistan'dan (Hocent) geçmek zorundadır. Özbekistan sınırından çıkmadan Fergana'ya gidilebilen bir

Bu noktada hemen belirtmek gerekir ki, tarihte imparatorluklar egemen oldukları topraklar üzerinde bu tür politikalar izlemişlerdir. Roma İmparatorluğu ve Fransa da kendi dönemlerinde Sovyetler politikalarına benzer uygulamalar yapmışlardır (Farant, 2006: 61-62).¹⁷

Sorunu karmaşık hale getiren diğer bir etken, özellikle Fergana bölgesinde sıkça görülen tamamen başka bir devletin ülkesi içinde kalan topraklardır (*enklave*) (Karaeve, 2005, Polat, 2003).¹⁸ Örneğin, Kırgızistan'ın Batken şehrinde, Özbekistan ve Tacikistan'a ait en az yedi adet enklave mevcuttur. Bişkek'ten Batken'e giden yollar bu enklavelerden geçer, tabi bu da vize almayı gerektirir (Rollan, 2004).¹⁹ Bu karmaşık ve çözümü güç yapı içerisinde o bölgede kalan halkın kendi devleti ile ilişkileri zorlaşmaktadır.

b. Bağımsızlık Sonrası Sınır Sorunları

Sovyet döneminde hammadde – ulaştırma – endüstri bağları ile ekonomik olarak da birbirine bağlı hale gelen bölge topluluklarının yaşamı, sınırların daha önemli hale geldiği bugün ticaretten seyahate, kültürel bağlardan aile ilişkilerine kadar tümüyle etkilenmektedir (Megoran, 1999). Örneğin, Özbekistan-Kazakistan arasındaki sınır, Karasni Vodopad Kasabası'nın tam ortasından geçen nehre göre çizilmiştir. Özbekistan'ın yasadışı geçişleri önlemek maksadıyla kasabanın iki yakasını bağlayan köprüyü yıkması, sağlık ocağını bir tarafta okulu diğer tarafta bırakmıştır. Hergün işine, okuluna gitmek zorunda olan bölge insanı, köprünün yıkılmasıyla kasabanın birkaç kilometre dışındaki sınır kontrol noktasından geçmek zorunda kalmaktadır. Eskiden köprü vasıtasıyla kolayca geçebildiği

yol vardır ama bir boğazdan geçer, çok sarpdır ve Kasım – Mayıs ayları arasında karla kaplı olduğundan hemen hemen kullanılamaz hale gelir. Aynı şekilde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'yi Hocent'e bağlayan yol Özbekistan'dan, Horok'a bağlayan yol ise Kırgızistan'dan geçer (Roy, 2000: 68).

¹⁷ Bu konunun ayrıntılı tartışması için bkz. FARRANT, Amanda. "Mission Impossible: The Politico-geographical Engineering of Soviet Central Asia's Republican Boundaries", Central Asian Survey, XXV, 2006, 61–74.

¹⁸ Türkçe'de tam karşılığı olmayan İngilizce bu kavram, bir ülkenin egemenliğinde olan fakat tamamen diğer bir ülkenin sınırları içinde kalan. Kendi ülkesi ile sınırı bulunmayan, adeta bir ada gibi diğer ülke topraklarında kalmış olan toprak parçalarına verilen addır.

¹⁹ Bkz. EK-C Fergana Vadisi Güvenlik Sorunları Haritası.

nehri, bugün beş altı kilometre fazladan yürüyerek ancak kontrol noktasını kullanarak geçebilmektedir (Kasymov, 2001).

Sovyetler Birliği döneminde malların, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımı bizzat Moskova tarafından idare edildiği için, merkeze bağlı cumhuriyetlerde hudut ya da sınır kültürü gelişmemiştir. Bağımsızlıkla birlikte son derece önemli hale gelen bu çizgilerle yaşamak bölge halkı için kolay olmamaktadır (Megoran, 2005: 713-714).

Bölge insanı bugün artık sınırın karşı tarafında kalan akrabalarını görebilmek için vize almak zorundadır. Genellikle bu işlemlerin başkentte ya da büyük şehirlerde yapılıyor olması ve fakir bölge halkı için vize masraflarının yüksek olması seyahat özgürlüğünü bir hayli kısıtlamaktadır (ICG Raporu [web], 2002). Bu olumsuz koşulların etkisi sadece seyahat özgürlüğüyle de kalmamakta, zaten fakir olan bölge halkının geçim kaynaklarını da olumsuz etkilemektedir (Rollan, 2004).²⁰

Sınır kapısını kapatmak ya da geçişleri sınırlandırmak güvenlik adına yapılmaktadır ancak sınır kontrol birimlerinin çok azı uyuşturucu tacirlerinin ve teröristlerin sınırlardan geçişini engelleyebilecek kapasitededir. Mayına basma sonucu yaralanma ve ölümler, sınırı ihlal eden köylülerin vurulması, kritik yerlerdeki köprülerin tahrip edilmesi sınır bölgelerinde sıkça vuku bulan olaylardandır (Rollan, 2004).

Sovyetler birliğinin dağılmasıyla Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan eski Sovyet idari sınırlarını, tarihi iddiaları tartışmaya açmaksızın kendi hudutları olarak kabul etmişlerdir²¹ (ICG Raporu [web], 2002). Sınırların yeniden düzenlenmesi gerekliliği farkedilmesine rağmen, bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri bu konuda aceleci davranmamışlardır.

²⁰ Kazakistan'ın sınırlarını Özbekistan ve Kırgızistan'a kapaması, Bışkek'ten gelerek sınırı günlük olarak geçen ve pazarda meyve sebzelerini satan Kırgız halkının geçimini olumsuz etkilemiştir (Rollan, 2004).

²¹ Bugünkü Orta Asya ülkelerinin sınır komşuları için bkz. EK-Ç Orta Asya Ülkeleri Siyasi Sınırlar.

Bağımsızlık sonrası ilk birkaç yıl bölge devletlerinde, sınırların eskiden olduğu gibi Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içinde açık kalabileceği beklentisi hasıl olmuştur (Farrant, 2006: 68).

Doksanlı yılların sonunda meydana gelen iki önemli olay, konuyu çok ciddi boyutta bölge ülkelerinin gündemine getirmiştir. Bu olaylardan biri, bazı silahlı Tacik gerillalarının Özbekistan'daki rejimi yıkmak amacıyla sınırı geçmeleri üzerine, Özbekistan'ın henüz tartışmalı olan sınırlarına mayın döşemesi ve serbest dolaşımı kısıtlamasıdır (ICG Raporu [web], 2001).

Diğer önemli gelişme ise Rusya Federasyonu ve Özbekistan tarafından sıkı vize rejimi uygulanmasıdır. Rusya'nın, 30 Ağustos 2000 tarihli bildirisinde, BDT bünyesinde serbest dolaşıma izin veren 1992 Bişkek anlaşmasından çekileceğini bildirmesi, konuyu yeniden gündeme getirmiştir. Rusya'nın bu kararı vermesinin nedeni ise, uyuşturucu kaçakçılarının, yasadışı göçmenlerin, organize suç örgütleri ve teröristlerin bu serbest vize rejimi sayesinde sınırları rahatça geçerek ülkesini tehdit ettiği düşüncesinde olmasıdır (Mogoran, 2005: 726-731).

Özbekistan'ın tek taraflı olarak, o tarihe kadar üzerinde anlaşmaya varılamamış sınırlarda aldığı sert tedbirler ve Rusya'nın yeni vize rejimi diğer devletleri sınır belirleme müzakerelerini hızlandırmaya yöneltmiştir. Ancak sorunun yakın zamanda, adaletli bir şekilde çözümü zor gözükmektedir.

c. Bölge Devletleri Arasındaki Sınır Sorunları

(1) Özbekistan – Kazakistan

Özbekistan – Kazakistan sınırı 2.203 km uzunluğundadır.²² Her iki ülke de, sınırları içinde etnik olarak diğer devlete ait azınlıklar bulundurmaktadır²³. Kazakistan'da %2.5 oranında Özbek bulunurken, Özbekistan'da %4 oranında Kazak ve kendilerini Kazaklara yakın hisseden

²² Bkz. EK-Ç Orta Asya Ülkeleri Siyasi Sınırlar.

²³ Bkz. Tablo-3: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Sonra Nüfus Oranları.

%1.5 oranında Karakalpak bulunmaktadır (Library of Congress Özbekistan ve Kazakistan Ülke Raporları, 2007: 3-5).

Özbekistan – Kazakistan arasındaki ilişkiler, 2000 yılı başlarında sınır sorunları yüzünden gerginleşmiş. Özbek sınır güvenlik birimleri tarafından tek taraflı ve Kazakistan aleyhine olacak şekilde ileri karakollar yapıldığının tespit edilmesiyle Astana yönetimi, Özbekistan’a sert bir nota vermiş ve Güney Bölge Komutanlığı tesis ederek derhal bölgeye konuşlandırmıştır. Özbekistan lideri Kerimov’un Taşkent’in hiçbir komşu ülke topraklarında gözü olmadığına yönelik güven veren açıklamaları tansiyonu düşürmüştü ve iki ülke tarafından Sınır Müzakere Komisyonu oluşturularak Şubat 2000’de görüşmelere başlanmıştır. Görüşmeler sonunda iki ülke devlet başkanlarının imzaladıkları anlaşma ile sınırın %96’lık kısmı çözüme kavuşmuştur (eurasia [web], 30 Kasım 2005).

İki ülke de ekonomik potansiyelleri, doğal kaynakları, nüfusları, yüzölçümleri ve jeopolitik konumları ile Orta Asya bölgesinin güvenliği için kilit role sahiptirler. İki devlet de bölgede oluşturulacak işbirliği için kendisini lider adayları olarak görmektedir. Bölge güvenliğinin sağlanması ve işbirliği girişimlerinin sağlıklı bir zemine oturtulabilmesi için bu iki güçlü bölge devletinin ikili sorunlarını çözerek güven ortamını oluşturmaları gerekmektedir.

Bugün iki ülke ve bölge güvenliği için potansiyel tehdit olarak değerlendirilebilecek iki önemli bölge mevcuttur. Bunlar Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti, Bağış Kasabası’dır.

(a) Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti

Orta Asya’nın tek özerk cumhuriyeti olan Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti, Özbekistan’ın doğu kesiminde Kazakistan sınırında yer alır. Karakalpakistan, Özbekistan’dan ayrılıp Kazakistan ile birleşmek istemektedir. Karakalpaklar Kazak Türkleri’nin bir klanı olarak da kabul edilebilir. Karakalpakistan, Nisan 1925’e kadar Kazak Özerk Sovyet Sosyalist

Cumhuriyeti'nin özerk bir bölgesiyken, 20 Temmuz 1930'da SSCB'ye devredilmiş, iki yıl sonra (20 Mart 1932) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü kazanmıştır. Ancak, Karakalpakistan Aralık 1936'da Özbekistan SSC'ne bağlanmıştır (Kingkade, 1989: 123-138).²⁴

Özbekistan 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettiğinde Karakalpakistan Özerk SSC de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunu engellemek isteyen Taşkent yönetimi, Karakalpakistan'ın hayati önemdeki su kaynaklarını kesme tehdidinde bulununca, bağımsızlık ilanı geri alınmıştır. Taşkent yönetimi, bu tarihten beri, Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nin olası bir ayrılıkçı hareketini önlemek için bölge üzerindeki baskısını sürdürmektedir (Hyman, 1996: 60).

(b) Bağış Kasabası:

Özbekistan sınırlarında bulunan Bağış kasabası Taşkent'in yedi kilometre kadar kuzeyinde Kazakistan sınırına yakın bir bölgede bulunmaktadır. Bu bölgede Sovyet döneminde Kazakistan'dan Özbekistan'a kiralanmış çok sayıda toprak parçası bulunmaktadır. Bağış Kasabası da bunlardan biridir (Baycaun, 2003: 66).

Daha önce ifade edildiği gibi Aralık 2001'de bağımsızlığını ilan etme girişiminde bulunmasıyla dikkatleri üzerinde toplamıştır.²⁵ Etnik olarak çoğunluğu Kazak olan ve Kazak vatandaşlığına sahip Bağış halkı aslında Kazakistan'a bağlanmak istemektedir. Fakat Kazakistan'dan yeterli desteği göremedikleri için tepkilerini böyle göstermişlerdir. Bu bölgenin özelliği Sovyet döneminde kurulmuş olan 'Orta Asya Garnizonu'nun hemen yanbaşında bulunmasıdır. Bu yüzden Özbekistan bu bölgeyi geri vermek

²⁴ 2005 tahmini rakamlarına göre, Karakalpakistan'ın nüfusu yaklaşık 1.200.000'dir. Bu nüfusun 400.000'i Karakalpak, 400.000'i Özbek ve 300.000'i Kazak'tır. Bugün, Özbekistan'dan Karakalpakistan'ın güneyindeki verimli tarım alanlarına göçler olmaktadır. Yüzölçümü bakımından Karakalpakistan, Özbekistan için çok önemli bir yere sahiptir. Özbekistan'ın 447.000 km²'lik alanının 180.000 km²'si Karakalpakistan toprağıdır. Ayrıca, Amu Derya tarafından sulanan verimli tarım arazilerine sahip olması ve Aral gölünün bir kısmını içermesi Karakalpakistan'ın önemini artırmaktadır (Rollan, 2004: 4-5).

²⁵ 30 Aralık 2001 tarihinde bağımsızlığını ilan etme girişiminde bulunan Bağış'ın bu hareketi, Taşkent yönetimi tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır, hareketin liderleri tutuklanmıştır (eurasia [web], 2002).

istememektedir. Kazakistan ise Özbekistan ile ilişkilerinin gerilmemesi ve kuzeyinde vuku bulabilecek bir Slav ayrılıkçı hareketine emsal teşkil etmemesi açısından pasif bir politika izlemektedir. Bağış toprakları halen Özbekistan'a aittir ve Kasabalının isteklerinin yerine getirilmesi uzak bir ihtimal olarak görülmektedir (eurasia [web], 30 Kasım 2005).

(2) Özbekistan – Türkmenistan

Özbekistan–Türkmenistan sınırı 1,621 km uzunluğundadır. Türkmenistan'da %5 oranında Özbek nüfus bulunmaktadır (Library of Congress, Türkmenistan Ülke Raporu [web], 2007: 3-5)²⁶. Türkmenistan, Özbekistan'ın Hive (Horasan) ve Harezmi bölgelerinde, Özbekistan da Türkmenistan'ın Taşoğuz (Daşoğuz) ve Türkmenabat (önceden Chirjev) bölgelerinde tarihi hak iddia etmektedir. Bu şehirler, gerek tarihi gerekse ekonomik olarak her iki ülke için son derece önemli bölgelerdir (Farrant, 2006: 69-70).²⁷

Bağımsızlık sonrası dönemde çok soğuk olan iki ülke ilişkileri, Özbekistan'ın kiralık olarak kullandığı Türkmenistan topraklarında bulunan tesisler nedeniyle 1990'ların ortalarında iyice gerilmiştir. O kadar ki, sınır komşusu olan iki ülke arasındaki ticaret, karayolu, demiryolu ve hava ulaşımı askıya alınmıştır. 1996 yılında iki ülke liderinin biraraya gelmesiyle belli ölçüde uzlaşmaya varılmış ve ilişkilerde yumuşama dönemi başlamıştır. Özbekistan, uzun zamandır uğraş verdiği bölgesel bir güvenlik girişimine

²⁶ Bkz. Tablo-5: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Sonra Nüfus Oranları.

²⁷ 17. yüzyılın başlarında Hive Hanlığı'nın başkentliğini yapan Hive, 1873'te Rusya'nın kontrolüne girer. Bolşevik Devrimi sırasında Kızıl Ordu tarafından devrilen Hive Hanlığının yerine kurulan Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyeti'nin merkezi yapılır. 1924'te Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmasıyla politik önemini kaybeder (wikipedia [web], Khiva, 2008). Özbekistan topraklarında bulunan Harezmi, Ceyhun Nehri'nin (Amu Derya) suladığı ve deltalarının Aral Gölü'ne aktığı topraklardır. 16. yüzyılın başlarında Özbek İlbars Hanedanının egemenliği altında Hive Hanlığı'nın merkezi olur. Sovyet Devrimi'nden sonra hanlık kaldırılarak yerine Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyeti kurulur (1920 - 1924). Harezmi daha sonra SSCB'ye katılır. Bugün Harezmi Özbek, Karakalpak, Türkmen, İranlı, Tacik ve Kazakların yaşadığı çok etnikli bir yapıdadır (wikipedia [web], Khorezm, 2008). Türkmenistan'ın kuzeyinde bulunan Taşoğuz, su kaynaklarına sahip olması nedeniyle tarihi ipek yolu üzerinde konaklama merkezi olarak kullanılmış bir şehirdir (wikipedia [web], Tashauz, 2008). Bugün Taşoğuz'da yaşayan Özbek halkı Türkmenistan'ın bir parçası olmaktan kaçınmaktadır. Birçoğu sadece eski Sovyet ya da Özbek pasaportu taşımaktadır. Özbekistan'daki akrabalarının yanına gitmek üzere sınırdan geçmek isteyen bu bölgedeki Özbek nüfus Türkmenistan sınır birlikleri için zaman zaman sorun yaratmaktadır (iwpr report [web], 7 Şubat 2008). Türkmenabat ise Trans-Hazar Demiryolu üzerinde kurulmuş olması ve demiryollarının kavşak noktasında olması nedeniyle Türkmenistan için önemli bir şehirdir (wikipedia [web], Turkmenabad, 2008).

Türkmenistan'ın da katılmasını istiyor fakat Türkmenistan tarafsız bir politika izlemek istediği için bölgede oluşturulacak bu tür girişimlere katılmaktan uzak duruyordu. Nihayetinde Özbekistan, Türkmenistan'ın bu politikasına saygı duyacağını ve tarafsızlığını kabul edeceğini açıklamış, Türkmenistan da Özbekistan'ın topraklarında mülk edinmesini kabul etmiştir. Ayrıca Özbekistan kullandığı tesis ve arazilerin kirasını artırmış ve çıkardığı petrol gelirlerinden belli oranda pay vereceğini taahhüt etmiştir (Semyon, 2004).

Ağustos 2000'de, Özbekistan-Türkmenistan arasında oluşturulan karma sınır belirleme komisyonu çalışmalarını tamamladı. 21 Eylül 2000'de iki liderin imzaladığı anlaşmaya göre de sınır belirleme çalışmaları fiilen başlamış oldu. 2000 yılında, her iki taraf da sınır karakolları inşaatına ve tel örgü çalışmalarına başladı. Bu olumlu gelişmelere rağmen uygulamada bir takım sorunlar çıkmadı değil. Haziran 2001'de Türkmen sınır birlikleri tarafından açılan ateş sonucu dört Özbek hayatını kaybetti. 2001 yılı sonunda Türkmenistan tarafından sınır boyunca yedi tane daha yeni kontrol noktası kuruldu. Daha önce Türkmenistan tarafından bir yıldır uygulanan 6 dolarlık geçiş ücreti, 1 Haziran 2002'de Özbekistan tarafından da aynı şekilde 6 dolar olarak uygulanmaya başladı. Aralık 2001'de Harezmi bölgesinden birkaç yüz Özbek karşı taraftaki mezarlığı ziyaret etmek için ücret ödmeden sınırı geçmek istemiş, uzun tartışmalardan sonra ancak, Türkmen sınır birlikleri ateş açma tehdidinde bulununca kalabalık geri adım atmıştır (iwpr report [web], 7 Şubat 2008). Bu gibi olaylar, iki ülke arasındaki sınır sorunlarının yerel çatışmalara bile sebep olabileceğini gösteren potansiyel bir güvenlik sorunu olarak hala güncelliğini korumaktadır.

(3) Özbekistan – Tacikistan

Özbekistan-Tacikistan sınırı 1,621 km uzunluğundadır. Her iki ülke de sınırları içinde etnik olarak diğer devlete ait azınlıklar bulundurmaktadır. Özbekistan'ın % 4.3'ü Tacik iken, Tacikistan'ın %15.3'ü Özbek'tir (Library of Congress, Tacikistan Ülke Raporu [web], 2007: 3-5). 1992-1997 Tacikistan İç Savaşı ve 1999-2000 Özbekistan İslam Hareketi gerillalarının Tacikistan sınırından içeriye girerek eylemlerde bulunması, iki

ülke ilişkilerinin gerginleşmesine ve buna paralel olarak Özbekistan tarafından sınırlarda sert tedbirlerin alınmasına²⁸ sebep olmuştur. Tacikistan Özbekistan'ın Buhara ve Semerkant, Özbekistan da Tacikistan'ın Hocent bölgesinde hak iddia etmektedir (Hyman, 1996: 61, ICG Raporu [web], 2002: 11).

Semerkant ve Buhara, antik çağlardan beri çok yerleşilen kültürel ve dini bakımdan Türkistan'a önderlik etmiş iki önemli Orta Asya şehridir. Büyük çoğunluğunu Taciklerin oluşturduğu Semerkant ve Buhara daha önce Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde iken 1924'de Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dahil edilmiştir. Daha önce ifade edildiği gibi Hocent bölgesi ise Özbek SSC'den alınarak, Tacik SSC'ye bağlanmış ve ismi 1939 yılında Leninabad olarak değiştirilmiştir. Bir on yıl kadar sonra Leninabad şehrinin bir kısmı tekrar Özbekistan'a verilmiştir (Farrant, 2006: 69-70). Böylece Taciklerin yoğun olarak yaşadıkları Buhara ve Semerkant Özbekistan toprakları içinde bırakılırken, kırsal bölgelerde yaşayan pekçok Özbek kendini Tacikistan topraklarında bulmuştur (Aydın ve Baycaun, 2005: 382). Bu yapı bugünkü tarihi iddiaların temelini teşkil etmektedir.

İki ülke lideri, 12 Şubat 2002 tarihinde sınırların belirlenmesine yönelik bir protokol imzalamışlardır. Sınırın %15-20 kadarlık kısmındaki anlaşmazlıklar hala devam etmektedir. Ekim 2006'da Tacik Sınır Koruma Birimi tarafından yapılan açıklamada, Özbekistan'ın dediği dedik, emredici tavrı yüzünden sınır ayırma çalışmalarının kesintiye uğradığı ifade edilmiştir. Ayrıca Özbekistan'ın 1999 yılında döşediği mayınların temizlenmesi, Özbekistan'ın sert vize rejimi ve sınır birlikleri arasında çıkan çatışmalar yüzünden iki ülke arasındaki anlaşmazlıklar devam etmektedir (Nichol, 2007: 11).

²⁸ ÖİH'ne destek verdikleri gerekçesi ile Özbekistan, büyük çoğunluğu etnik olarak Tacik olan sınırdaki 36000 civarındaki vatandaşının evlerini boşaltmış ve sınırın bazı bölgelerine mayın döşemiştir (iwpr [web], 23 Şubat 2001).

Tacikistan kaynaklarının iddialarına göre, Özbekistan'ın Tacikistan-Özbekistan sınırına döşediği mayınlar yüzünden 2000-2006 yılları arasında 68 Tacik hayatını kaybetmiştir (Library of Congress [web], Özbekistan Ülke Raporu, 2007: 15). Bu veriler, iki ülke arasındaki sınır sorunlarının hala devam ettiğini ve iki ülke ilişkilerinin olumsuz etkilendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

(4) Özbekistan – Kırgızistan

Özbekistan–Tacikistan sınırı 1,099 km. uzunluğundadır. Özbekistan nüfusunun %1'i Kırgız iken, Kırgızistan'ın %14'ü Özbektir (Library of Congress, Kırgızistan Ülke Raporu, 2007: 3-5).

Özbekistan'ın terörizme karşı topraklarını koruma gerekçesi ile 1999 yılında iki ülke arasındaki sınıra ve bazı Kırgızistan topraklarına mayın döşemesi, bu devletlerin ilişkilerini olumsuz olarak etkilemiştir. Kırgızistan, mayınların temizlenmesini isterken, Özbekistan terörizm tehdidini gerekçe göstererek mayınları kaldırmaya yanaşmamaktadır (Nichol, 2007: 11).

Sınırlarla ilgili diğer bir sorun, Kırgızistan topraklarında bulunan Özbekistan'a ait enklavelerdir. Bunlardan özellikle Şah ve Şahmerdan en sorunlu olan topraklardır. Çünkü 1920'den beri tam olarak sınırları bile belli değildir (Megoran, 1999). Özellikle Şah'ın çoğunlunun Tacik olması, Özbekistan'ı tedirgin etmektedir. Özbekistan, sınırından uzak bu toprakların ÖİH üyeleri tarafından sığınak olarak kullanılabileceği endişesini taşımaktadır (ICG Raporu [web], 2002: 13-14).

Fergana Vadisi'nde bulunan Kırgızistan'ın Oş Bölgesi, Özbeklerin çoğunlukta olduğu ve Özbekistan'ın hak iddia ettiği bir bölgedir²⁹. Bu bölgede Özbeklerin ekonomik bakımdan ayrıcalıklı konumuna karşı duyulan kin ve öfke 1990'da çatışmalara yol açmıştır.³⁰ Çatışmalardan sonra, Özbekler

²⁹ Bkz. EK-C Fergana Vadisi Güvenlik Sorunları Haritası.

³⁰ Milliyetçi duyguların yönlendirmesiyle çıkan bu çatışmalarda 50 Kırgız ve yüzün üzerinde Özbek hayatını kaybetmiş, binden fazla kişi yaralanmış ve yaklaşık 5 bin kişi de tutuklanmıştır (Douglas, 1996).

Bişkek Yönetimi'nden özerklik statüsü verilmesini istemişler, bu bölgenin aslında Özbekistan'a ait olduğunu ve Stalin tarafından 1936'da Kırgızistan'a verildiğini iddia ederek (Devlet, 1997), ileride Özbekistan'a bağlanma yönünde talepte bulunabileceklerinin sinyallerini vermişlerdir.

Sınırdaki yaşanan tüm bu sorunlara rağmen 2004 yılında iki ülke tarafından oluşturulan komisyon, sınır belirleme çalışmalarına başlamıştır. Kasım 2004'e kadar 275 km'lik sınır, komisyon tarafından belirlenmiş ve ayrılmıştır. Ancak bazı sınır bölgelerinde çalışmalar çok yavaş ilerlemektedir, bunun da ötesinde bazı bölgelerde ise mayınlardan dolayı komisyonun çalışması mümkün olamamaktadır (Donaldson ve Pratt, 2005: 403). 2007 yılı başları itibari ile, uzun senelerden beri yapılan çalışmalara rağmen sınırın yaklaşık üçte birlik kısmında henüz uzlaşmaya varılamamıştır (Nichol, 2007: 10).

(5) Kırgızistan – Tacikistan

Kırgızistan-Tacikistan sınırı 870 km uzunluğundadır (Library of Congress [web], Kırgızistan Ülke Raporu, 2007: 3). 1999 ve 2000 yıllarında, Tacikistan sınırından ülkeye giren ÖİH gerillalarının yaptığı eylemler iki ülke ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. Kırgızistan, ÖİH'nin tekrar sınırlarını geçmesini önlemek için Batken Bölgesi'ne 3000, Oş Bölgesi'ne ise 4000 asker yerleştirmiş, dokuz adet yeni kontrol noktası kuracağını açıklamıştır (ICG Raporu [web], 2002: 18-19).

Haziran 2001'de iki ülke arasında başlayan görüşmeler olumlu gelişmeler gösterdiyse de, İsfana vadisi ve bu bölgede bulunan Tacikistan'ın enklaveleri nedeniyle sınır görüşmeleri kesintiye uğramaktadır. Kırgızistan, 1958 yılında yapılan düzenlemenin esas alınmasını isterken, Tacikistan 1925 ve 1927 yıllarında yapılan düzenlemelerin esas alınmasını istemektedir (Donaldson ve Pratt, 2005: 403). Ayrıca sınır sorunlarının bu şekilde devam etmesi, uyuşturucu ticareti yapan uluslararası suç örgütlerinin faaliyetlerini kolaylaştırdığından bölge güvenliğini olumsuz etkilemektedir (Nichol, 2007: 10-11).

ç. Bölge Aktörleri ve Sorunun Açmazları

Konunun çözümünde Rusya Federasyonu, Çin ve Özbekistan kilit role sahiptir (Polat, 2003). Çin; Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile olan sınırlarındaki sorunların çok büyük bir kısmını çözüme kavuşturmuştur. Ancak özellikle Kırgızistan Yönetimi, Çin'in toprak karşılığında askeri ve ekonomik destek teklifini, egemenliğine karşı yapılmış bir tehdit olarak algılamaktadır. Her ne kadar Şangay İşbirliği Örgütü çerçevesinde bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler gelişmiş olsa da Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan Çin'e şüpheyle yaklaşmaktadırlar (ICG Raporu [web], 2002).

Rusya Federasyonu'nun bölge ülkelerinden sadece Kazakistan ve Çin'le sınırı bulunmasına rağmen, bölge üzerindeki stratejik etkisi, mevcut yönetim kadroları ve güvenlik birimleri ile olan bağları gibi nedenlerle, sorunun çözümünde Moskova'nın girişimleri son derece önemlidir.

Sovyet arşivlerinin Özbekistan'ın başkenti Taşkent'de muhafaza ediliyor olması, Özbekistan'ın sınırlarla ilgili resmi kaynakları ve haritaları bir koz olarak elinde tutması ve diğer dört Orta Asya ülkesiyle de sınırı bulunması bu sorunun çözümünde Özbekistan'ı kilit role sahip bir ülke haline getirmektedir (ICG Raporu [web], 2002).

Ayrıca Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın aralarındaki sınırları korumada yetersiz kaldığı ve bu ülkelerden gelen teröristlerin saldırılarına maruz kaldığını gerekçe göstererek bu iki devlete verdiği enerjiyi kesmekte, bunu da sınır görüşmelerinde bir koz olarak elinde tutmaktadır (Baycaun, 2003: 67). Ulusların birbirine karıştığı, ülke sınırlarının bir bıçak gibi diğer ülke içine girdiği Fergana bölgesinin karmaşık yapısı, ülke içinde seyahati bile zorlaştıran ve diğer ülke toprakları içinde kaldığı için yönetimin bölge halkına ulaşmasının güçleştiği çok sayıda enklavenin varlığı bu üç devlet arasındaki sınır sorunlarının çözümünü oldukça zorlaştırmaktadır (Megan, 2005: 719; Rollan, 2004: 5).

Sınır sorunlarının sebepleri incelendiğinde Orta Asya cumhuriyetleri üzerindeki Sovyet politikalarının yanı sıra Fergana Vadisi gibi bazı bölgelerde halkların birbirine karıştığı etnik yapı, Sovyet döneminde kiralık olarak kullanılan bazı toprakların asıl sahibi olan ülkelere iade edilmemeleri ve bölge coğrafyasının doğal yapısı ile bölgenin etnik yapısının uyuşmaması gibi nedenler göze çarpmaktadır. Bölge güvenliği için potansiyel tehdit oluşturan sorunlu bölgeler şunlardır;

Özbekistan – Kazakistan : Özbekistan'ın Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti ve Bağış Kasabası.

Özbekistan – Türkmenistan : Özbekistan'ın Horasan ve Harezm ile Türkmenistan'ın Taşoğuz ve Türkmenabat bölgeleri.

Özbekistan – Tacikistan : Özbekistan'ın Semerkant ve Buhara ile Tacikistan'ın Hocent bölgeleri

Özbekistan – Kırgızistan : Özbekistan'a ait Şah ve Şahmerdan enklaveleri ile Kırgızistan'ın Oş bölgesi.

Kırgızistan – Tacikistan : İsfana Vadisi ve bu bölgede bulunan enklaveler.

Sınır sorunlarının bölge güvenliğini tehdit etmesinin önlenmesi açısından, bölgenin büyük aktörleri olan Rusya ve Çin ile Özbekistan'ın tutumları belirleyici role sahiptir. Bu nedenle sınır sorunlarının çözümünün ancak bu üç ülkenin var olduğu girişimler yoluyla çözülebileceği değerlendirilmektedir.

Orta Asya'daki sınır sorunları, ülkelerin hassas olduğu diğer güvenlik sorunlarını tetiklemektedir. Örneğin köktendinci ve terörist örgütlerin, uyuşturucu ticareti ve yasadışı kaçakçılıkla uğraşan suç şebekelerinin işini kolaylaştırmaktadır (Kolossoy, 2005: 621). Ancak Orta Asya bölgesinde çözülmesi en güç ve karmaşık problemlerin başında sınır sorunları gelmektedir. Hemen hemen her devletin bu konuda katı politikalar izlemesi, ulusal gurur meselesi yapması, taviz vermeye yanaşmaması, sınırların elde

tutulmasını jeopolitik gücünün, kaynakları kontrol etmesinin ve otoritesinin birer simgesi olarak algılaması çözümü daha da karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir.

2. KİMLİK SORUNU VE ETNİK SORUNLAR

Etnik sorunlar, devletlerin ulusal bütünlüğünü tehdit etmesi, parçalanma riski ile karşı karşıya bırakması ve iç savaşırla sebep olması nedeniyle, ülkelerin doğrudan istikrarına ve güvenliğine etki etmektedir. 1960 ile 1999 arasında yaşanan iç savaşların %70'i kimlik ve etnik sorunlarla ilgili olduğu tespit edilmiştir (Sambanis, 2001: 263-264). Etnik çatışmalar, etnik farklılıklardan kaynaklanan organize siyasi hareketler, sosyal eylemler, büyük toplumsal kargaşı ve iç çatışmaya kadar varabilen ayrılıkçı hareketler ile karakterize edilirler (Caselli ve Coleman, 2006: 2-3).

Sovyet döneminde Moskova yönetimi, izlediği etnik politikalarla her bir cumhuriyette farklı bir ulusal kimlik, dil ve kültür bilincinin oluşması için onları ayrı ayrı cumhuriyetlere bölerek ayırtırmıştır. Bu sayede bu cumhuriyetlerde homojen nüfus oluşumlarını engellemiştir (Lipovski, 1996: 211-223; Erhan, 2005: 17). Aynı zamanda birlik cumhuriyetleri içinde homojen yapının kırılması ve milliyetçi bir canlanmanın engellenmesi maksadıyla, farklı ulusların bir cumhuriyet içinde bulunmasını sağlayacak şekilde sınırlar değiştirilmiş, Rus ve Slav ırkına mensup topluluklar Orta Asya'daki Cumhuriyetler içine göç ettirilmiştir (Ziegler, 2006: 103-126). Zaten tarihte Rus emperyalizminin en belirgin özelliği istila ettiği ülkelerin en verimli, stratejik noktalarına Rusları yerleştirmek ve böylece hakimiyeti altına almaktı (Uçar, 2007: 42).

Milliyet, ortak kimliğin yok edilerek etnik kimliklerin benimsetilmesi, yurttaşlık ise, bu etnik unsurların SSCB'ye olan aidiyetlerinin sağlanması amacıyla kullanılıyordu (Roy, 2000: 234) Bu model ile halk siyasi kimlik olarak Sovyet vatandaşlığını benimsiyor ve kendi etnik kökeni ile ilgili kimliğini ikinci plana atıyordu. Bu durum SSCB'nin verdiği özel kimlik ve pasaportlarda da açıkça belirtilmekteydi (Uçar, 2007: 64).

Tablo-2 ve Tablo-3'deki veriler değerlendirildiğinde, bütün bu Sovyet politikalarının sonucu, Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmaları ile birlikte sınırlarında yaşayan farklı etnik gruplara mensup topluluklarla karşı karşıya kaldıkları görülür (Phillips ve James, 2001).³¹ 1991 yılında, bu bölgede 35'den fazla farklı etnik topluluk bulunmaktaydı (Devlet, 1997). Yönlerini bulmaya ve uluslararası sisteme ayak uydurmaya çalıştıkları bu dönemde bir taraftan ulus inşa programlarını hızla hayata geçirmeye çabalarırken, diğer taraftan farklı etnik grupları istikrarsızlık yaratmayacak biçimde birarada tutmaya özen göstermişlerdir (Aydın, 2005: 245-247).

Sadece sorun bununla da sınırlı değildi, aynı etnik kimliğe bağlı topluluklarda da klan, aşiret, kabile gibi değişik adlarla ayrışmalar olmuştu. (Phillips ve James, 2001: 26). Gene Sovyet nüfus ve ekonomi politikalarının sonucu olarak bazı bölgeler ekonomik olarak refah seviyesinde yaşarken, bazı bölgeler tamamen yoksul kalmıştı. Buna Moskova'ya yakın elitin ülke yönetiminde eşitliği ve adaleti sağlayamamaları eklenmişti. Tüm bunlar da iç istikrarsızlığı ve kırılganlığı artıran etkenler olarak ortaya çıkmış ve özellikle Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da gördüğümüz sosyal sarsıntılara varan çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur (ICG Asya Raporu [web], 2000).

Tablo-2 yardımıyla bağımsızlıklarının ilk yıllarında ülke nüfuslarının etnik oranlarına bakıldığında, sorunun ciddiyeti ve ayakları üzerinde durmaya çalışan bu devletleri istikrarsızlığa ulaştırabilecek potansiyel riskin büyüklüğü daha iyi anlaşılmaktadır.³²

a. Özbekistan

Daha önce Özbek klanların veya kabilelerin bulunduğu coğrafyada, Ekim 1924'de Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması

³¹ Bkz. Tablo- 2: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Hemen Önceki Nüfus Oranları – 1989 (Mc. CHESNEY, 1996: 9) ve Tablo- 3: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Sonra Nüfus Oranları (Library of Congress Ülke Raporu [web], 2007).

³² Bağımsızlıklarının ilk yıllarında; Kazakistan'ın sadece %39'u Kazaklardan, %38'i Ruslardan; Kırgızistan'ın %52'si Kırgız, %22'si Rus, %13'ü Özbek; Tacikistan'ın %62'si Tacik, %24'ü Özbek, %7'si Rus; Türkmenistan'ın %71'i Türkmen, %9'u Özbek, %9'u Rus; Özbekistan'ın ise %71'i Özbek, %8'i Rus ve %5'i Taciklerden oluşmaktaydı (Menon, 1995: 152).

ile yeni bir Özbek kimliğinin temelleri sağlamlaştırılmış oldu (Library of Congress, Özbekistan Ülke Raporu, 2007: 5). Tacikistan'ın iki önemli kültür merkezi Semerkant ve Buhara'nın Özbekistan sınırlarına dahil edilmesi, iki ülke arasında yıllardır devam eden etnik sorunların başlangıcı olmuş, kolay kolay aşılamayacak kin ve nefret duygularının tohumlarını atmıştır (Kangas, 1994: 178-180).

Özbekistan'da %80 oranında Özbek bulunmaktadır, Rus, Tacik, Kazak, Karakalpak ve Tatarlar diğer kalan nüfusu oluşturmaktadır (CIA World Factbook Page, Özbekistan [web], 2007). Ayrıca 4-6 milyon kadar Özbek nüfus diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde yaşamakta ve önemli azınlıklar meydana getirmektedir (Library of Congress, Özbekistan Ülke Raporu, 2007).³³

1988 yılı Özbekistan'da etnik sorunların kendini göstermeye başladığı yıl olmuş, bu tarihte önce Tacikler huzursuzluklarını dile getirmeye başlamıştır (Karasar, 2002: 237). Fakat Özbekistan'da asıl etnik gerilim 1989'da yaşanmış, Fergana Vadisi'nde Özbekler ile Ahıska (Mesket) Türkleri arasında toprak ve iskan anlaşmazlıkları yüzünden çıkan silahlı çatışmalarda yüzün üzerinde Ahıska Türkü hayatını kaybetmiş, 15 bin tanesi evsiz barksız kalmış, diğerleri de Kazakistan'a kaçmıştır (Raşid, 1996).

Özbekistan için diğer bir etnik sorun, Kazakistan'a bağlanmak isteyen Karakalpakistan³⁴ sorunudur. Taşkent yönetimi bölgeden gelebilecek ayrılıkçı hareketlere karşı hassas durumdadır ve bölgenin enerji, su gibi ihtiyaçlarını zaman zaman keserek baskı oluşturmaktadır (Hyman, 1996: 60).

³³ Bkz. Tablo- 3: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Sonra Nüfus Oranları (Library of Congress Ülke Raporu [web], 2007). Özbekistan nüfusunun %80'ini Özbekler, %5,5'ini Ruslar, %52'ini Tacikler, %3'ünü Kazaklar, %2,5'ini Karakalpaklar, %1,5'ini de Tatarlar oluşturmaktadır (CIA World Factbook Page, Özbekistan [web], 2007). Ayrıca 4-6 milyon kadar Özbek nüfus diğer Orta Asya Cumhuriyetleri'nde yaşamakta ve Tacikistan nüfusunun %23'ünü, Kırgızistan nüfusunun %12,9'unu ve Türkmenistan nüfusunun %9'unu oluşturarak önemli azınlıklar meydana getirmektedir (Library of Congress, Özbekistan Ülke Raporu, 2007). Halkın %88'i Müslüman, %9'u Ortodokstur. Özbekçe %74,3, Rusça %14,2 ve Tacikçe %4,4 oranında konuşulmaktadır (CIA World Factbook Page, Özbekistan [web], 2007).

³⁴ 447.000 km² lik alana sahip Özbekistan'ın, 180.000 km² sini Karakalpakistan Otonom Cumhuriyeti toprakları oluşturur. 1930'a kadar Kazakistan'ın bir parçası olan Karakalpakistan 1936 yılında Özbekistan'a verilmiştir (Rollan, 2004:4). Şu anki nüfusu 475.000 civarındadır (Library of Congress, Özbekistan Ülke Raporu [web], 2007).

b. Kazakistan

Nüfusunun %53.4'ü Kazak, %30'u Ruslardan oluşmaktadır. Ülkede ayrıca Ukraynalılar, Almanlar, Özbekler ve Ugurlar bulunmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi bağımsızlıktan sonra ülkede Rus nüfus oranı azalırken Kazak nüfus artmaktadır. 1991 yılında hemen hemen eşit olan Kazak ve Rus nüfus, 1989-1999 yılları arasında 1.5 milyon Rus'un ve 500.000 Alman'ın ülkeden göç etmesi nedeniyle Kazak lehine değişmiştir.³⁵ Anayasa'da kanunen resmi dil olarak kabul edilen Kazakçanın yanında Rusça'nın da "devlet" dili olarak kullanıldığı Kazakistan'da Kazakça %64.4 oranında konuşulurken, nüfusun %95'i Rusça konuşabilmektedir (Library of Congress, Özbekistan Ülke Raporu, 2006).³⁶ Tüm bu etnik, dil ve din yapısı nedeniyle, Kazakistan oldukça kırılğan bir yapıya sahiptir.

Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren ülke için ciddi bir etnik ve kimlik sorunu olan bu durum Devlet Başkanı Nazarbayev'in dengeli siyaseti sayesinde ülke istikrarını bozacak bir duruma gelmemiştir. Kazakistan'ın ülkenin güneydoğusunda Kırgız sınırında bulunan başkentini (Almatı), Rus ve Alman nüfusun yoğun olarak bulunduğu ve gelişmiş bir şehir olan Astana'ya taşınması (Wolfel, 2002: 485-506), Nazarbayev'in ulusal bütünlüğü sağlama çabalarından birisidir.

c. Türkmenistan

2003 yılı rakamlarına göre, Türkmenistan nüfusunun %85'i, Türkmendir, Orta Asya devletleri içinde en homojen nüfusa sahip olan

³⁵ Rus ve Slav Göçü Kazakistan'da nüfus dengesini olumlu etkilemekle beraber, ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bir anda çok sayıda kalifiye elemanın ülkeden göç etmesi ciddi sorunlara yol açmıştır. Ayrıca Moskova yönetimi, hem yoğun göçün ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri hem de komşu ülkelerde daha fazla Rus'un yaşamasının dış politikada etkili bir araç olması nedeniyle, göçlerin engellenmesi için Astana'ya baskı yapmıştır. Bu baskılar sonucunda Rusça'nın devlet organlarında, resmi kurumlarda ve yerel yazışmalarda Kazakça ile eşit statüde kullanılmasına Anayasada müsaade edilmiştir (Oğan, 2002, 140).

³⁶ Bkz. Tablo- 3: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Sonra Nüfus Oranları (Library of Congress Ülke Raporu [web], 2007). Kazakistan'da nüfusun %53.4'ü Kazaklar, %30'u Ruslar, %3.7'si Ukraynalılar, %2.4'ü Almanlar, %2.5'i Özbekler ve %1.5'i Ugurlardan oluşmaktadır. Kazakların %47'si Müslüman iken, %44'ü Ortodoks ve %2'si Protestan'dır (Library of Congress, Özbekistan Ülke Raporu [web], 2007).

Türkmenistan'da ayrıca Özbek ve Rus azınlık bulunmaktadır (Library of Congress, Türkmenistan Ülke Raporu [web], 2007).³⁷

Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan Rus azınlık konusunda Rusya ile en yakın işbirliğine giren ülke olmuş, bu bağlamda Aralık 1993'te çifte vatandaşlık anlaşması, Mayıs 1995'te de Rus vatandaşlarına Rusça eğitim alma hakkıyla beraber birçok hak tanıyan bir anlaşma imzalanmıştır (Soltan, 2001: 184-205). Azınlıklar kendi dillerinde eğitim alabilmekte, gazeteler çıkarabilmekte, kendi kültürlerini rahatça yaşatabilmekte ve dini inançlarını yerine getirebilmektedir. Bu nedenle Türkmenistan'da ciddi anlamda bir etnik sorun yaşanmamakta ve en büyük azınlık olan Özbekler arasında bile etnik hareketlenme bulunmamaktadır (Terzioğlu, 2001: 113-122).

ç. Kırgızistan

1999 verilerine göre, Kırgızistan nüfusunun, %65'i Kırgızdır, Ayrıca önemli oranda Rus ve Özbek nüfusu ülkesinde barındırmaktadır. Özbek nüfus ağırlıklı olarak Oş, Rus nüfus da Bişkek bölgesindedir. 2001 Anayasa değişikliği ile Rusça Kırgızistan'ın ikinci resmi dili olmuştur.³⁸ Rusça özellikle ticaret ve yüksek öğrenimde kullanılmaktadır (Library of Congress, Kırgızistan Ülke Raporu [web], 2007).³⁹

Özbekler, Kırgızca ve Rusça'nın yanı sıra Özbekçe'nin de resmi dil haline getirilmesini ve haklarının genişletilmesini talep etmektedir (Alisher, 2008). Nitekim, daha önceleri haklarını parlamentoya tasarılar sunarak dile getiren Özbek azınlığın, artık taleplerini protesto gösterileriyle dile getirmesi Kırgızistan için bir iç istikrarsızlık unsuru haline gelmiştir. 2004'te çıkarılan bir

³⁷ Bkz. Tablo- 3: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Sonra Nüfus Oranları (Library of Congress Ülke Raporu [web], 2007). Türkmenistan nüfusunun %85'i, Türkmen, %5'i Özbek ve %4'ü Ruslardan oluşmaktadır. Halkın %89'u Müslüman, %9'u ise Ortodokstur. %72 oranında Türkmence konuşulurken, %12 Rusça ve %9 oranında Özbekçe konuşulmaktadır. (Library of Congress, Türkmenistan Ülke Raporu [web], 2007).

³⁸ Kırgızistan, 1990'da çıkardığı bir yasa ile Rusça yerine Kırgızca'yı resmi dil olarak kabul etmiştir. Buna Rusların bir kısmı ülkeyi terkederek tepki vermiştir.

³⁹ Bkz. Tablo- 3: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Sonra Nüfus Oranları (Library of Congress Ülke Raporu [web], 2007). Ülke nüfusunun, %65'i Kırgız, %13'ü Rus ve %14'ü Özbektir. Halkın %75'i Müslüman, %20'i Ortodokstur.

yasa ile Kırgızistan'da Kırgızca'nın kullanılmasını yaygın hale getirme çabası ise diğer etnik unsurların asimilasyonunu amaçladığı endişesi ile tepki toplamaktadır (Emil, 2006).

d. Tacikistan

2000 nüfus sayımına göre, nüfusun %79.9'u Tacik, %15.3'ü Özbektir, az bir oranda da Rus ve Kırgız bulunmaktadır. 1989 ve 2000 nüfus sayımları karşılaştırıldığında, Özbek nüfus oranı %23.5'den %15.3'e, Rus oranı %7.6'dan %1.1'e düşerken, Tacik nüfus oranı %62.3'den %80'e çıkmıştır. Tacikistan'daki sıradağlar ülkeyi bir bıçak gibi ikiye bölmektedir, bu coğrafi yapı yaşanan iç savaşta tetikleyici bir etki yapmıştır. Tacikistan'ın resmi dili Farsçaya yakın bir dil olan Tacikçe'dir, özellikle iş hayatında Rusça da kullanılır. %35 civarındaki nüfus da Özbekçe konuşmaktadır. Halkın %85'i Sünni, %5'i ise Şii Müslümandır (Library of Congress, Tacikistan Ülke Raporu, 2007).⁴⁰

Önemli miktarda Tacik'in Afganistan'da yaşıyor olması, bu devlette meydana gelen sorunların Tacikistan'a sirayet etmesine neden olmaktadır. Ayrıca ülkesinde önemli oranda Özbek azınlık bulundurması ve kendi ulusundan bir parçanın, Özbekistan sınırları içinde kalan Semerkant ve Buhara bölgesinde yaşıyor olması bölgenin güçlü devleti Özbekistan'a karşı Tacikistan'ı hassas duruma getirmektedir (Nichol, 2007: 9).⁴¹ Diğer önemli bir etnik sorun ise Hocent bölgesidir, bu bölgede yaşayan Özbeklerin ülkeden ayrılmak istemeleri nedeniyle zaman zaman kargaşa çıkarmaları ülke bütünlüğünü tehdit etmektedir (Karasar, 2002).

Tablo-2'deki verilerde görüldüğü gibi bağımsızlığın ilk yıllarında Orta Asya cumhuriyetlerini tehdit eden etnik kompozisyon, Tablo3'deki güncel verilerde görüldüğü gibi ülkelerin lehine değişim göstermektedir, bu değişim etnik ve kimlik sorunlarının azaltılmasına olumlu katkı sağlamaktadır. Ne var

⁴⁰ Bkz. Tablo- 3: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Sonra Nüfus Oranları (Library of Congress Ülke Raporu [web], 2007).

⁴¹ 1.5 milyon kadar Tacik Özbekistan'da, 4 milyondan fazla Tacik ise Afganistan'ın kuzeyinde yaşamaktadır.

ki, şu anda yönetimde bulunan otoriter devlet adamlarının, ülkelerini istikrarsızlığa götürebilecek bir muhalefet harekete izin vermemeleri, merkezi bir yönetim şekli uygulamaları ayrılıkçı taleplerin gün yüzüne çıkmasını çıkmasını engellemektedir.

Ancak ileride bu yönetimlerin değişmesi sürecinde, daha önce Tacikistan İç Savaşı'nda görüldüğü gibi yaşanabilecek iktidar mücadelesi bölge ülkelerini tehdit edebilecek potansiyel bir tehlike olarak varlığını korumaktadır.

Tablo- 2: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Hemen Önceki Nüfus Oranları – 1989 (Mc. CHESNEY, 1996: 9)

	KAZAKİSTAN	KIRGIZİSTAN	TACİKİSTAN	TÜRKMENİSTAN	ÖZBEKİSTAN
Kuruluş Tarihi	1936	1936	1929	1925	1925
Nüfus	16.5 milyon	4.3 milyon	5.1 milyon	3.5 milyon	19.8 milyon
Etnik Kompozisyon Oranları	Kazak : % 40 Rus : % 38 Ukraynalı : % 5.4 Alman : % 5.8 Özbek : % 2 Tatar : % 2 Diğer : % 7.3	Kırgız : % 52 Rus : % 22 Özbek : % 13 Diğer : % 13	Tacik : % 62 Özbek : % 24 Rus : % 8 Diğer : % 4 Tatar : % 1 Kırgız : % 1	Türkmen : % 72 Rus : % 10 Özbek : % 9 Diğer : % 6 Kazak : % 3	Özbek : % 71 Diğer : % 12 Rus : % 8 Tacik : % 5 Kazak : % 4

Tablo- 3: Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarından Sonra Nüfus Oranları (Library of Congress Ülke Raporu [web], 2007)

	KAZAKİSTAN⁴²	KIRGIZİSTAN⁴³	TACİKİSTAN⁴⁴	TÜRKMENİSTAN⁴⁵	ÖZBEKİSTAN⁴⁶
Bağımsızlık Tarihi	16 Aralık 1991	31 Ağustos 1991	9 Eylül 1991	27 Ekim 1991	1 Eylül 1991
Nüfus	15.3 milyon	5.2 milyon	7.3 milyon	5.1 milyon	27.3 milyon
Etnik Kompozisyon Oranları	Kazak : % 53.4 Rus : % 30.0 Ukraynalı : % 3.7 Özbek : % 2.5 Alman : % 2.4 Uygur : % 1.4	Kırgız : % 61.2 Rus : % 14.9 Özbek : % 14.6 Diğer : % 9.7	Tacik : % 79.9 Özbek : % 15.3 Rus : % 1.1 Kırgız : % 1.1	Türkmen : % 85 Özbek : % 5 Rus : % 4 Diğer : % 6	Özbek : % 76 Rus : % 6 Tacik : % 4.3 Kazak : % 4 Tatar : % 1.6 Diğer : % 7.4
Dini Kompozisyon	Müslüman : % 47 Ortodoks : % 44 Protestan : % 2	Müslüman : % 75 Ortodoks : % 20	Müslüman : % 85 Ortodoks : % 10	Müslüman : % 89 Ortodoks : % 9	Müslüman : % 88 Ortodoks : % 9
Konuşulan Dil Oranları	Kazakça : % 64.4 Rusça : % 95	Kırgızca : % 82 Özbekçe : % 12	Tacikçe : % 84 Özbekçe : % 15	Türkmençe : % 72 Rusça : % 12 Özbekçe : % 9	Özbekçe : % 74.3 Rusça : % 14.2 Tacikçe : % 4.4

⁴² Nüfus Oranları, 1999 nüfus sayımına, nüfus, 2006 tahmini rakamlara göre (Library of Congress Ülke Raporu, "Kazakistan", 2007).

⁴³ Nüfus Oranları, 1999 nüfus sayımına, nüfus, 2006 tahmini rakamlara göre (Library of Congress Ülke Raporu, "Kırgızistan", 2007).

⁴⁴ Nüfus Oranları, 2000 nüfus sayımına, nüfus, 2006 tahmini rakamlara göre (Library of Congress Ülke Raporu, "Tacikistan", 2007).

⁴⁵ Nüfus Oranları, 2003 nüfus sayımına, nüfus, 2006 tahmini rakamlara göre (Library of Congress Ülke Raporu, "Türkmenistan", 2007).

⁴⁶ Nüfus Oranları, 1998 nüfus sayımına, nüfus, 2006 tahmini rakamlara göre (Library of Congress Ülke Raporu, "Özbekistan", 2007).

3. RADİKAL DİNİ AKIMLAR VE TERÖRİZM

Orta Asya bölgesindeki aşırılıklardan bahsedildiğinde, özellikle dini radikalizm akla gelmektedir. Bu güvenlik sorunu, hem Orta Asya yönetimleri hem de dış güçler tarafından bölgenin maruz kaldığı en ciddi güvenlik sorunu olarak değerlendirilmektedir (Kimmage, 2007: 2).

Orta Asya bölgesindeki radikal dini örgütlenmelerin temelleri SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasında izlenen ABD politikalarına dayanmaktadır. ABD'nin 1984'de Afgan direnişçileri desteklemeye başlamasıyla, Özbekistan ve Tacikistan'daki Sovyet askeri varlığını hedef alan mücahit saldırıları 1986'dan itibaren yoğunluk kazanmıştır. Söz konusu operasyonlar esnasında, bir yandan (o zaman için sadece Sovyet askerlerini hedef alan) Özbekistan ve Tacikistan'daki radikal dinci örgütlerin temelleri atılırken, diğer yandan bu örgütlerin de, Afganistan'dakiler gibi uyuşturucu ticaretini kendi faaliyetlerini finanse edecek bir yöntem olarak benimsemelerinin kapısı aralandı (Erhan, 2005: 19)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Sovyet rejiminin Orta Asya'daki yetmiş yıllık dini baskısı ortadan kalkmış oldu. Bunun sonucunda, bir tarafta Müslüman halk ibadetlerini özgürce yapabileceği bir ortam bulurken, diğer tarafta radikal dini akımlar da ortaya çıkmaya başladı (Petros, 2004: 139).

Bağımsızlıkların elde edilmesinden sonra hemen hemen her Orta Asya cumhuriyetinde pek çok İslami parti ve dernek açıldı. Kazakistan ve Kırgızistan'da genellikle Özbek azınlıklar tarafından desteklenen İslamcı partiler halkın genelinden büyük destek bulamadıkları için marjinal kalmış, Türkmenistan'daki *Tevbe* hareketi ise çok kısa bir süre sonra yer altına çekilmek zorunda kalmıştır (Karasar, 2001: 228).

Bölgede dinin yeniden toplum hayatının bir parçası olmaya başlamasıyla siyasal ve köktendinci hareketler yükselişe geçmiştir (Erhan, 2005: 34). Dini faaliyetler özellikle Özbekistan ve Tacikistan'da güç

kazanmış, etnik Özbekler aracılığıyla da diğer cumhuriyetlere yayılmıştır (Karasar, 2001: 228). Ancak, özellikle 1990'lı yılların sonunda İslam Orta Asya'da hüküm süren otoriter rejimlere karşı birleştirici bir bağ olarak güçlendikçe, varolan rejimler hem daha otoriter hale geldiler hem de ılımlı gruplar da tepkisel biçimde radikal İslami hareketlere dönüşmeye başladılar (Çelikpala, 2006: 222).

Görünen o ki, Orta Asya ülkeleri bir ikilemle karşı karşıya kalmışlardır. Bir taraftan, kültürel hayatın bir parçası, bütünleştirici bir unsur ve Müslüman dünyasıyla köprü işlevi görmesi gibi nedenlerle İslam vazgeçilmez bir unsur olarak görülürken, diğer taraftan insanların dinsel radikalizme doğru kaymasından ve mevcut siyasal iktidarlar için tehdit oluşturmasından korkulmaktadır. Orta Asya liderlerinin genel eğilimi seküler yapının korunması yönünde olduğundan, bu devletlerde bir taraftan İslami kültürün yaşanması istenir ve buna engel olunmaz hatta teşvik edilirken, diğer taraftan bir İslami devleti amaçlayan partilerin kurulmasına da izin verilmemektedir (Olcott, 1994: 150-154). Ayrıca Orta Asya cumhuriyetlerinden özellikle Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan halklarının büyük çoğunluğu laik hükümetleri desteklemektedir (Nichol, 2007: 3).

Orta Asya'da etkin olarak faaliyet gösteren başlıca iki örgüt bulunmaktadır. Bunlar, Hizbut Tahrir ve Özbekistan İslam Hareketi'dir.

a. Hizbut Tahrir

1952 yılında Ürdün'de politik bir parti olarak kurulan örgütün (Farouki, 1996: 53) amacı, İslam devletlerinde laik rejimleri yıkarak yerlerine şariat kurallarına göre yönetilen bir İslam devleti kurmaktır (Kimmage, 2007: 3). Terörizme ve şiddete karşı olduğunu vurgulaması, insan öldürmenin İslam kurallarına aykırı olduğunu söylemesi ve faaliyetlerinde barışçıl bir yaklaşım sergilemesi, Orta Asya bölgesinde rahatça taban bulmasını sağlamıştır (Mann, 2001: 5-6).

Hizbut Tahrir'in terörle bağlantılı bir örgüt olduğuna dair ortak bir düşünce yoktur. Örneğin Almanya, Haziran 2003'de ülkesinde örgütün

faaliyetlerini yasaklamış ve Orta Asya hükümetleri gibi Hizbut Tahrir'i terör örgütü olarak ilan etmiştir. ABD'ye göre ise, bölge hükümetlerinin iddialarının tersine, örgütün terör faaliyetlerine katıldığına dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Bu sebeple ABD, örgütü terör listesine dahil etmemektedir (Nichol, 2007: 25).

Sovyet yönetiminin dini baskısıyla geçen yıllardan sonra bağımsızlığına kavuşan çoğunluğu Müslüman bölge halkının, ilk yıllarda dine karşı duyulan sempatisini iyi değerlendiren örgüt, İslami değerleri öne çıkaran söylemleriyle büyük destek görmüştür (Khamidov, 2003)

Örgüt, kendi hazırladığı broşür ve kitapçıkları halka dağıtarak ve fikirlerini empoze edebildiği toplantılar düzenleyerek faaliyetlerini sürdürmektedir (Hill, 2003). Özellikle Özbekistan ve diğer bölge yönetimlerinin uyguladığı baskı politikası, Hizbut Tahrir'in bölgeye yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Örgüt, muhalefetin söz hakkının bile olmadığı bir ortamda demokratik kurumların yetersizliğinden devlet yapısındaki yozlaşmaya, ekonomik sıkıntılardan sosyal sorunlara kadar halkın rahatsızlık duyduğu her sorunun dile getirilebildiği alternatif bir forum oluşturarak taraftarlarını ve sempatizanlarını etkilemektedir (ICG Raporu, 2003). Silahlı eylemlere başvurmayan Hizbut Tahrir, Özbekistan İslam Hareketi'ne göre daha barışçıl bir görüntü sergilese de, uluslararası bir İslam toplumu kurulmasını hedeflemektedir (Erhan, 2005: 34).

b. Özbekistan İslami Hareketi

Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH), Afganistan'da Sovyet ordusunda savaşmış eski bir asker olan Cuma Namangani ve bölgedeki İslami hareketlerin önemli liderlerinden biri olan Tahir Yoldaş(ev) tarafından, Özbekistan'da Kerimov yönetimini yıkarak yerine İslami bir devlet kurmak amacıyla kurulmuştur (Mann, 2002).

Örgüt daha kurulmadan önce Tacik İç Savaşı'nda, Birleşik Tacik Muhalefeti'nin yanında savaşmış, savaş bittiğinde ise bu muhalefet mensuplarından bir kısmı Tacikistan yönetimine katılmayı reddetmiş ve

ÖİH'ne katılmıştır (Khamidov, 2003: 5-6). Bu da aslında örgütün hedeflerinin sadece Özbekistan'la sınırlı kalmadığı, bölgedeki tüm rejimleri tehdit ettiğini göstermektedir (Hill, 2002). Özbekistan İslam Hareketi, Afganistan'da yönetimi ele geçiren Taliban ve El-Kaide ile yakın ilişkiler kurmuş ve Laden'den mali destek sağlamıştır (Kimmage, 2007).

Özbekistan İslam Hareketi , Hizbut Tahrir'in aksine, terör ve şiddeti amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktadır. Özellikle Fergana Vadisinde kendisine hareket alanı bulan örgütün ilk eylemi, Şubat 1999'da Taşkent'te beş farklı yeri bombalaması olmuştur. Bu patlamalarda 28 kişinin öldüğü ve 351 kişinin yaralandığı bildirilmiştir. Ağustos 1999'da Kırgızistan'ın güneyindeki bombalamalardan sonra eylemi üstlenen Yoldaşev, Kerimov'un geri adım atmaması halinde bu tür eylemlerin devam edeceğini açıklamıştır (Nichol, 2007: 5-9).

Ağustos 2000'de yüzlerce ÖİH militanı, Kırgızistan ve Özbekistan'da aynı anda eylemler gerçekleştirmiş, Ekim 2000'e kadar süren çatışmalarda 24 Özbek ve 30 Kırgız askeri hayatını kaybetmiştir. Örgütün Aralık 2002'de Bişkek'te, Mayıs 2003'de Oş'da, Kasım 2004'de yine Bişkek'te gerçekleştirdiği eylemlerde 9 Kırgız hayatını kaybetmiş, yaklaşık 20 kişi ise yaralanmıştır (Nichol, 2007: 5-9).

28 Mart – 1 Nisan 2004'te Özbekistan'da meydana gelen silahlı saldırı ve bombalama olaylarında 47 Özbek'in hayatını kaybettiği bildirilmiştir. Kerimov saldırıların hükümetine karşı yapıldığını açıklarken, eylemleri Özbekistan İslami Cihad Grubu üstlenmiştir (ICG Raporu, 2003).⁴⁷ Mayıs 2005'te, Özbekistan'ın Andican şehrinde 23 yerel işadaminin Ekremiler adında bir grubun üyeleri olduğu gerekçesiyle terör suçu ile yargılanması ve sonrasındaki olaylarda, yüzlerce vatandaşın yaşamını yitirdiği kanlı olaylar meydana gelmiştir (Nichol, 2007: 7).⁴⁸

⁴⁷ Özbekistan İslami Cihad Grubu'nun (*Jama'at al-Jihad al İslami, IJG: Islamic Jihad Group of Uzbekistan*), ÖİH'nin bir kolu olduğu söylenmektedir (ICG Raporu [web], 2003).

⁴⁸ 10 Mayıs'ta, Andican'da duruşma gününde tutuklama kararının haksız olduğunu düşünen, yargılananların yakınları ve protestocular mahkeme önünde toplandı. 12-13 mayıs gecesi ise silahlı bir

Amerikan yönetimi, Eylül 2000'de ÖİH'yi terörist örgütler listesine almış ve örgüte karşı girişilen askeri eylemleri destekleyeceğini belirtmiştir (Khamidov, 2003: 9). 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Afganistan'a operasyon düzenlemesi ve terörizmle mücadele bağlamında Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile işbirliğine giderek bu ülkelere asker yerleşirmesi ise ÖİH için sonun başlangıcını oluşturmuştur. ABD'nin teröristlere karşı düzenlediği geniş çaplı operasyonlar sırasında ÖİH büyük darbe yemiş, örgütün askeri lideri Cuma Namagani'nin operasyonlar sırasında öldürüldüğü haberleri gelmiştir. Operasyonlar sırasında birçok ÖİH militanı öldürülmüş, örgüt Taliban ve Ladin desteğinden mahrum kalmıştır. Fakat ÖİH'nin tamamen çöktüğüne dair bir belirti bulunmamaktadır (Mann, 2003)

Radikal dini akımlar, aşırılıklar ve terörizmle mücadelede değerlendirilmesi gereken temel faktör, bölgenin ve devletlerin idari yapılarının rejim karşıtı oluşumların ortaya çıkması ve gelişmesi için uygun bir ortam yaratmasıdır.

Hukuk sistemi, eğitim sistemi ve idari yapılar, tamamen rüşvet ve yolsuzlukların hakim olduğu, hükümete yakın kişilerin kayırıldığı bir zeminde işlemektedir (ICG Raporu [web], 2003). Bölgedeki sosyo-ekonomik koşullar son derece kötü durumdadır, ülke zenginlikleri sınırlı bir elit kitle tarafından paylaşılmakta, geniş halk kitleleri açlık sınırında yaşam sürmektedir. Sovyet sonrası süreçte ortaya çıkan yeni zengin sınıf yönetim ile sıkı ilişkiler içindedir, önemli kaynakların işletmeleri genelde yöneticilerin yakınları arasında dağıtılmış durumdadır (Demirtepe, 2006: 280-283).

Tüm bu toplumsal rahatsızlıkları dile getirebilecek, muhalefet oluşumlara izin verilmemekte, bu da aşırı akımların radikalleşmesine ve terör örgütlerince şiddetin kullanılmasına sebep olmaktadır. Andican örneğinde

grup cezaevini basarak, mahkumları salıverdi, resmi binaları ele geçirme girişiminde bulunuldu. Özgürlük ve adalet sloganlarının atıldığı, işsizlik ve yoksulluk gibi sorunların dile getirildiği ve Kerimov'un istifasının istendiği yaklaşık 20.000 kişinin katıldığı bir gösteri düzenlendi. Özbekistan askeri birliklerinin açtığı ateş sonucu 700'den fazla gösterici hayatını kaybetti, binlercesi yaralandı. Ekremiler, genellikle birçok kaynaktan Hizbut Tahrir'den ayrılma bir organizasyon olarak anılmaktadır. Ancak Ekremiler gerçekte, HT'den bağımsız, Andican'da matematik öğretmeni olan Ekrem Yoldaş tarafından 1992 yılında kurulan bir organizasyondur (Demirtepe, 2006: 273-280).

görüldüğü gibi, şiddete karşı daha fazla şiddetle karşılık veren güvenlik birimlerinin hukuk devleti ilkelerinden uzak tutumları terörün boyutlarını büyütmede ve masum sivil halk arasında korku, endişe ve şüpheyi karışık bir güvenlik sendromu yaratmaktadır.

4. UYUŞTURUCU KAÇAKÇILIĞI

SSCB'ye karşı Afganistan direnişi esnasında, ABD tarafından desteklenen bir mücahit lideri olan Gülbettin Hikmetyar'ın kurduğu uyuşturucu kaçakçılığı şebekesi, Suudi Arabistan asıllı Usame bin Ladin tarafından devam ettirildi. Bin Ladin, Tacikistan ve Özbekistan'daki radikal örgütleri uyuşturucu ticareti yoluyla desteklemeye koyuldu. Hatta haşhaştan afyon elde edilen Nangahar ile afyonun eroine dönüştürüldüğü kuzey Afganistan'daki Kunduz arasında hava köprüsü kurulmasını sağladı. Kunduz aynı zamanda Özbekistan rejimi karşıtı faaliyetler yürüten aşırı dinci ÖİH'nin ana üslerinden biri haline geldi. Ardından ÖİH, Tacikistan'da da eroin laboratuvarları kurarak, 'altın hilal' bölgesinden Avrupa'ya giden uyuşturucu trafiğini denetimi altına aldı (Erhan, 2005: 19-20).

Bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya devletlerinin birçok iç ve dış sorunla uğraşmalarını fırsat bilen organize suç şebekeleri için bölge, Afganistan, İran ve Pakistan'dan Rusya ve Avrupa'ya uyuşturucu madde ticareti için ana geçiş güzergahlarından birisi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Nichol, 2007: 20-21). Sınır problemleri, bölge devletleri arasındaki işbirliği eksikliği, suç örgütleri ile mücadele edecek birimlerin eğitim, teçhizat, bütçe ve teknoloji olarak yetersizliği, işsizlik rüşvet gibi sosyo – ekonomik sorunlar, Özbekistan İslam Hareketi gibi terör örgütlerinin kendilerine finans sağlamak üzere uyuşturucu kaçakçılığını kullanması ve listeye eklenebilecek birçok nedenle bölge devletleri organize suçlarla mücadele konusunda yetersiz kalmaktadırlar.

Orta Asya, dünyanın en büyük uyuşturucu üretim merkezleri olarak kabul edilen Afganistan ve Çin ile Avrupa arasında kalan konumu ile uyuşturucu tacirlerinin ilgisini çekmektedir (Perl, 2001: 2). Afganistan'dan

gelen uyuşturucunun büyük bir bölümü Tacikistan'ın Badahşan bölgesine girmekte, buradan Kırgızistan'ın Oş bölgesinden geçerek Bişkek'e, Özbekistan'da Andican'a ve Taşkent'e ve Kazakistan'da Alma-Ata'ya gitmektedir. Bu şekilde Orta Asya'ya giren uyuşturucunun bir kısmı bölge içinde dağıtılıp tüketilirken, bir kısmı da buradan Rusya'ya ve Avrupa ülkelerine sevk edilmektedir (Olcott ve Udalova, 2000: 2).

Bölge ülkeleri arasındaki kontrolden yoksun ve geçilmesi kolay sınırlar, kaçakçılık için uygun ortam yaratmaktadır (ICG Raporu [web], 2002). Ulusal gümrük noktalarının kurulduğu 1993-1994 yıllarına kadar sınırların oldukça savunmasız bir durumda olması, ayrıca BDT Gümrük Birliği kapsamında üye ülkeler arasında vize rejimine kolaylıklar getirilmesi, uluslararası uyuşturucu tacirlerinin bu süre içinde bölgeye yerleşmesi ve taşıma ağı kurması için yeterli olmuştur. Ayrıca Orta Asya devletlerinde yaşanan siyasal istikrarsızlık, olumsuz ekonomik durum ve işsizlik, halkın uyuşturucu ticaretine katılmasına neden olmaktadır (Olcott ve Udalova, 2000: 10-11).

Dünya eroin üretiminin yaklaşık %90'nı üreten Afganistan'dan Rusya Federasyonu'na gönderilen eroinin yaklaşık beşte birlik kısmı Orta Asya üzerinden taşınmakta ve bu miktarın sadece %10'u yakalanabilmektedir. Kuzey Afganistan'da yaşayan Tacik ve Özbek nüfusu kullanan uyuşturucu tacirleri geçiş güzergahı olarak, devlet yönetimi zayıf ve halkı fakir olan Tacikistan'ı daha çok tercih etmektedirler (BM Dünya Uyuşturucu Raporu [web], 2007: 182-183).

Bölge devletleri sorunun üstesinden gelebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmaktadırlar. Kazakistan'da 2004 yılında İçişleri Bakanlığına bağlı "Uyuşturucu ile Mücadele Komisyonu" kurulmuştur. Ayrıca, Kazakistan ve Rusya, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı ile ortak mücadele etmek amacıyla "Sınır 2001" adlı bir projede güçlerini birleştirmişlerdir. Ayrıca Kazakistan, Haziran 2001'de Dünya Gümrük Örgütü'ne girmiş, BM'nin uyuşturucu ve psikotrop maddelerine ilişkin üç sözleşmeye taraf olmuş ve BM Sınır aşan Örgütlü Suçlarla Mücadele Sözleşmesini de imzalamıştır.

Ülkenin binlerce kilometrelik sınırları, topraklarından geçen Bişkek-Moskova ve Duşanbe-Moskova tren hatları ile ekipman, eğitim eksikliği Astana'nın bu sorunla mücadelesini güçleştirmektedir (Ersoy, 2005: 345-347). Özbekistan, ayrı birimlerin çalışmalarını koordine etmek amacıyla "Uyuşturucu Kontrol Ulusal Merkezi" kurmuştur. Kırgızistan'ın Oş şehri Orta Asya uyuşturucu trafiğinde önemli bir noktadır. Bişkek yönetimi, UNDCP ile işbirliği içinde uyuşturucu kaçakçılığına karşı yoğun bir mücadele vermektedir. 2004 yılında "Uyuşturucu Kontrol Ajansı" teşkil edilmiştir. Afganistan, İran ve Hazar ile olan uzun sınırları Türkmenistan'ın hassasiyetini artırmasına rağmen Aşkabat yönetiminin etkili önlemleri sayesinde uyuşturucu ile başarılı bir mücadele verilmektedir. Afganistan ile komşu olması, sınır kontrolünü güçleştiren dağlık arazisi, halkın büyük bir kısmının yoksulluk sınırının altında bulunması, iç savaş sırasında kontrolün azalmasıyla uyuşturucu tacirlerinin ülkeye yerleşmesi gibi nedenlerle Tacikistan sorunla mücadelede oldukça zorlanmaktadır. UNDCP ile işbirliği içinde 1999 yılında "Uyuşturucu Kontrol Birimi" kurmuştur. Özellikle Rus-Tacik sınır birlikleri ile uyuşturucu tacirlerine karşı ülkesini savunmaya çalışmaktadır (Nichol, 2007: 20-21).

5. SU SORUNU

Ekonomisi büyük oranda tarıma, özelde de bol suya ihtiyaç duyan pamuk ve tahıl üretimine dayanan bölge devletleri arasındaki suyun paylaşımına ilişkin sorunlar, zaman zaman siyasal bir nitelik alarak devletlerarası krizlere dönüşmektedir.

Ekonomi politikasını, hiçbir Orta Asya Cumhuriyetleri'nin tek başına ayakta duramayacağı şekilde biçimlendiren Sovyet Yönetimi, birbirine bağımlı devletler yaratmıştır. Bağımsızlık sonrası suyla ilgili en büyük anlaşmazlık, başlıca su kaynakları olan Amu Derya ve Sir Derya nehirlerinin paylaşılmasından kaynaklanmaktadır (Spoor ve Krutov, 2003).⁴⁹

⁴⁹ 2.540 km. uzunluğundaki Amu Derya Tacikistan'dan doğup Türkmenistan ve Özbekistan'dan geçerek Aral gölüne dökülür. 3.019 km uzunluğundaki Orta Asya'nın en uzun nehri olan Sri Derya nehri, Kırgızistan'dan doğup Özbekistan ve Kazakistan'dan geçerek Aral'a ulaşır (Encyclopaedia Britannica [web], 2007).

Sovyet döneminden kalan eski sulama sistemi, suyun neredeyse yarısının daha ekine ulaşmadan kaybolmasına sebep olmaktadır, buna bir de son yıllarda yaşanan kuraklık eklenince kullanılabilir su miktarı oldukça azalmaktadır. Bölge yönetimlerinin uzlaşmaz tutumu, suya olan ihtiyacın her geçen gün artmasına rağmen, su kaynaklarının azalması çözümü daha da güç bir hale sokmaktadır (ICG Raporu [web], 2002).

Aşağı çığır ülkeleri olan Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan, büyüyen tarım sektörleri ve artan nüfusları için daha fazla suya ihtiyaç duymaktadırlar. Ekonomik açıdan daha zayıf olan ve iki büyük nehrin ülkelerinden doğduğu yukarı çığır lkeleri Kırgızistan ve Tacikistan ise, su kaynakları üzerinde daha fazla kontrol elde etmek ve fazla suyu elektrik üretiminde ve çiftçilikte kullanmak istemektedirler (Horsman, 2001).

1970'lerde Sovyet yönetimi tarafından kurulan sulama sistemi bugün halen kullanılmaktadır. Tablo-4'deki veriler, Amu Derya ve Sir derya nehirleri için, kaynak ülkelerin payı ile suyu tüketen ülkelerin payı arasındaki paradoksu ortaya koymaktadır.

Tablo- 4: Orta Asya'daki Su Kullanım Oranları (SPECA [web], 2005: 26-28)⁵⁰

	Özbekistan	Türkmenistan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan
Amu Derya	% 48,2	% 35.8	-	% 0,6	% 15.6
Sri Derya	% 50,5	-	% 42,0	% 0.5	% 7,0

Sulama kanallarının bakım masraflarının finansmanı ve sınır bölgelerinde çok sayıda ihtilafly toprakların bulunması suyla ilgili anlaşmazlıkları artıran faktörlerdir. Sovyet döneminde sulamayla elde edilen tarımsal üretim getirisi merkeze aktarıldığı için sulama kanallarının yapım ve bakım maliyetleri de Moskova tarafından karėılanıyordu. Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarından sonra ise hiçbir ülke bu yüksek

⁵⁰ SPECA: UN Special Programme for the Economies of Central Asia.

maliyetleri üstlenmek istememektedir. Su kaynaklarının çoğunluğuna sahip olan ülkeler ile sudan ağırlıklı olarak yararlanan ülkelerin farklı olması ve yararlananların da faydalanma oranları arasındaki farklar, bakım maliyetlerinin karşılanmasında anlaşmazlığa neden olmaktadır. İhtilafli bölgelerdeki farklı etnik gruplardan topluluklar arasında su kullanım anlaşmazlıkları çıkabilmektedir. Ayrıca hükümetlerin, ihtilafli bölgelerdeki vatandaşlar arasındaki su kullanım sorununa müdahale etmesi devletler arasında gerginliklere yol açabilmektedir (O'Hara, 2000: 365-384).

Su konusundaki en ciddi anlaşmazlık Özbekistan ile Tacikistan arasındadır. Bağımsızlık sonrası ciddi ekonomik sıkıntılar yaşayan Kırgızistan, Özbekistan'dan verdiği suyun karşılığını istemekte ve hidroelektrik enerjisi üretmek maksadıyla suyun miktarını kısımlaktadır (Bransten, 1997). Tarım sektörü çoğunlukla pamuk üretimine dayanan Özbekistan bu durumdan olumsuz etkilenmekte, misilleme olarak zaman zaman Kırgızistan'a doğalgaz akışını kesmektedir. Bunun üzerine Bişkek de hidroelektrik enerjisi üretmek için suya ihtiyacı olduğunu söyleyerek Özbekistan'a su akışını kesmektedir (Nichol, 2007: 15-16). Böylece sorun tamamen siyasallaşarak kısır döngü oluşmakta, mevcut anlaşmazlıktan iki ülkede zarar görmektedir. Her gerginlikten sonra, bundan zarar gördüklerini anlayan Bişkek ve Taşkent geri adım atarak aralarında anlaşmakta, fakat kalıcı çözümler yerine geçici düzenlemelere gidildiği için aynı olaylar tekrarlanmaktadır (ICG Raporu [web], 2002). Özbekistan ile Tacikistan arasında ise Kırgızistan ile Özbekistan arasında yaşanan sorunların benzeri yaşanmaktadır.⁵¹ Kırgızlarla Tacikler arasında ise su konusunda, temelde sınır bölgelerindeki ihtilafli topraklardan kaynaklanan sorunlar yaşanmaktadır (ICG Raporu [web], 2002).

Bölge devletleri, ekonomileri açısından önem verdikleri su konusunda çeşitli işbirliği girişimlerinde bulunmuşlardır: 1996'da Özbekistan ile Türkmenistan bir sözleşme imzalamış ve Karşi bölgesinden başlayarak Amu Derya sularını eşit paylaşmayı kararlaştırmışlardır. 1998'de Kazakistan,

⁵¹ Tacikistan, Zarafhan Nehri üzerinde hidroelektrik santrali kurma kararı aldığında, Özbekistan Semerkant, Navoi, Buxoro bölgelerindeki tarımı aksatacağı gerekçesi ile bu plana sert tepki gösterdi (Nichol, 2007: 16).

Kırgızistan ve Özbekistan arasında imzalanan bir başka sözleşmeye göre Kırgızistan'a su karşılığı Özbekistan'dan doğal gaz, Kazakistan'dan ise kömür verilmesi taahhüt edilmiştir. 2000'de ise Kazakistan ile Kırgızistan Çu ve Talas nehirlerine ilişkin ayrı bir sözleşme imzalamışlardır. Bu iki devlet 2001 Nisanında da Narin-Sirdanya barajının kullanımı ile ilgili ayrı bir sözleşmeye imza atmışlardır. Sir Derya sularının kullanımına ilişkin bir konsorsiyum oluşturulması yönündeki çabalar devam etmektedir.

Ancak imzalanan sözleşmelerin çokluğu ve çeşitliliğine rağmen tarafların taahhütlerini ihlal etmeleri veya karşılıklı olarak birbirlerini suçlamaları nedeniyle sorun güncelliğini korumaktadır.

6. KİTLE İMHA SİLAHLARI VE NÜKLEER TESİSLER SORUNU

Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Kitle İmha Silahları (KİS) üretilmiş ve konuşlandırılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bu sistemler Rusya Federasyonu'na devredilmiştir. Şu anda Orta Asya Devletleri içinde Kitle İmha Silahları'na sahip ülke bulunmamaktadır (Kıbaroğlu, 2005: 320-321). Bölge güvenliği için bugün asıl tehdit, bu ülkelerin sahip olduğu, nükleer araştırma tesisleri, güç reaktörleri, uranyum madenleri, KİS'lerin araştırılmasında, yapımında, denetlenmesinde, stoklanmasında görev almış personel, malzeme, bilgi ve teknoloji birikiminin terör örgütlerinin eline geçme ihtimalidir (Nichol, 2007: 19).

Sovyet döneminde, Orta Asya cumhuriyetleri KİS'nin geliştirilmesinde kilit role sahipti. Nükleer silahların yapımı için kullanılan uranyum bu bölgelerden çıkarılmakta ve uranyum zenginleştirme tesislerine taşınmakta idi.⁵² İlk Sovyet atom bombası, Tacikistan'ın kuzey bölgesinde yer alan Vostokredmet madeninden çıkarılan uranyumla yapılmıştı. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan cumhuriyetlerinde büyük kapasiteli uranyum madenleri bulunmakta idi (Kenley, 2002).

⁵² Kazakistan, dünya uranyum rezervlerinin ¼'üne sahiptir. Kazakistan ve Özbekistan dünyanın en büyük uranyum üreticileri arasında yer almaktadır (Nichol, 2007: 19)

Kazakistan, topraklarında en fazla nükleer reaktör, tesis ve test alanı bulunan ülkedir. 1990'ların başlarında Kazakistan sınırları içerisinde, 1400 kıtalar - arası nükleer başlıklı balistik füze, 240 kanatlı nükleer roket ve Tu-95 tipi 40 adet stratejik bombardıman uçağı bulunuyordu (Nuclear Status Report, 2001). Ülkesinde nükleer tesislerin yanı sıra çok sayıda biyolojik ve kimyasal tesis ve test alanı bulunan Kazakistan, topraklarındaki bu tehlikeden kurtulmak için somut adımlar atmıştır.

Soğuk Savaş döneminde ABD ile Sovyetler Birliği arasında sürdürülen ve 1991 yılında imzalanan Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması'na (START I) 1992'de eklenen Lizbon Protokolü hükümleri uyarınca, Kazakistan START I anlaşmasına taraf olmayı ve elindeki uzun menzilli stratejik nükleer başlıkların tümünü Rusya Federasyonu'na devretmeyi kabul etmiştir. Bunun yanı sıra 13 Aralık 1993'de Kazak Meclisinin onay vermesi ile Kazakistan, 1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'na (*Non-Proliferation Treaty, NPT*) nükleer silah sahibi olmayan ülke statüsü ile taraf olmayı kabul etmiştir (Kibaroğlu, 2005: 321; Bozheyeva, 1999).

Şubat 1994'e kadar, tüm kanatlı nükleer füzeler Rusya'ya nakledilmiş veya sökülme üzere depolara yerleştirilmiştir. 21 Nisan 1995 tarihinde Kıtalararası Balistik Füzelere sonuncusunun patlayıcı nükleer savaş başlığı Rusya'ya gönderilmiş ve Kazakistan nükleer silahsız bir ülke statüsüne kavuşmuştur (CNS [web], 2007).

Diğer Orta Asya devletleri de bu konuda Kazakistan gibi düşünmekte ve Sovyet döneminden kalma tesislerden rahatsızlık duymaktadırlar. Nitekim, 27 Şubat 1997'de Orta Asya'nın beş devlet başkanının bir araya gelerek imzaladıkları Almatı Deklarasyonu kapsamında "Orta Asya Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge" (CANWFZ)'in oluşturulmasına karar vermeleri, bu alanda atılmış en önemli adım olmuştur.

Beş Orta Asya ülkesinin temsilcileri, Eylül 2002'de Özbekistan'ın Semerkant şehrinde gerçekleştirilen toplantıda, CANWFZ'in kurucu anlaşmasının metni üzerinde mutabık kalmışlardır (Khan, 2003). Görüşmeler

sonunda, 8 Şubat 2005'te Taşkent'te biraraya gelen beş Orta Asya ülkesi, kurucu anlaşmanın nihai metnini imzalamışlardır. Anlaşmanın bölümleri arasında Nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımı, nükleer tesislerin fiziksel olarak korunması ve nükleer silahların güvenli bir şekilde taşınması gibi konular yer almaktadır (CNS [web], 2007).

Bu bölümde görüldüğü üzere, konu edilen güvenlik sorunları, bölge ülkelerinin kendi aralarındaki ve dış dünya ile olan ilişkilerini derinden etkilemektedir. Bunun sonucu olarak bölge yönetimlerinin şüpheli ve güvensiz yaklaşımları, sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Bu güvenlik sorunları bölgeyi istikrarsızlaştırmakta, bağımsızlıklarının ayakta durmaya çalışan bölge ülkelerini dış dünya karşısında hassas bir konumda tutmaktadır. Zengin doğal kaynakları ve jeopolitik konumu ile Orta Asya Rusya, Çin ve ABD gibi aktörlerin dikkatini çekmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde bu aktörlerin başını çektiği yapılanmaların, bahsedilen güvenlik sorunlarının çözümü için gerçekleştirdikleri işbirliği girişimleri incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA GÜVENLİĞİNE YÖNELİK İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan, ortak kültür, tarih, coğrafya ve sorunları paylaşan Orta Asya devletlerinin ekonomik ve güvenlik bağlamında bölgesel işbirliğine dayalı bütüncül bir yapı oluşturacakları beklentisi hakimdi (Bohr, 2004: 486). Ancak bu ülkelerin komşuları ile işbirliği içinde hareket etmelerinin sanıldığı kadar kolay olmadığı, paralel çıkarların doğrudan doğruya işbirliği anlamına gelmediğinin farkedilmesi çok da uzun sürmedi. Bunun da ötesinde, bu ülkelerin aniden ve çok da hazır olmadıkları bir dönemde çok kısa denebilecek bir süreç sonunda bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte devletler kendi aralarında birçok sorunla karşı karşıya kaldılar (Gleason, 2001: 1).

Avrupa ile Asya arasındaki jeopolitik konumları, sahip oldukları enerji kaynakları⁵³, açık denizlere çıkışlarının bulunmayışı, Çin ve Rusya gibi güçlü devletlerle sınır komşusu konumları, Ortadoğu, İran Körfezi ve Hint Okyanusu gibi hassas bölgelere yakın olmaları gibi sebeplerle Orta Asya ülkeleri için bölgesel bir güvenlik yapısı oluşturulması çok da kolay olmamıştır. Bu yönde adımlar ancak Rusya Federasyonu, Çin ve ABD gibi bölgeyle doğrudan ilgili güçler ile AB ve Türkiye gibi kısmen etkili dış güçlerin girişimleriyle gerçekleştirilebilmiştir (Hunter, 1996: xviii; Aydın, 2001: 367).

Bölgedeki sorunların çözümüne katkı sağlayabilecek ve işbirliği zemini hazırlayabilecek girişimler Sandole'nin çalışmasında Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (*Collective Security Treaty Organization*), Şangay İşbirliği Örgütü (*Shanghai Cooperation Organization*), NATO Barış İçin Ortaklık Girişimi (*NATO's Partnership-for-Peace*) ve Avrupa Güvenlik

⁵³ Kazakistan zengin petrol ve kömür yataklarına, Türkmenistan doğalgaz, Özbekistan doğalgaz ve altın yataklarına, Tacikistan alüminyum yataklarına ve su kaynaklarına, Kırgızistan enerji ve su kaynaklarına sahiptir (Aynural, 2003).

İşbirliği Teşkilatı (*Organization for Security and Cooperation in Europe*) olarak tasnif edilirken (Sandole, 2007: 265), Roy Allison bu girişimleri iç (*internal*) ve dış (*external*) olmak üzere ikiye ayırarak incelemiştir (Allison, 2001: 219-220). Roy'un tasnifi şu şekildedir. Dış girişimler: Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), NATO Barış İçin Ortaklık (BİO), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Türk Devletleri Grubu (*The Turkic States Grouping*). İç (internal) girişimler: Orta Asya Ekonomik Topluluğu (*The Central Asian Economic Community*), Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA), Orta Asya'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Girişimi (CANWFZ) ve 6+2 Grubu (Afganistan'a Komşu Ülkeler+ABD ve Rusya) (Allison, 2001: 219-220).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak, istikrarsızlık unsurlarının olası etkilerini bertaraf etmek için çok sayıda bölgesel işbirliği girişimi söz konusu olmuştur. Bu girişimlerin bir kısmı, sadece ekonomik nedenlerle ve bölgenin sahip olduğu hidro karbon potansiyeli üzerinde söz sahibi olabilmek için, bir kısmı da büyük güçler tarafından oynan 'Büyük Oyuna' hizmet etmeleri için oluşturulmuştur. Bazıları da bölge istikrarı için herhangi bir etkinlik göstermeden tarihe sadece isimlerini bırakarak ortadan kaybolmuşlardır.

Çalışmanın kapsamının güvenlikle ilgili girişimlerle sınırlı olması ve bu gün gelinen noktada bu girişimlerin güvenlik sorunlarına katkıları göz önüne alınarak bölgeye yönelik güvenlik yapılanmaları Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve NATO Barış İçin Ortaklık (BİO) girişimi olarak seçilmiştir.

1. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU

Bağımsızlığın ilk yıllarında Orta Asya'da işbirliğinin sağlanmasına yönelik oluşturulan ilk kurumsal yapı Bağımsız Devletler Topluluğu'dur (Karaev, 2005: 49). 8 Aralık 1991 tarihinde, Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu ve Ukrayna devlet başkanları Beyaz Rusya'nın başkenti

Minsk'te bir araya gelerek "Bağımsız Devletler Topluluğu"nu kurmuşlardır (Sakwa, 1999: 379). Yapılan açıklamada, Topluluğun tüm eski SSCB devletlerine ve aynı amaçları paylaşan diğer devletlere de açık olduğu belirtilmiştir (Vozzhenikov, 2007: 139-141).

Bu tarihten dört gün sonra ekonomik ve askeri kapasitelerinin yetersizliğinin farkında olan (Sakwa, 1999: 381) Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan Devlet Başkanları Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta bir araya gelerek, BDT'ye eşit koşullarda katılmaya hazır olduklarını açıklamışlardır (Ülkü, 2002: 66). Bu açıklamanın hemen ardından 21 Aralık 1991'de Rusya Federasyonu, Ukrayna , Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Moldova, Azerbaycan, Ermenistan olmak üzere 11 Cumhuriyet ve gözlemci statüsündeki Gürcistan; Kazakistan'ın o dönemdeki başkenti Alma-Ata'da toplanarak "Minsk Anlaşmasını tamamlayan anlaşmayı imzalamışlardır (Lewis ve Marks,1998: 60; Birsell, 2006: 116-117). 1993 yılında topluluğa katılan Gürcistan 2006 Şubatında topluluğun askeri kanadından çekilmiştir. Türkmenistan ise 2005 yılından beri ortak üye statüsündedir (ISN [web], 2006)

8 Aralık 1991 tarihli Minsk Anlaşması ve 21 Aralık 1991 tarihli Alma-Ata Protokolü, BDT'nin kurucu belgeleri niteliğinde olup bu anlaşmalarla bir yandan "Sarsılmaz Birlik" diye tanımlanan Sovyetler Birliğine son verilirken, bir yandan da yeni bir bütünleşmenin temelleri atılmıştır. BDT Tüzüğü'nün giriş bölümünde yer alan aşağıdaki ibare üye ülkelerin işbirliği amacını yansıtmaktadır.

"uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında üyeler arasındaki işbirliğini artırarak; üye ülke halklarının kültürlerinin korunması ve geliştirilmesi için gerekli ortamı oluşturmayı arzu ederek; Topluluk içinde işbirliği mekanizmasını tamamlamak ve etkinliğini artırmayı hedefleyerek BDT Tüzüğü kabul edilmiştir." (Purtaş, 2005: 65-70).

BDT içinde baş aktör olarak öne çıkan Rusya Federasyonu⁵⁴, Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasının ardından Orta Asya ve Kafkasya'da nasıl bir politika izlemesi gerektiği konusunda kısa bir bocalama evresi geçirmiştir. Kısa zamanda bölgeye yönelik yaklaşımını netleştiren Rusya Federasyonu, 1992 sonunda kabul edilen *Rusya Federasyonu Dış Politika Doktrini*'ne göre, 1993'den itibaren Orta Asya cumhuriyetlerini diğer BDT üyesi ülkeler gibi Rusya'nın *yakın çevre ülkeleri* olarak tanımlamıştır. Belgede Rusya'nın BDT ülkelerine karşı politikalarında başlıca şu hedefleri izlemesi gerektiği belirtilmiştir.

- BDT çerçevesi içinde ve esas olarak ikili ilişkiler temelinde olmak üzere bağımsızlığını yeni kazanmış devletler ile siyasi, iktisadi ve askeri işbirliğini derinleştirme,
- Bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin alt yapılarını genişletme ve güçlendirme,
- Yeni bağımsız devletlerin her biri ile Rusya vatandaşlarının haklarının korunması konusunda anlaşmalar yapılması,
- BDT sınırlarının müşterek olarak korunması,
- BDT barışı koruma gücü kurulması.

Bu belgeden ve Rus politikacılarının demeçlerinden⁵⁵ anlaşıldığı gibi Rusya Federasyonu bu dönemde, BDT coğrafyasında etkinliğini sürdürme

⁵⁴ BDT'nin kuruluşu sırasında sömürge sonrası bir yapı olan İngiliz Milletler Topluluğu (*Commonwealth of Nations*) modeli, yeni birlik için en uygun model olarak görülmüştür. Milletler Topluluğu modeline göre, üye devletlerin egemenlikleri hiçbir şekilde sınırlanmıyordu. Sovyetler Birliği içinde tüm birlik cumhuriyetleri bir ölçüde Rusya'nın kolonileri gibi görüldüğünden ve diğer cumhuriyetler açısından Moskova özel bir statü taşıdığından, Sovyet sonrası bir oluşum için *commonwealth* modeli daha uygun görüldü. Rusya Federasyonu'nun öncülük ettiği bu yeni oluşum da 'topluluk' olarak adlandırıldı (Purtaş, 2005: 85).

⁵⁵ Zamanın Rus Dışişleri Bakanı, Andrey Kozirev Moskova'nın *yakın çevre* doktrini kapsamındaki önceliklerini, "yakın çevrede istikrarın korunması, bu bölgeye komşu devletlerin dostane ilişkilere zorlanması, Rus askerlerinin BDT topraklarındaki siyasal varlığının devamı, uluslararası hukuk kurallarına bağlılık ve global bir güvenlik anlayışının geliştirilmesi", şeklinde tanımlamıştır (Tanrısever, 2005: 45).

arzusunu açıkça ifade etmiştir (Tanrısever, 2005b: 44-46; Weinstein, 2007: 167).

Bu bağlamda BDT bünyesinde Orta Asya'daki güvenlik sorunlarının çözümü veya koordinasyonuna katkı sağlayacak birtakım siyasi/askeri yapılanmalar oluşturulmuştur. Örneğin, 1992 yılında Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi, 1993 yılında Savunma Bakanları Komitesi, 1995'de Hava Savunma Koordinasyon Komitesi oluşturulmuştur. Bunun gibi özel uzmanlık gerektiren ekonomi, askeri işbirliği, sınır güvenliği, örgütlü suçlarla mücadele, ulaşım, iletişim, ekoloji ve kültür gibi alanlarda konseyler kurulmuştur (Vozzhenikov, 2007: 142).⁵⁶ Ancak bu organlara katılımın gönüllü olması nedeniyle, bazı konseylerin üye sayısı çok sınırlı kalmış ve Topluluğun etkinliği azalmıştır. Örneğin Savunma Bakanları Konseyi'ne Ukrayna, Türkmenistan ve Moldovya katılmamaktadır. Sadece 1991-1998 döneminde Türkmenistan 31, Gürcistan 28, Azerbaycan 22, Ukrayna 16, Moldavya 12 ve Özbekistan 8 organda yer almıştır (Sakwa, 1999: 395).

BDT içinde siyasi kararların uzlaşısı içerisinde alınması, temel kuraldır. Üyeler, kendilerini ilgilendirmeyen ya da itiraz ettikleri konularda tarafsız kalarak hazırlanan belgelere imza koymamaktadırlar. Böylece her hangi bir belge sadece imzacı devletler için yükümlülük getirmektedir (Lewis ve Marks, 1998: 62). Bu yapı örgütün etkinliğini, karar alma mekanizmasını ve yaptırımlarını zayıflatmaktadır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Ukrayna, Gürcistan ve Baltık ülkeleri tam bağımsız bir politika izlemek isterken, Orta Asya ülkelerindeki genel kanı, güvenliklerini Rusya Federasyonu olmaksızın tek başlarına tesis edemeyecekleri yönünde idi. Orta Asya ülkelerinin her yönden Moskova'ya dayanmaları ilk başlarda Rusya'ya bölgede etkili olmak için büyük bir fırsat verse de 1990'ların ortalarından itibaren Orta Asya devletlerinin BDT'den

⁵⁶ Örneğin, 'Organize Suçlarla ve Her Türlü Suçla Mücadelede Koordinasyon Bürosu', 'BDT Üyesi Ülkeler Kültürel İşbirliği Kurulu', 'Devletlerarası Avrasya Kömür ve Metal Birliği', 'Tarım Sanayii Sorunları Hükümetlerarası Bilim Teknik Kurulu', BDT Üyesi Ülkeler Demiryolları Kurulu, 'Hükümetlerarası Ekoloji Kurulu', 'Hükümetlerarası Bilim Teknik Kurulu', 'Devletlerarası Radyo ve Televizyon Kuruluşu', 'Göçmenler Bürosu'.

ziyade ikili ilişkilere önem vererek bağımsız birer savunma gücü oluşturmaya yönelmeleri ve Türkiye, İran, Çin, ABD ve diğer batılı devletler gibi dış güçlerin bölgeye ilgisi (yardımları) göreceli olarak Rusya'nın etkisini azaltmaya başlamıştır (Allison ve Jonson, 2001: 1-3). Bu dönemde bölgesel bir işbirliğini zorlayan uluslararası terörizm, aşırılıklar, uyuşturucu kaçakçılığı ve yasadışı göçler gibi yeni tehditler ortaya çıkmıştır (Vozzhenikov, 2007: 142). Bu durum BDT'yi de dönüşmeye ve bu konulara ilgi göstermeye zorladı.

BDT kapsamında tüm sahalarda işbirliğine ilişkin temel prensipler daha en başından kurucu anlaşmalarla ortaya konulmuştu ve daha sonra da bir çok belge imzalandı. Bunlar arasında 10 Şubat 1995'de Almatı Zirvesi'nin sonunda, 12 üye ülke devlet başkanının imza koyduğu, *BDT'de Barış ve İstikrarın Destenmesine İlişkin Memorandum* siyasi işbirliği açısından en önemli belgelerden biridir. Bu memorandum ile BDT ülkeleri birbirlerine karşı siyasi, askeri, ekonomik veya diğer türlü baskılardan kaçınacaklarını ilan ettiler. Memorandumda, üye ülkelerin birbirlerinin iç işlerine doğrudan ya da dolaylı müdahalelerden kaçınması gibi evrensel normlar yanında, üyeler arasında var olan mevcut sınırların dokunulmazlığı ve sınır konularında doğabilecek tüm anlaşmazlıkların yalnızca barışçıl yöntemlerle çözümlenmesi, üye ülkelerin her hangi bir BDT ülkesine karşı olan birlik ya da bloğa dahil olmaktan sakınması gerektiği gibi ilkeler vurgulanmıştır (Purtaş, 2005: 89-90). BDT'nin Orta Asya'yı ilgilendiren temel güvenlik sorunlarıyla ilgili aldığı birtakım kararlar ve girişimler de bu ılımlı ve yapıcı yaklaşımın bir sonucudur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ilk yıllarda, Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya'yı ilgilendiren Kitle İmha Silahları ve Nükleer Silahlar sorunu, bu bölgedeki en öncelikli sorunlardan biri olarak ortaya çıkmış ve Aralık 1991'de bu sorunu çözmek adına birçok anlaşma imzalanmıştır (Weinstein, 2007: 167-168; Sakwa, 1999: 381). Bu kapsamda Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan tarafından Almatı'da "Ortak Önlemler" anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla, bu silahların 1994'e kadar Rusya'ya taşınarak ortak bir merkezi yönetim altında

toplanması ve nükleer silahların imhası için yapılan planların icrası kararlaştırılmıştır (Raşid, 1996: 275).

Konuya başta ABD olmak üzere dış güçlerde yabancı kalmamıştır. Örneğin Mayıs 1992'de ABD girişimi ile gerçekleşen konsensüste Kazakistan, Ukrayna ve Beyaz Rusya devlet başkanları START Anlaşmasının gereklerini yerine getireceklerine dair garanti vermişlerdir (Sakwa, 1999: 382). Ayrıca 26 Haziran 1992'de sekiz BDT üyesi ülke (Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Özbekistan ve Ukrayna) Kitle İmha Silahları'nın ve uzun menzilli füzelerin yapımında kullanılan materyallerin üretim ve dağıtım şartlarını düzenleyen bir anlaşma imzalamışlardır (CNS [web]⁵⁷, 2007).

Böylelikle Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılından itibaren bölge ülkelerini rahatsız eden KİS ve nükleer tesisler sorunu, Rusya'nın ve BDT'nin katkısı ile büyük oranda çözüme kavuşmuştur.

Bağımsızlıklarının ardından ulus inşa sürecini yaşayan Orta Asya devletlerini tehdit eden diğer bir sorun etnik ve kimlik sorunları olmuştur. Mayıs 1992'de patlak veren Tacikistan İç Savaşı, tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinde etnik çatışmaların potansiyel bir tehdit oluşturduğunu gözler önüne sermiştir (Olcott, 1996: 51). Eski Sovyet coğrafyasında barış ve istikrarın desteklenmesi, daha BDT'nin kuruluş aşamasında örgütün en önemli varlık sebebi olarak gösterilmişti. Rusya, BDT'nin barışı koruma yetkisini kullanmaya ilişkin ilk girişimini Temmuz 1993'de Tacikistan'da gerçekleştirmiştir. Tacikistan yönetiminin talebi üzerine Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından BDT Barış gücü kurulmuştur. (Lewis ve Marks, 1998: 70-71).

Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi tarafından Mart 1997'de Tacikistan'da bulunan Kolektif Barış Koruma Birliği'nin görev süresinin uzatılmasına ilişkin bir protokol imzalandı (CNS [web], 2007). Haziran 2000'de BDT Devlet Başkanları Konseyi Moskova Zirvesi'nde BDT Barış

⁵⁷ Center for Nonproliferation Studies

gücünün yerine Rus Askeri Üssü kurulması onaylandı. İç savaşın barışçı bir şekilde sona erdirilmesi, Tacik-Afgan sınırının korunması ve Afganistan'dan göçmenlerin geri dönüşünün hızlandırılması amacıyla kurulan BDT Barış Gücü'nün görevi Haziran 2000'de sona ermiştir (Purtaş, 2005: 107).

BDT coğrafyasında 1990'ların başında etnik çatışmalar başlıca istikrarsızlık unsuru iken 1990'ların ortalarından itibaren artan terör hareketleri ciddi bir tehdit haline gelmiştir. 1999 yılında Minsk'te sekiz BDT üyesi tarafından, Terörizme Karşı Ortak Mücadele anlaşması imzalanmıştır (Vozzhenikov, 2007: 142). 1999'da silahlı radikal grupların Kırgızistan'a yönelik gerçekleştirdikleri saldırılar sonrasında, Rusya, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan Ekim-Kasım 1999'da *BDT Güney Kalkanı-99* ortak askeri tatbikatını gerçekleştirmişlerdir. Bir sonraki tatbikat olan *Güney Kalkanı-2000* terörist grupların bölge ülkelerine sızmasını engellemeyi amaçlıyordu ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra o zamana kadar gerçekleştirilen en geniş kapsamlı tatbikat oldu. Bu tatbikatın önemi, Afganistan tarafından bölgeye sızabilecek teröristlere karşı yapılmış olması ve sadece tatbikata katılan ülkelerin orduları değil, diğer güvenlik birimleri ile sınır birliklerinin de tatbikata iştirak etmesidir (Allison, 2001: 228).

31 Mayıs 1995 tarihinde BDT Güvenlik Konseyi Başkanları organize suçlar, nükleer materyal ve uyuşturucu kaçakçılığı, illegal silahlı suç şebekeleri ve terörizme karşı mücadele esaslarını düzenleyen bir protokol imzalamışlardır (CNS [web], 2007).

18 Nisan 2000'de ise Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, *BDT Anti-Terör Merkez*'nin kurulmasına karar vermişlerdir. (BITS [web], 2007). 25 Haziran 2000 tarihindeki BDT Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi toplantısında, uluslararası terörizme karşı ortak mücadele kararı alınmış ve 2003'e kadar sürecektir bir terörle mücadele programı hazırlanmıştır. Ayrıca 2000 yılına kadar olan sürede BDT bölgesindeki organize suç ve terör olaylarının değerlendirilmesi yapılmıştır. 20-21 Haziran 2000'de Moskova'da gerçekleştirilen BDT zirvesinde ise karargahı

Moskova'da konuşlu *Anti-Terör Merkezi* kurulmuştur (Allison, 2001: 229-230).⁵⁸

Haziran 2001'de Soçi'de gerçekleştirilen Putin–Akayev özel görüşmesinde genelde Orta Asya güvenliği, özelde ise Afganistanda'ki gelişmeler ile paramiliter grupların Kırgızistan güneyine sızma tehlikesi ele alınmıştır. 11 Nisan 2003'te Duşanbe'de yapılan Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısında yine uluslararası terörizm ve aşırılıkla mücadele ile Irak savaşı görüşülmüştür (CNS [web], 2007).

14 Haziran 2002'de Savunma Bakanları Konseyi tarafından hava savunma verilerinin değişimi ve hava savunma sistemleri için ortak bir veri tabanı oluşturulmasına ilişkin karar alınmıştır. 7 Ekim 2002'de Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi tarafından Topluluk içinde işbirliğini geliştirmeye yönelik dokümanlar imzalandı. Bunlardan bir tanesi de askeri teknik işbirliğine ait doküman idi. Ayrıca aynı toplantıda Anti-Terörizm Merkezi bünyesinde bir Orta Asya Tümeni kurulması kararlaştırıldı (CNS [web], 2007).

Mart 2004'de yapılan Dışişleri Bakanları Konseyi'nde Beyaz Rusya Devlet Başkanı Aleksander Lukaşenka, terörizmle mücadeleyi BDT'nin ana önceliği olarak belirtmiştir. Bu toplantıda diğer Konsey üyeleri, terörizmle mücadelenin yanı sıra, Kitle İmha Silahlarının azaltılması konusu üzerinde de durmuşlardır. 16 Nisan 2004'te Kırgızistan'da gerçekleştirilen Hükümet Başkanları Konseyi toplantısında ise üye devletlerin, KİS'nin azaltılmasına yönelik çabalarını koordine edecek bir büronun açılması üzerinde durulmuştur (CNS [web], 2007).

25 Eylül-2 Ekim 2006 tarihleri arasında Novosibirsk'te Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Çin tarafından terörizme karşı ortaklaşa mücadele eğitimi yapılmıştır. 7 gün süren bu uluslararası eğitim uygulamalarına Rusya'dan 1000 civarında askeri personel katılmıştır (globalsecurity [web], 2007).

⁵⁸ Bu merkez, daha çok bir danışma ve veri tabanı işlevi görmüş, operasyonel olmaktan uzak kalmıştır. Bu oluşuma Türkmenistan katılmamıştır (Allison, 2001: 228).

Askeri alanda üzerinde hassasiyetle durulan işbirliği konularından bir diğeri ise, BDT dış sınırlarının güvenliğidir. Sınırların korunması topluluk ortak güvenlik politikalarının bir parçasını oluşturmaktadır. Bu konuda daha çok ikili anlaşmalar dikkati çekmekle birlikte, topluluk bünyesinde çok taraflı düzenlemeler de bulunmaktadır. BDT dış sınırlarının güvenliğine ilişkin, 26 Mayıs 1995’de Devlet Başkanları Konseyi’nin kabul ettiği *Topluluk Üyesi Ülkelerin Üçüncü Ülkelerle Olan Dış Sınırların Korunması Sözleşmesi*, sınır uyuşmazlıklarının barışçı bir şekilde giderilmesini, ortak sınır güvenliği politikalarını, sınır kuvvetleri arasında işbirliği ve koordinasyonu öngörmekteydi (Purtaş, 2005: 97-98). Ancak, alınan karar kağıt üzerinde kalmış, hatta bu karara tam egemenlik yanlısı ülkeler olan Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova ve Ukrayna karşı çıkarak imzalamayı reddetmişlerdir (Sakwa, 1999: 385).⁵⁹

Topluluk organları tarafından alınan yüzlerce karara, binlerce düzenlemeye ve imzalanan birçok anlaşmaya rağmen, bugün gelinen noktada BDT, sadece sorunların müzakere edildiği bir forum haline dönüşmüştür. Alınan kararların ve imzalanan anlaşmaların bir çoğunda uygulamaya dönük bir sonuç çıkmamıştır (Karaev, 2005: 49). Daha önce belirtildiği gibi karar alma mekanizması da Topluluğun etkinliğini azaltmıştır. Alınan kararlar sadece imzalayan ülkeler için geçerli olmasına rağmen, bu kararların uygulandığını kontrol edecek etkili bir mekanizma da oluşturulamamıştır (Vozzhenikov, 2007: 143). Tüm bu olumsuz tabloya rağmen BDT’nin bölge sorunlarına katkısının olmadığını söylemek yanlıştır.

BDT’nin bölge güvenlik sorunları bağlamında etkisini özetle ifade etmek gerekirse, BDT özellikle bölgede Sovyetler Birliği’nin dağılması ile ortaya çıkan boşluğu doldurarak ve uluslararası sisteme ayak uydurmaya çalışan Orta Asya cumhuriyetlerinde meydana gelebilecek istikrarsızlık

⁵⁹ Ukrayna Devlet Başkanı Kuçma, bu sözleşmeye ilişkin, “BDT’nin dış sınırları yoktur. Her ülkenin kendi iç ve dış sınırları vardır” diyerek tepki göstermiştir. BDT içindeki tam egemenlik yanlısı ülkeler (Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Türkmenistan) baştan itibaren ekonomik işbirliğini desteklemekle birlikte, BDT’nin kurumsallaşmasına temkinli yaklaşarak, topluluğun tavsiye ve istişari nitelikte olmasını savundular. Bu ülkeler Rusya Federasyonu’nun BDT’ye komünist dönemdeki gibi uluslararası bir kontrol sistemi getirme girişimlerinden endişe duyarak, Rusya’nın BDT’yi bağımsızlıklarını yeni kazanmış cumhuriyetleri etki alanında tutma aracı olarak kullanmasına engel olmaya çalıştılar (Purtaş, 2005: 87-98).

unsurlarını azaltarak, özellikle 1990'lı yılların başından sonuna kadar olan süreçte bölge güvenliğine pozitif katkı sağlamıştır.

Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte önemli oranda Rus nüfus, Orta Asya cumhuriyetleri içinde kalmıştır. Hem Orta Asya yönetimleri hem de Moskova tarafından sorun teşkil eden bu konu, Rusya'nın BDT kapsamında yeni bağımsız devletlerin her biri ile Rusya vatandaşlarının haklarının korunması konusunda yaptığı anlaşmalar sayesinde düzenlenmiştir.

Yine bağımsızlığın ilk yıllarında Kitle İmha Silahları ve Nükleer Tesisler sorunu çözülmesi gereken en öncelikli problemlerden biri olarak dünya kamuoyunu meşgul etmiştir. BDT'nin göstermiş olduğu irade ve üye ülkelerin uzlaşmacı tavrı ile sorun çözüme kavuşmuştur. Bu kapsamda 1992 yılında Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan tarafından Almatı'da yapılan "Ortak Önlemler" anlaşması ile sekiz BDT üyesi ülkenin Kitle İmha Silahları'nın ve uzun menzilli füzelerin yapımında kullanılan materyallerin üretim ve dağıtım şartlarını düzenleyen anlaşma sorunun çözümünde rol oynayan iki önemli anlaşmadır.

1995 yılında imzalanan 'BDT'de Barış ve İstikrarın Destenmesine İlişkin Memorandum' sayesinde birçok evrensel normların BDT ilkeleri olarak kabul edilmesinin yanı sıra, üyeler arasında var olan mevcut sınırların dokunulmazlığı ve sınır konularında doğabilecek tüm anlaşmazlıkların yalnızca barışçıl yöntemlerle çözümlenmesi, ilke olarak kabul edilmiştir. Ancak Orta Asya ülkelerinin kendi aralarındaki sınır ihtilafları BDT kapsamında değil daha çok ikili anlaşmalarla düzenlenmiştir.

Tacikistan iç savaşı sırasında Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından oluşturulan BDT barış gücü 1993 yılından 2000 yılına kadar bölgede görev yapmış ve etnik çatışmaların sona erdirilmesi ile Tacikistan'ın istikrara kavuşturulmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Özellikle 1990'ların ikinci yarısından günümüze kadar BDT çatısı altında terörizmle mücadele kapsamında imzalanan bir çok anlaşma ve icra edilen tatbikatlara rağmen BDT'nin, Orta Asya'nın bu dönemde en büyük sorunlarından biri halini alan terörizmle mücadele konusunda etkili bir rol oynadığını söylemek güçtür. Aynı şekilde BDT'nin etkinliğinin minimum düzeyde kaldığı uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele konusu da bölgede hala varlığını devam ettiren bir sorun olarak bölge güvenliğini tehdit etmeye devam etmektedir.

2003 yılında, daha önce belirtildiği gibi tam bağımsızlık taraftarı devletler olan Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Moldova, Özbekistan ve Türkmenistan'ın katılmadığı bölge sorunlarının daha çok BDT içinde çözümünü destekleyen Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Beyaz Rusya ve Ermenistan tarafından oluşturulan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü adında yeni bir örgüt doğmuştur.

2. KOLEKTİF GÜVENLİK ANLAŞMASI ÖRGÜTÜ

18 Eylül 2003'de altı BDT ülkesi (Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Beyaz Rusya ve Ermenistan) tarafından kurulan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün temelleri 15 Mayıs 1992 tarihinde Taşkent'te imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşması'na dayanmaktadır (Nikitin, 2007: 35, Allison, 2004: 286).

Rusya Federasyonu'nun, 7 Mayıs 1992'de Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetleri'nin kuruluşuna ilişkin yayınladığı bildiride BDT üyesi ülkeler ortak güvenlik anlaşması yapılmaya davet ediliyordu. Ortak güvenliğe ilişkin Rusya'nın talebi doğrultusunda, 15 Mayıs 1992'de Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te Devlet Başkanları Konseyi toplandı. Bu zirvede altı üye ülke (Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Ermenistan) Kolektif Güvenlik Anlaşması (Taşkent Anlaşması)'nı

imzaladılar.⁶⁰ Bu anlaşmayla taraflar kendi aralarında yeni bir askeri ittifak kurmuş oluyordu (Weinstein, 2007: 169).

Ancak Taşkent Anlaşması'na göre, BDT'de güvenlik üye ülkelere üçüncü ülkelerden gelebilecek tehditlere odaklanmıştı.⁶¹ Anlaşma bu haliyle BDT üyelerinin kendi güvenliklerini ve istikrarlarını sağlamaktan uzak bir görüntü arz ediyordu. Bir de buna mali yetersizlikler eklenince BDT içinde askeri konularda işbirliğinin zorluğu ortaya çıkmaktadır (Olcott, Aslund ve Garnett, 1999: 79).

BDT'nin askeri politikaları büyük ölçüde Rusya'nın belirlediği hedefler doğrultusunda gelişmiştir. 10 Şubat 1995'de BDT Kolektif Güvenlik Konseyi,⁶² *"Taşkent Anlaşması'na Taraf Ülkeler Arasında Kolektif Güvenlik Konseptinin Gerçekleştirilmesi ve Askeri İşbirliğinin Temel İlkeleri"* (Kolektif Güvenlik Konsepti) başlıklı bir taslağı onaylayarak yürürlüğe koydu. Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan'ın imzaladığı Taşkent Anlaşması'nın BM ve AGİT prensiplerine uygun olarak hazırlandığının altının çizildiği taslakta; egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunması, çatışmaların önlenmesi, saldırı durumunda ortak savunma ve

⁶⁰ Türkmenistan, benimsediği tarafsızlık ilkesi doğrultusunda askeri ittifaklara girmeyi doğru bulmuyordu. Anlaşmanın birinci maddesi, imzacı ülkelerin diğer üyeleri hedef alan her hangi başka bir askeri ittifaka ya da gruba katılamayacağı şartını getiriyordu. İkinci madde, herhangi bir imzacı tarafa bir tehdit söz konusu olduğunda üye ülkelerin derhal konuyu ele almasını öngörmekteydi. Rusya Federasyonu'nun "yakın çevre"ye daha sert yeni yaklaşımları neticesinde, 1993 yılının ikinci yarısında, 9 Eylül'de Azerbaycan, 9 Aralık'ta Gürcistan ve 31 Aralık'ta Beyaz Rusya Kolektif Güvenlik Anlaşması'na dahil oldular. Daha sonra anlaşma, katılımcı dokuz ülkenin tümünün parlamentolarında onaylandıktan sonra 20 Nisan 1994'de yürürlüğe girdi. Beş yıllık bir süreyi kapsayan Kolektif Güvenlik Anlaşması, bu süre dolduktan sonra parlamentoların yeniden onaylaması ile uzatılabilecekti (Purtaş, 2005: 92-94). 2 Nisan 1999 tarihinde yapılan Kolektif Güvenlik Konseyi toplantısında, Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın beş yıl daha uzatılmasına ve beşer yıllık otomatik uzatma mekanizmasına ilişkin bir protokol imzalandı (CNS [web], 2007). 21 Mayıs 1999'da ise Ermenistan'ın başkenti Erivan'da yapılan Savunma Bakanları toplantısında anlaşma süresinin uzatılması görüşüldü. Bu toplantıda Özbekistan, Azerbaycan ve Gürcistan, Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın bölgede oluşan yeni jeopolitik yapıya uymadığını gerekçe göstererek, anlaşmayı uzatmayacaklarını ve BDT'nin Kolektif Güvenlik yapısından çekileceklerini bildirdiler (Purtaş, 2005: 92-94). 1999 yılında anlaşmadan ayrılan Özbekistan, 2006 yılında tekrar Kolektif Güvenlik Örgütü'ne katıldı.

⁶¹ Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın dördüncü maddesi, NATO Anlaşması'nın beşinci maddesini çağırıştırıyordu: "anlaşmaya taraf olan ülkelerden birine yönelmiş olan bir saldırı veya saldırı tehditi tüm taraf ülkelere yapılmış bir saldırı olarak kabul edilecektir" (Gleason, 2001: 1088; Weinstein, 2007: 169).

⁶² BDT Kolektif Güvenlik Konseyi, Taşkent Anlaşmasına üye ülkelerin üst siyasi organı niteliğindedir. Konsey üyeleri bu anlaşmaya üye ülkelerin devlet başkanlarıdır. Konsey, Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın amaçlarının gerçekleştirilmesi için üye ülkelerin faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamakla görevlidir (Purtaş, 2005: 80-81).

genel istikrarın sürdürülmesi, kolektif güvenliğin temel amaçları olarak sıralanıyordu (Purtaş, 2005: 98).

1996 yılında Afganistan'da Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi, 1999-2000 yıllarında Özbekistan İslam Hareketinin bölgedeki eylemleri ve 11 Eylül olayları, anlaşmaya taraf olan ülkelerin tehdit algılamalarını değiştirmiş ve Özbekistan hariç tutulursa⁶³ onları terörizmle ve organize suçlarla mücadele için daha hassas hale getirdiği için birbirine yaklaştırmıştır (Weinstein, 2007: 170-173). Bu olayların hemen ardından Mayıs 2002'de Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne dönüştürülmesi kararı alınmıştır (Weinstein, 2007: 170-173).

Ekim 2002'de KGAÖ zirve toplantısında Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin örgütün, bölgesel entegrasyon ve bölge güvenliğinin garanti altına alınmasından başka bir amaç taşımadığını belirtmişti. (Weinstein, 2007: 173). Örgütün başlangıçtaki temel fonksiyonu, Yumuşak Güvenlik (*Soft Security*) çerçevesinde, uyuşturucu kaçakçılığı ve yasal olmayan sınır geçişleri gibi yeni tehditlerle mücadele olarak belirlenmiştir. Örgütün bu yapısının, NATO'dan ziyade AGİT ve AB gibi oluşumların çizgisinde olması uluslararası ortamda pozitif bir imaj yaratmıştır. Ancak daha sonra, Sert Güvenlik (*Hard Security*) çizgisinde oluşturulan ortak hava savunması, entegre askeri sistemler ve Kolektif barışı koruma gücü gibi uygulamalar örgütün askeri bir pakta doğru dönüştüğü⁶⁴ görüntüsü

⁶³ Özbekistan, Rusya'nın bölgede etkinliğini sağlamak için Taliban'ın Afganistan'da güçlenmesine göz yumduğunu iddia etmiş ve 1999 yılında ülkesinin radikal dini akımlar tarafından tehdit edildiğinde anlaşmaya taraf diğer üye ülkelerden destek göremediğini vurgulayarak anlaşmanın etkin olmadığını belirtmiştir. Bu dönemde ABD destekli GUAM örgütüne katılan Özbekistan, yine ABD önderliğindeki Afganistan operasyonu sırasında Hanabad hava üssünü ABD askerlerine açmıştır (Blank, 2007: 312-316).

⁶⁴ 24 Mayıs 2000'de Minsk'te, Kolektif Güvenlik Anlaşması'na taraf ülkelerin devlet başkanları tarafından imzalanan memorandum, 1992'deki Taşkent Anlaşması'nın sınırlarını oldukça aşan hükümler içermektedir. Bu memorandum Rusya, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında devam eden ittifakın yeni bir askeri ittifaka dönüştüğünü doğrular niteliktedir. 13 Ekim 2000'de Bişkek'te yapılan Kolektif Güvenlik Konseyi toplantısında daha önce imzalanan memorandum doğrultusunda yeni bir Kolektif Güvenlik Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma, üye ülkelerden herhangi birinin silahlı kuvvetlerinin gerektiğinde diğer bir üye ülkenin topraklarına gönderilmesini mümkün kılıyordu. 2004 yılından itibaren Kolektif Güvenlik Anlaşması'na üye ülkeler Rus silahlarını ucuz bir şekilde satın almaya başladı. Rusya istediği zaman bu silahların kontrolü hakkına sahip olacaktı. Bu şekilde Rusya Kolektif Güvenlik Anlaşması'na üye ülkelerin silahlı kuvvetlerini kendi kontrolü altına almış oluyordu (Purtaş, 2005: 101).

verdiğinden ABD, AB ve NATO tarafından endişe ile karşılanmıştır (Nikitin, 2007: 35-36).

Nisan 2003'de Anlaşma tarafları önce Orta Asya'da, daha sonra da terör tehdidi altındaki herhangi bir bölgede görev yapabilecek bir Ortak Acil Müdahale Gücü (*Collective Rapid Deployment Forces*) kurdular. Ortak Acil Müdahale Gücü, bir Kazak Saldırı Taburu, bir Kırgız Dağ Taburu, bir Rus Taktik Grubu (tabur), bağımsız bir Muhabere Taburu ve bir Tacik Kıyı Hücum Taburu'nu içermektedir. Bu birliklere ilaveten nakliye ve saldırı uçakları ile helikopterleri de içeren gerekli hava desteğine de sahiptir (Purtaş, 2005:101).

Haziran 2006'da Minsk'te yapılan toplantıda, örgütün fonksiyonlarının genişletileceği, askeri tehditlerin yanı sıra terörizm, organize suçlar, uyuşturucu kaçakçılığı gibi diğer tehditlerle mücadeleyle de önem verilmesi gerektiği vurgulanmış, örgüte üye bir ülkenin bu tehditlere maruz kalması durumunda diğer üyelerin hemen yardıma bulunması kararlaştırılmıştır (Vozzhenikov, 2007: 145; globalsecurity [web], 2007).

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün işlerliğine ilişkin iki zıt düşünce hakimdir. ABD ve AB'nin eleştirileri, örgütün Rusya'nın güdümünde olduğu, BDT'nin zayıflaması ve diğer aktörlerin bölgeye yönelik artan ilgisi nedeniyle Rusya'nın örgütü bölge üzerinde etkinliğini devam ettirmesini sağlayıcı bir araç olarak gördüğü yönündedir (Purtaş, 2005: 99-102).

Diğerlerinin düşüncesi ise örgütün varlığının bölge güvenliği açısından gerekli olduğu ve işbirliğinin geliştirilmesine katkı sağladığı yönündedir (Purtaş, 2005: 99-102). Bu düşüncede olanlara göre, Tacikistan'daki istikrar, anlaşmaya taraf olan ülkelerin birliklerinden oluşan Barış Gücü sayesinde sağlanmıştır. Rus, Kazak, Kırgız ve Özbek askerlerinden oluşan Barış Gücü, uzun süre Tacikistan'da istikrarın garantörü olmuştur. Ayrıca KGÖ'ne üye ülkeler sadece Rusya değil ABD ile de askeri işbirliği yapmaktadır. Rusya ve Beyaz Rusya dışında tüm BDT ülkeleri ABD veya NATO'dan askeri yardım almaktadır. 19 Kasım 2003'de Kırgızistan'da yapılan KGÖ Savunma Bakanları Toplantısı'nda bölgede istikrar için NATO

ile işbirliği tartışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında KGÖ'yü sıkı bir askeri blok olarak değerlendirmek pek mümkün gözükmemektedir Nisan 2004'de NATO'nun Baltık Cumhuriyetleri'ni de içine alarak genişlemesinden sonra 15 Nisan'da St. Petersburg'da yapılan KGÖ'ye üye ülkeler Güvenlik Kurulları Sekreterleri toplantısında Genel Sekreter Nikolay Bordyuja KGÖ'nün NATO'yu potansiyel düşman olarak görmediği, iki örgütün terörizm ve uyuşturucu ile mücadelede işbirliği yaptığını söylemiştir (Purtaş, 2005: 99-105).

Putin'in "Her kim ki SSCB'nin çöküşünden dolayı üzülüyor, onun kalbi yoktur; her kim ki onu eski şekliyle canlandırmak istiyor, onun aklı yoktur" şeklinde özetle sunduğu düşünceleri Moskova'nın gelecekte bu coğrafyaya yönelik izleyeceği politikalarına ışık tutması bakımından ilginçtir. Temmuz 2005'de Kazan şehrinin kuruluşunun 1000. yıl kutlamalarında BDT ülkeleri bir araya gelmiş ve yapılan toplantıda konuşan Putin, BDT'nin tarihi misyonunu tamamladığı ana fikri çerçevesinde görüşlerini belirtmiş ve "BDT'nin yakın gelecekte yeni bir işbirliği geliştirmek zorunda olduğunu" ifade etmiştir (Birsal, 2006: 132).

'Rusya Federasyonu'nun BDT'yi SSCB'nin devamı olarak gördüğüne' dair yapılan eleştirilere bu sözleriyle cevap veren Putin, Rusya'nın SSCB'ni yeniden diriltme düşüncesinde olmadığını vurgulayarak hem topluluk üyesi küçük devletlerin endişelerini gidermeye çalışmış hem de ortak tarihe ve kadere sahip bölge ülkelerinin birbirleriyle işbirliği yapması gerektiğini ima etmiştir. Ayrıca Rusya'nın bölgeyi hala etki alanında gördüğü ve bölgede oluşturulacak işbirliği girişimlerinde geçmişte olduğu gibi yakın gelecekte de baş aktörlerden birisi olacağı izlenimini vermiştir.

Günümüzde Rusya'nın etkili olduğu ve bölge ülkelerini de içinde barındıran iki örgüt vardır, bunlar ŞİÖ ve KGAÖ'dür. Rusya'nın, yakın gelecekte içinde Çin'in olmadığı ve Moskova'nın başat konumda bulunduğu KGAÖ'yü geliştireceği düşünülebilir. Ayrıca bölgede etkinlik kurmaya çalışan ABD ya da başka aktörlere karşı Çin'i dengeleyici bir güç olarak yanında tutacağı ve Çin'le ilişkilerini geliştireceği, Çin'le büyük bir sorun yaşamadığı

sürece Moskova ve Pekin'in önderliğindeki ŞİÖ'nün bölge üzerinde etkinliğini artıracakı değerlendirilebilir. Bu kapsamda ve güvenlik sorunları bağlamında düşünüldüğünde, Orta Asya bölgesinde yakın gelecekte ağırlıklı olarak KGAÖ ve ŞİÖ'nün etkili olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

3. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

Bölgede istikrarı sağlamaya yönelik olarak kurulan bir başka örgüt, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'dür. Genel anlamda *“bölgedeki sınır sorunlarını çözmek, çatışmaları önlemek, anti terörizm ve radikal dini akımlarla mücadele”* gibi güvenlik sorunlarına dayalı amaçları olan Örgüt, bir anlamda ABD'nin Orta Asya'ya giderek artan etkinliğine bir tepki olarak Çin ve Rusya'nın öncülüğünde kurulmuştur. 1996'da Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından imzalanan 'Sınır Ülkeleri Arasında Askeri Güveni Arttırmaya Yönelik Antlaşma' ve 1997'de 'Sınır Bölgelerinde Askeri Kuvvetleri Azaltma Antlaşması'na dayanan girişimlerle başlayan Şanghay İşbirliği Örgütü, 2001'de Özbekistan'ın katılımının ardından uluslararası bir örgüt niteliğini almıştır (SCO [web], 2007; FMPCRC [web], 2004; Norling ve Swanström, 2007: 431-433)⁶⁵. Özbekistan'ın ŞİÖ'ye katılmasındaki temel amaç, terörizmle mücadelesinde bölge ülkelerinin yardımına duyduğu gereksinimdir (Library of Congress, Özbekistan Ülke Raporu, 2007: 15).

Karşılıklı güven, işbirliği, silahsızlanma ve güvenlik gibi prensipleri ön plana çıkaran (Al-Qahtani, 2006: 129) Şanghay İşbirliği Örgütü, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan devlet ve hükümet başkanlarının 15 Haziran 2001 tarihinde Şangay'da imzaladıkları deklarasyonla resmen kurulmuştur.⁶⁶ 7 Haziran

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şangay İşbirliği Örgütü (Shanghai Cooperation Organization) resmi internet sitesi, <http://www.secsco.org/news_detail.asp?id=96&LanguageID=2>.

⁶⁶ Üye ülkelerinin kapsadığı alan 37 milyon km² olup Avrasya'nın % 74'ünü teşkil etmektedir. Nüfusu 2.7 milyar olup dünya nüfusunun % 40'ını oluşturmaktadır. Örgütte, BM Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesinden ikisi, yani Çin ve Rusya Federasyonu yer almaktadır. Dünyada stratejik nükleer silaha sahip olan ülkelerin (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan, Kuzey Kore, İran) yarısı bu örgütte yer almaktadır. Örgüt dünyanın en büyük ordusuna sahiptir. Zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklara, belli düzeyde teknolojiye ve nitelikli insan kaynağına sahip olmakla birlikte ekonomik olarak, özellikle enerji alanında birbirini tamamlayıcı ilişkilere sahiptir (Ekrem, 2006).

2002’de St. Petersburg’da yapılan Zirvede ŞİÖ Şartı kabul edilmiş, 29 Mayıs 2003’te ise Organların çalışma ilkeleri belirlenmiş ve 23 Eylül 2003’te bütçesi onaylanmıştır (SCO [web], 2007). 2004 yılında örgüt, BM tarafından “uluslararası örgüt” olarak kabul edilmiş, 2004’den itibaren Moğolistan, 2005’den itibaren İran, Hindistan, Pakistan ve 2007’de de Türkmenistan gözlemci üye olarak örgütün zirve toplantılarına kabul edilmiştir (Norling ve Swanström, 2007: 429-442).

Teşkilatın yapısı incelendiğinde üye devletlerin tamamen eşit haklara sahip olduğu ve kararların uzlaşma ile alındığı görülür (Çomak, 2006: 381). Ocak 2004’de kurulan Pekin’de konuşlu Sekreterlik ve yine aynı tarihte göreve başlayan, Özbekistan’ın başkenti Taşkent’te bulunan Bölgesel Terörle Mücadele Organı (RATS) örgütün daimi iki organını oluşturmaktadır (Guang, 2004: 5).

Bu örgütün öncülerinden Rusya’nın Orta Asya politikası daha önceki bölümlerde açıklanmıştır. Örgütün diğer büyük üyesi Çin ise, Soğuk Savaş sonrasında Orta Asya’ya yönelik öncelikli politikasını, SSCB döneminde halledilememiş sınır sorunlarını çözüme bağlamak ve bölgeden ülkesine yansıyabilecek istikrarsızlığı önlemek üzerine inşa etmiştir. Bu kapsamda Çin, öncelikle bölge ülkeleriyle ikili düzeyde ilişkiye geçerek çeşitli protokoller imzaladıktan sonra, Orta Asya’daki güvenlik konularının bir ‘çok taraflı güven artırıcı önlemler’ sistemi içerisinde görüşülmesinin daha faydalı olacağı inancıyla girişimlerini bu tür bir yapının oluşturulmasına yöneltmiştir (Aydın, 2005b: 90-91). Orta Asya devletleriyle Haziran 2001’de başlayan ikili ilişkiler, Şangay İşbirliği Örgütü’nün kurulmasıyla ekonomiden güvenliğe birçok alanda işbirliğinin geliştirilmesini sağlamıştır (Zhuangzhi, 2004: 600).

1990’ların başında, Çin’in bölgeye yönelik politikasının öncelikli hedefi sınırlarında ve sınır bölgelerinde istikrar arzusu idi. Bu amaçla Çin-SSCB arasında başlayan sınır görüşmeleri, Mayıs 1991’de 7500 km’lik sınırın %98’i üzerinde anlaşma sağlanmasıyla sona erdi.⁶⁷ Kalan %2’lik

⁶⁷ Çin’le Rusya arasında 1991 ve 1994 yıllarında imzalanan iki anlaşma ile bu iki ülke arasındaki sınır sorunu uzlaşmayla sona ermiştir. Rusya’nın Moğolistan’ın doğusunda kalan *Khabarovsk* şehri

bölümle ilgili görüşmeler, Ekim 1992'de Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya'dan ortak bir heyetle Çin arasında Pekin'de başladı. Çin, 1992 sonundan itibaren Rusya ve Orta Asya ülkeleriyle hem ikili hem de çok taraflı düzeylerde sınır sorunlarını görüşmeye başladı (Aydın, 2005b: 75).

Bu görüşmelerin sonunda Çin, 5 Temmuz 1998'de Kazakistan, 13 Haziran 2002'de Tacikistan, 22 Eylül 2004'de Kırgızistan ve 14 Ekim 2004'de Rusya ile imzaladığı sınır belirlemeye ilişkin protokollerle Orta Asya'daki sınır sorunlarını tamamen halletmiş oldu (Donaldson ve Pratt, 2005: 402-405).

Ayrıca ŞİÖ vasıtasıyla imzalanan bir seri siyasi, askeri ve ekonomik anlaşma ülkeler arasındaki sınır sorunlarını çözmenin yanı sıra, 'sınırlar etrafında gerilimi düşürme, diğer güvenlik sorunlarına çare bulma ve ortak sınırın her iki tarafında ekonomik gelişmeyi canlandırmayı' da hedeflemekteydi (Aydın, 2005b: 75).

Nisan 1993'de Pekin'de beş ülkenin, sınır sorunlarını görüşmek üzere ortak bir komisyon kurmasıyla başlayan süreç sonunda imzalanan 1996 Şanghay ve 1997 Moskova Anlaşmaları ile devam etmiştir. Ayrıca ikili düzeyde Mart 1999'da Kazakistan'la, Mayıs 1999'da Rusya ve Kazakistan'la, Ağustos 1999'da Kırgızistan'la 'ülkeler arasındaki tüm sınır sorunlarını çözümleyen' anlaşmalar imzalandı. Son olarak Ağustos 1999 ve Mayıs 2002'de Tacikistan'la imzaladığı anlaşmalarla Çin, kuzey ve kuzeybatı sınırlarındaki tartışmaları çözümleyerek güvence altına almış oldu (Aydın, 2005b: 75). Ticaret ve sınır ihtilaflarının çözümü gibi konular başta olmak üzere birçok alanda yakın ikili ilişkiler tesis eden Rusya ve Çin, Haziran 2001'de ilk resmi dostluk anlaşması niteliği taşıyan 'Dostluk ve İşbirliği Konusunda İyi Komşuluk Anlaşması' imzaladılar (Garnett, 2001: 41-54).

Başlangıçta sınır sorunlarına yoğunlaşan Şanghay Beşlisi Temmuz 1998 Almatı Dışişleri Bakanları ve Ağustos 1999 Bişkek Devlet Başkanları toplantılarında, üye ülkeler arasında işbirliğinin etnik ayrılıkçılık, dini

bölgedeki nehirler yüzünden halen tamamlanamayan küçük bir kısımla ilgili görüşmeler devam etmektedir (Donaldson ve Pratt, 2005: 404-405).

radikalizm, uluslararası terörizm⁶⁸, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile diğer sınır aşan suçlarla mücadele konularını da kapsayacak şekilde genişletilmesi ve Orta Asya'nın nükleer silahlardan arındırılmış bölge haline getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca taraflar bu toplantılarda birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve egemenliklerine saygı göstereceklerini ve çatışmaların barışçı yollardan çözümü konusundaki iradelerini ilan ettiler (Norling ve Swanström, 2007: 431).

Temmuz 2000'de gerçekleştirilen beşinci zirvede taraflar kendilerini tanımlamak üzere *Şangay Forumu* terimini tercih ederek bölgesel ve uluslararası sorunlarla ilgilenen diğer devletlerin de oluşuma katılabileceklerini açıkladılar (Aydın, 2005b: 75). Yayınlanan deklarasyonda, ekonomiden güvenliğe kadar çok yönlü ve çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi, terörizm, aşırılık ve ayrılıkçılıkla mücadele için bir anti-terörizm merkezinin kurulmasının kararlaştırıldığı bildirilmiştir (Zhuangzhi, 2004: 601).

Haziran 2001'de Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan Devlet Başkanları Çin'in Şanghay kentinde tekrar bir araya gelerek 'Şanghay İşbirliği Örgütü' adında yeni bir bölgesel işbirliği örgütünün doğduğunu ilan ettiler. Devlet başkanları bu zirvede '*Şanghay İşbirliği Örgütü Deklarasyonu*', '*Terörizm, Aşırılıklar ve Ayrılıkçılığa Karşı Şanghay Konvansiyonu*' ile Özbekistan'ın örgüte katılım anlaşmasını imzaladılar (Al-Qahtani, 2006: 130).⁶⁹

Bu toplantıda hazırlanan 'Terörizm, Aşırılıklar ve Ayrılıkçılığa Karşı Şanghay Konvansiyonu'nda örgütün kabul ettiği, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılık kavramları tanımlanmıştır. Terörizm, bir ülkenin vatandaşlarına ve kurumlarına karşı zarar verme, öldürme, gözdağı verme, toplumun huzurunu ve güvenliğini bozma, devlet otoritesini yıkma kastı ile yapılan her türlü eylem ile bu eyleme ve planlanmasına yardım etmek maksadıyla yapılan her türlü

⁶⁸ Örgütün kabul ettiği, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılık kavramlarının tanımları için bkz. SCO [web], "Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism", 2007, <<http://www.sectsco.org/html/00093.html>>.

⁶⁹ 21 maddelik 'Terörizm, Aşırılıklar ve Ayrılıkçılığa Karşı Şanghay Konvansiyonu' ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. SCO [web], "Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism", 2007, <<http://www.sectsco.org/html/00093.html>>.

fiildir. Ayrılıkçılık, bir devletin bütünlüğünü bozmaya ve onu parçalamaya yönelik yapılan her türlü eylem ve hazırlıktır. Aşırılık ise, şiddet yoluyla bir devletin anayasal düzenini değiştirmeye ve toplum güvenliğini bozmaya yönelik yapılan her türlü eylemdir. Ayrıca bu üç tehdidin, bölge güvenliği ile siyasi, ekonomik ve sosyal istikrara zarar verdiği vurgulanmıştır (SCO [web], 2001).

Haziran 2002'de St. Petersburg'da yapılan zirve toplantısında, bölgesel barışı, güvenliği ve istikrarı korumaya ve güçlendirmeye; terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ve uluslararası suç örgütleriyle mücadeleye yönelik çeşitli dokümanlar imzalandı. Ayrıca politika, ticaret ve ekonomi, ulusal savunma, çevre, kültür, bilim ve teknoloji, eğitim, enerji ve doğal kaynaklar ve iletişim alanlarında üye ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesine yönelik kararlar alındı (Zhuangzhi, 2004: 602).

Yine aynı toplantıda özellikle örgütün büyük üyeleri olan Çin ve Rusya oluşumu gelecekte sadece bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası güvenlik ve istikrar ile ekonomik işbirliği alanlarında da önemli bir araç olarak gördüklerini ifade ettiler. Ayrıca üye ülkeler devlet başkanları, imzaladıkları bir deklarasyonla 'BM dahil olmak üzere uluslararası forumlar ve örgütlerle ortak ilgi alanlarına giren dış politika konularında bilgi alışverişinde bulunmak ve ortak pozisyonlar belirlemek için bir mekanizma' oluşturulması niyetlerini ifade ettiler (Aydın, 2005b: 94).

Mayıs 2003'de Moskova'da gerçekleştirilen zirvede ŞİÖ liderleri, organizasyonun yasal organlarını ve mali yapısını düzenleyen belgeleri onaylamışlardır.⁷⁰ Zirve sonunda imzalanan bildiride özellikle eşitlik ve işbirliğine dayalı yeni güvenlik kavramı vurgulanmış, ŞİÖ'nün terörizmle mücadele konusunda BM ve AB ile yakın işbirliği arzusunda olduğu ve Afgan yönetiminin istikrarı sağlama çabalarına destek verildiği ifade edilmiştir. Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkla

⁷⁰ Bu organlar şunlardır: Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Devlet Başkanları Konseyi, Ulusal Koordinatörler Komitesi, Bakanlar Komitesi, ŞİÖ Sekreteryası ve Bölgesel Anti-Terörist Yapısı İcra Komitesi'dir (SCO [web], 24 Ağustos 2007).

mücadelenin örgütün öncelikli konuları olacağını belirtmiş ve ŞİÖ'nün 2004 yılında çalışmaya başlayacak olan *Bölgesel Anti-Terörist Yapısı* (RATS⁷¹)'nin terörizmle mücadelede önemli bir rol üstleneceğinin altını çizmiştir. Ayrıca 6 Ağustos 2003 tarihinde, ŞİÖ'ye üye olan ülkeler, terörle mücadele tatbikatlarına Kazakistan'ın sınır şehri Üç Aral'da başlamışlardır. Çin askeri heyeti başkanı General Li Qianyan, Çin ordusunun terörle mücadelede kazandığı deneyimleri Rus, Kazak, Kırgız, Tacik, Özbek ordularıyla paylaşacağını ve uluslararası terörizmle etkin mücadele yöntemlerini tartışacaklarını belirtmiştir (Oresman, 2004; SCO [web], 7 Eylül 2007).

Güvenliğe ilişkin konuların yanı sıra ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine yönelik somut adımların atıldığı, Haziran 2004'deki Taşkent zirvesinin güvenliğe yönelik en önemli konusu yeni göreve başlayan ve ŞİÖ'nün iki daimi organından biri olan Bölgesel Anti-Terörist Yapısı (*Regional Anti-Terörist Structure*) olmuştur. Terörizmin yanında uyuşturucu ile mücadele örgütün öncelikli konuları olarak tespit edilmiştir. Ayrıca açıklık, şeffaflık, örgüte üye devlet halklarının yaşam koşullarının iyileştirilmesi, bölgesel ve dünya barışına katkı konuları üzerinde durulmuştur. İlk defa bir başka ülke, Moğolistan, zirveye gözlemci olarak katılmıştır (Guang, 2004: 5-9).

Her ne kadar örgüt kurulduğundan beri diğer örgütlere ya da ülkelere karşı olmadığını her fırsatta yinelese de, ŞİÖ'nün ABD'yi ve/veya NATO'yu hedef aldığına dair şüpheleri olan uzmanları haklı çıkarırcasına, ABD ya da Batı ile sorun yaşayan İran'ın gözlemci statüsünde toplantıya katılması ve ABD'den Orta Asya bölgesindeki üsleri terketmesinin istenmesi, 2005 Astana Zirvesi'ne damga vuran iki konu olmuştur (Norling ve Swanström, 2007: 430). İran, Hindistan, Pakistan ve Moğolistan'ın gözlemci olarak katıldığı 2005 zirvesi, ŞİÖ'nün bu bölgede etkili bir oyuncu olduğunu ve bu bölgeye girmeye çalışan diğer oyuncuların ŞİÖ'yü hesaba katması gerektiğini açıkça ortaya çıkarmıştır. Ayrıca zirvede Kırgızistan'daki devrim ve Özbekistan'daki olaylar ele alınmıştır (Chargynov, 2005: 5).

⁷¹ RATS: Regional Anti-Terörist Structure

Diğer gözlemci ülkelerin yanı sıra Afganistan Devlet Başkanı'nın da katıldığı 2006 zirvesi, Örgütün kurulduğu yer olan Şanghay'da yapıldı (SCO [web], 2007). Zirveye ev sahipliği yapan Çin Devlet Başkanı Hu Jintao, zirveden önce, ABD dışında tüm bölgesel aktörlere yer ayırmıştı. Bu mesaj örgütün 2005 yılında sergilediği tutumun devamı olarak algılandı.⁷² Ekonomik işbirliğinin ön plana çıktığı zirvede güvenliğe ilişkin olarak yine en önemli konular, uyuşturucu kaçakçılığı ile *üç şeytan* olarak tanımlanan terörizm, aşırılık ve ayrılıkçılık (bölücülük) olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Özbekistan'daki Andican olayları değerlendirilmiş. O ana kadar üye ülkelerin gerçekleştirdiği birkaç tatbikatı yöneten RATS'ın işlevselliğinin artırılması görüşülmüş ve Rusya ile Çin tarafından diğer üye devletlere terörizmle daha etkin mücadele edebilmeleri maksadıyla askeri teçhizat ve para yardımı taahhüt edilmiştir (Huang, 2006: 15-21).

Türkmenistan Devlet Başkanının da ilk defa gözlemci olarak katıldığı en son zirve Ağustos 2007'de Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yapılmıştır. Terörizm, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı yine tekrarlanan güvenlik sorunları olurken, bölgedeki sınır aşan sular konusu da toplantının gündemini oluşturmuştur. Dikkatlerin Afganistan Devlet Başkanı Karzai'de toplandığı zirvede, Taliban'ın etkisinin sürdüğü ülkenin istikrara kavuşmasının bölge istikrarı için de son derece önemli olduğu ve aynı şekilde uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadelede de Afganistan'la işbirliği yapılmasının önemi vurgulanmıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin, bölgede ortak bir *Uyuşturucu ile Mücadele Bağı* kurulması çağrısı yapmış, ayrıca ŞİÖ'nün Afganistan'ın durumu ile ilgili acilen uluslararası bir konferans tertip etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Toplantının son gününde liderler ŞİÖ çerçevesinde icra edilen yaklaşık 6500 askerin katıldığı *Barış Misyonu-2007*⁷³ tatbikatını izlemişlerdir (Pannier, 2007).

⁷² ABD tarafında da rahatsızlıklar açıkça ifade edilmiştir. 2006 ŞİÖ Zirvesi'nden önce Donald Rumsfeld İran'ın toplantıya katılmasına ve genel olarak örgüte karşı şu ifadeyi kullanarak eleştiri getirmiştir. "Terörizmle mücadele ilkesine bağlı olduğunu söyleyen bir örgütün, bilinen bir terörizm destekçisini üyeliğe davet etmesi gariptir" (Norling ve Swanström, 2007: 430).

⁷³ *Barış Misyonu-2007*, ŞİÖ çerçevesinde gerçekleştirilen üçüncü tatbikattir. İlk çok taraflı ortak tatbikat, *Birlik-2003* adıyla üye devletlerin silahlı kuvvetlerinin katılımı ile Kazakistan ve Çin topraklarında 2003

Ayrıca, ŞİÖ'nün 8. zirvesinin Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de, 9. liderler zirvesinin de Rusya'nın Ekaterinburg kentinde düzenlenmesine karar verilmiştir (ntvmsnbc [web], 2007)

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün büyük ölçüde Çin'in girişimleriyle kurulması ve zamanla tek kutupluluğa, NATO genişlemesine ve ABD hegemonyasına karşıt bir platforma doğru evrilmesi, örgütün büyük ölçüde Çin'in etkisinde Orta Asya bölgesini (dolayısıyla Çin'in batı sınırlarını) özellikle ABD etkisine kapatmaya yöneldiğine ve Çin'in örgütü bir anlamda kendi çevresinde bir güvenlik çemberi oluşturarak bölgesel nüfuzunu artırma amacıyla kullandığına işaret etmektedir (Aydın, 2005b: 94).

Üyeler arasındaki birtakım sorunlara ve anlaşmazlıklara rağmen, ŞİÖ'nün önemli başarılarla imza attığı söylenebilir. Her şeyden önce güven tesis edici mekanizmalar, sınır anlaşmazlıklarının çözüme kavuşturulması ve sınır bölgelerinde silahsızlanma inisiyatifi gibi girişimler sayesinde, Şanghay mekanizmasının uluslararası ilişkilerde ve üye ülkeler arasında 'güvenlik' sorunsalını başarıyla yönettiği görülmektedir. Çin ve Rusya'nın diğer Orta Asya'lı üyelerle sınır anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturmaları, beş Orta Asya ülkesinin de kendi aralarındaki sınır tartışmalarını çözümlmeleri için bir model oluşturmuş ve bölge ülkeleri arasındaki işbirliği olanaklarının daha da gelişmesini teşvik etmiştir. İşbirliği alanındaki bu gelişmeler, üye ülkelere zamanlarını ve sınırlı kaynaklarını siyasi istikrar ve ekonomik kalkınma gibi daha öncelikli konulara yönlendirme fırsatı sağlamıştır.

Örgüt sayesinde, ülkeler arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesi, silahsızlanma, terörizmle mücadele ve işbirliği gibi konularda tarafları bağlayıcı anlaşmalara imza atılmıştır. Son gelişmeler, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün üye ülkelerin çıkarlarına hizmet edebilecek etkili ve çok-taraflı bir enstrüman olarak uluslararası arenada daha etkin bir oluşuma doğru evrildiğini göstermektedir.

yılında icra edilmiştir. İkinci tatbikat olan *Barış Misyonu-2005* ise, üye ülkelere yaklaşık 10000 askerin katıldığı bir tatbikat olmuştur (Nogayeva, 2007).

4. NATO BARIŞ İÇİN ORTAKLIK GİRİŞİMİ

Çalışmada NATO'nun bölgeye yönelik işbirliği girişimlerini daha sağlıklı değerlendirebilmek için, ilk önce ABD'nin bölge ile ilişkilerini ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır. Bölge güvenliği açısından Orta Asya yönetimleri ile ABD'nin ilişkilerini dört döneme ayırarak incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi olan 1991-1993 arası dönemde, Soğuk Savaş boyunca olduğu gibi Orta Asya bölgesi ABD'nin dış politika öncelikleri arasında yer almamıştır.

1993-2001 arasındaki ikinci dönem, Rusya'nın 'yakın çevre' doktrini ilan etmesi ile ABD'ye yönelik '11 Eylül' saldırılarına kadar geçen zamanı kapsamaktadır. Bu dönem, ABD'nin kısmen bölgeye girmeye başladığı ve ilişkilerini geliştirmeye başladığı dönem olmuştur (Birsell, 2006: 123-125).

11 Eylül saldırıları ile 2005 yılı arasındaki üçüncü dönem, ABD'nin global terörizmle mücadele politikası ve Afganistan operasyonu nedeniyle bölgeye ilgisinin arttığı ve bölge yönetimleri ile işbirliğini geliştirdiği dönem olmuştur (Zhenghong, 2005: 22-23).

2005 yılı sonrasındaki dördüncü dönem ise, Kırgızistan'daki 'Lale Devrimi' sonrasında bölge yönetimlerinin ABD'ye şüpheyile yaklaşmaya başlamaları, Özbekistan'daki Andican olayları, Şanghay İşbirliği Örgütü vasıtasıyla Rusya ve Çin'in bölgedeki etkinliğini artırmaya başlamaları ve ABD'nin Irak operasyonu sebebiyle ilgisini Orta Asya'dan Orta Doğu'ya kaydırması gibi nedenlerle ABD'nin bölgeye olan ilgisinin azaldığı/azaltıldığı dönem olmuştur (Eshel, 2007: 10).

Birinci dönemde ABD'nin ilgisi, Sovyetler Birliğini'nin sona ermesiyle cumhuriyetlere dağılmış olan kitle imha silahları ve nükleer tesislerin kontrol altına alınması ve denetlenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda, bölge ülkelerinden Kazakistan ve Özbekistan'a mali yardım yapılmıştır (Nichol, 2007: 26-27).

Bu dönemde, idari ve ekonomik açıdan Rusya'ya bağımlı Orta Asya yönetimleri, her ne kadar bağımsızlıklarının ilk yıllarında Rusya Federasyonu olmadan güvenliklerini sağlayamayacakları algısı ile hareket etseler de, zamanla Rusya'nın ülkeleri üzerindeki baskın konumundan rahatsız olup bu etkiyi dengelemek için Batıyla ve özellikle de ABD ile yakın ilişkiler kurmaya yönelik politikalar izlemişlerdir (MacFarlane, 1999: 15-16).

İkinci dönemde, bir taraftan Rusya'nın 1993'te ilan ettiği 'Yakın Çevre Doktrini'yle Orta Asya'daki etkinliğini tekrar artırma çabası içine girmesi Çin'in bölgede etkin olmaya başlaması, diğer taraftan ise o zamana kadar desteklediği Türkiye'nin beklenen etkinliği gösterememesi ve ABD merkezli petrol şirketlerinin bölgede artan çıkarları gibi faktörler 1990'ların ortalarından itibaren ABD'nin bölgeye ilgisini artırmıştır (Erhan, 2005: 17-18).

Bu dönemde ilk dikkati çeken Orta Asya ülkelerinin, ABD önderliğindeki NATO desteği ve Türkiye sponsorluğundaki NATO'nun *Barış İçin Ortaklık* programına katılmaları⁷⁴ ve sonrasında da yine ABD desteği ile *Orta Asya Barış Gücü Taburu*'nu⁷⁵ oluşturmalarıdır (Winrow, 2001: 215-216; Allison, 2001: 231-234).

Orta Asya ülkelerinin NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programına dahil edilmesi, bölgede bulunan geniş hidrokarbon rezervlerinin dünya piyasalarına aktarılması için Chevron, Amaco, Arco, Exxon gibi Amerikan firmalarının devreye girmeleri, bölge ülkelerinde dinin egemen olmadığı seküler yönetimlerin devam etmesi, Sovyetler Birliği'nden arta kalan kitle imha silahlarının bu bölgeden ABD'nin 'asi' olarak nitelendirdiği devletlere ve terör gruplarına aktarılmasının engellenmesi, bölgenin uyuşturucu ticareti için bir üs olmaktan çıkarılması ve bölge ülkelerinin serbest ekonomik modeli

⁷⁴ Peace for Peace (PfP). 10-11 Ocak 1994 tarihinde Brüksel'de yapılan NATO zirvesinde, Devlet ve Hükümet Başkanları Barış İçin Ortaklık Programı'nı başlattılar. BİO'ya, **Türkmenistan** 10 Mayıs 1994'de, **Kazakistan** 27 Mayıs 1994'de, **Kırgızistan** 1 Haziran 1994'de, **Özbekistan** 13 Temmuz 1994'de katılmıştır (Myraunet, 2006: 250-251). **Tacikistan** ise bu programa Şubat 2002'de katılmıştır (Erdem Vahit, 2005: 202). Ayrıca Orta Asya ülkelerinin 21 Aralık 1991'den 4 Kasım 2005'e kadar Uluslararası örgütlerle ilişkilerinin kronolojik sıralaması için bkz. MYRAUNET, John ve Simaityte, FAUSTA. "Relations Between Central Asian States and Multilateral Organizations. A Chronology", BERG, Andrea / Anna KREIKEMEYER (Ed.), Realities of Transformation: Democratization of Central Asia Revisited, Nomos, 2006.

⁷⁵ Central Asian Battalion (CENTRASBAT).

benimseyerek uluslararası ticarete entegre olması gibi hedefler bu dönemde ABD'nin bölgeyle ilişkilerinin temel parametrelerini oluşturmuştur (Erhan, 2005: 22-23).

Orta Asya ülkelerinin askerleri 1995'den beri Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tatbikatlara iştirak etmiş, Amerikan birlikleri de 1997'den beri Orta Asya'daki tatbikatlara katılmışlardır.⁷⁶ 2002 yılında terörizmle mücadelede 'anahtar ülke' olarak nitelenen Tacikistan'ın da BİO programına katılmasıyla, NATO'nun bu girişiminin dışında kalan Orta Asya ülkesi kalmamıştır (Nichol, 2007: 26-27; NATO [web], 2007).

Bazılarına göre NATO'nun bölgede Barış İçin Ortaklık girişimi, Orta Asya ülkeleri için BDT'ye alternatif bir askeri işbirliği seçeneği oluşturuyordu. Ancak BİO'ya katılmak, NATO üyesi olmak demek değildi ve BİO'nun bölgede Kolektif bir güvenlik işbirliği mekanizması oluşturması güçtü. BİO, barışı koruma ve arama-kurtarma konularında işbirliğini tesis etmeye çalıştıysa da yeterli mekanizmalara ve donanımına sahip olmadığından etkinliği sınırlı kalmıştır (Allison ve Jonson, 2001: 20). ABD'nin bölgeye girmesini sağlayan bir araç olarak değerlendirilen BİO'nun bölge güvenliğine katkısı ise, karşılıklı güvenin sağlanmasını teşvik etmesi ve önleyici diplomasi ile bazı yumuşak güvenlik tehditlerini önleyebileceği inancı idi (Allison, 2001: 231).

Diğer bir yapı olan Orta Asya Barış Gücü Taburu, bölgede çatışmaları önlemek, barışın korunması ve insani yardım maksadıyla, 15 Aralık 1995 tarihinde, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Devlet Başkanları'nın Kazakistan'da yaptıkları toplantıda aldıkları bir karar sonucunda, 1996 yılı başında ABD'nin Atlantik Komutanlığı'nın desteğiyle

⁷⁶ Bu tatbikatlara ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. NATO resmi internet sitesi, <<http://www.nato-pa.int/default.asp?CAT2=982&CAT1=16&CAT0=2&COM=990&MOD=0&SMD=0&SSMD=0&STA=&ID=0&PAR=0&PRINT=1>>.

kurulan ortak bir askeri birliktir. Tacikistan, tabura 1998 yılında katılmıştır⁷⁷ (Olcott, 2001: 31).

CENTRASBAT, Orta Asya ülkeleriyle diğer bölge orduları arasında ilişkilerin ve bölge güvenliğinin güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve ABD ordularının ulusal barışı koruma birlikleri, bu tatbikatlara katılarak barışı koruma ve insani yardım konularındaki kapasitelerini geliştirmekte ve tecrübelerini paylaşmaktadırlar (globalsecurity [web], 2008).

Ağustos 1997'de Kazak, Özbek ve Kırgız birlikleri CENTRASBAT projesi kapsamında Kuzey Carolina'daki Fort Bragg'de askeri eğitim almışlardır. CENTRASBAT tatbikatları, başlangıçta Orta Asya'dan sadece üç ülkenin katılımı ile gerçekleştirilirken, kısa zamanda farklı ülke ordularının katılımıyla genişlemiştir. CENTRASBAT-98 tatbikatı, 22-28 Eylül 1998 tarihleri arasında Türkiye, ABD ve Rusya dahil 8 ülkenin ve toplam 1400 askerin katılımıyla Özbekistan ve Kırgızistan'da gerçekleştirilmiştir. CENTRASBAT tatbikatları, 1999'dan itibaren NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına dahil edilmiştir (globalsecurity [web], 2008).

Bazı uzmanlara göre CENTRASBAT, hedefleri belirsiz, küçük ölçekli, hareketsiz ve sadece gösterişten ibaret bir oluşum olmaktan öteye geçememiştir, ayrıca ne CENTRASBAT, ne de NATO'nun Barış İçin Ortaklık girişimi, bölge ülkeleri için güvenlik garantisi verebilmiştir (Alison, 2001: 231). Ancak bu oluşumlar, katılımcı ülkeleri tatbikat amacıyla da olsa BDT, KGA ve Şanghay Beşlisi'nden farklı bir platformda bir araya getirmiş olmaları, karşılıklı güveni geliştirmeleri ve birer model oluşturmaları nedeniyle bölgesel işbirliğine katkıda bulunmuşlardır.

11 Eylül 2001'de New York ve Washington'da gerçekleştirilen terörist eylemler, bir yandan ABD'nin terörle mücadele söylemi altında

⁷⁷ Diğer katılımcı ülkeler, Rusya, Ukrayna, Türkiye, İngiltere, Gürcistan, Azerbaycan ve Moğolistan'dır (globalsecurity [web], military, 2008). Ayrıntılı bilgi için bkz. <<http://www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>>.

dünyanın çeşitli bölgelerinde askeri operasyonlar yürütmesine imkan sağlarken, diğer yandan ABD'nin bir çok ülkeyle yakın işbirliği içine girmesine de yol açtı. Bu ülkeler arasında bazı Orta Asya Cumhuriyetleri de bulunmaktaydı (Erhan, 2005: 35).

İlk başta ABD'yle işbirliği yapma konusunda temkinli davranan Orta Asya ülkeleri, kısa süre içinde hava sahalarını ABD'ye açmaya karar verdiler. 5 Ekim 2001'de Özbekistan'ın 'terörizmle mücadele' kapsamında ABD ile işbirliği yapacağını açıklamasının ardından, 11 Aralık'ta Kırgızistan parlamentosu da Kırgız hava sahasının açılması yönündeki kararı onayladı. Aynı şekilde Tacikistan da, 29 Aralık 2001'de Afganistan sınırına yakın Kulyab, Kurgan-Tepe ve Farhar bölgelerindeki hava üslerini ABD'ye açmayı kabul etti (Aydın ve Baycaun, 2005: 399). Ayrıca 7 Kasım 2001'de Özbekistan Termiz ve Karşi Hanabad (K2), Kırgızistan ise Manas üssünü ABD ve diğer koalisyon birliklerinin kullanımına açmışlardır. Bunun karşılığında ABD ise El-Kaide gibi, o ana kadar bölge için büyük bir tehdit oluşturan ÖİH'ne karşı da mücadele edeceği garantisini vermiştir (Nichol, 2007: 31).

ABD bölgeye yönelik politikalarında, daha önceden Orta Asya'daki devletlerin demokratik, tam bağımsız ve istikrarlı bir yapıya kavuşturulmasını önemserken, 11 Eylül sonrasında bölgenin küresel terörizm tehdidinden arındırılmasını temel politikası olarak belirlemiştir (Blank, 2007: 313-314).

Küresel terörle mücadele kapsamında, Özbekistan'la 12 Mart 2002'de, Kırgızistan'la 23 Eylül 2002'de anlaşmalar yapılmış, bu anlaşmalarda ülkeler arasındaki stratejik ortaklığın geliştirileceği ve bölge ülkelerini de tehdit eden bu tehlikeye karşı ortak mücadele edileceği vurgulanmıştır (Erhan, 2005: 35).

ABD'nin bölgede varlığının ve 'Sonsuz Özgürlük' operasyonunun bölge güvenliğine asıl katkısı 'terörizmle mücadele' alanında olmuştur. Afganistan'da ÖİH ile bağlantıları bilinen El Kaide'nin etkisiz hale getirilmesi ve terör kamplarının vurulması, Orta Asya için büyük bir tehdit oluşturan terör

örgütü ÖİH ve Hizbut Tahrir'in de bir müddet etkisiz hale getirilmesini sağlamıştır. Kasım 2001'de operasyon esnasında, ÖİH'nin askeri kanat sorumlusu olan Cuma Namangani'nin öldürüldüğü, örgütün siyasi lideri olan Tahir Yoldaş'ın ise yeraltına saklandığı bildirilmiştir (Petros, 2004: 148).

Ancak 2003'den itibaren bu gruplar tekrar toparlanmaya ve gün yüzüne çıkmaya başlamışlardır. Örgüt, Aralık 2002, Mayıs 2003 ve Kasım 2004'de Kırgızistan'ın güney bölgelerinde, Mart 2004'de ise Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te eylemlerde bulunmuştur. BDT Anti-Terör Merkezi bu eylemlerin ÖİH tarafından yapıldığını açıklamıştır (Zhenghong, 2005: 21-22).

Bu eylemler, başlangıçta ABD'nin daha sonra da NATO sorumluluğunda 'terörle mücadele' söylemi ile icra edilen operasyonların Orta Asya'yı terör tehdidinden kurtarmakta yetersiz kaldığı sonucunu vermiştir (Zhenghong, 2005: 27).

Terörle mücadele konusunda Orta Asya devletleri, 2005'den itibaren ABD ile yaptıkları ikili anlaşmaları askıya almışlar ve bu sorunla mücadelelerini ağırlıklı olarak ŞİÖ çatısı altında sürdürmeye başlamışlardır (Library of Congress, Ülke Raporları [web], 2007).

Özetle ifade etmek gerekirse, ABD ve NATO'nun bölgeye yönelik girişimlerinin, bölge güvenlik sorunlarına sınırlı da olsa katkı sağladığı söylenebilir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte ağırlıklı olarak Kazakistan ve kısmen de diğer Orta Asya cumhuriyetlerine dağılmış bulunan Kitle İmha Silahları, nükleer tesisler, taşıma sistemleri, fırlatma rampaları ile uranyum madenleri ve depolarının organize suç şebekeleri ve terör örgütlerinin eline geçebileceği endişesi, ABD'nin bölgeye yönelik temel ilgi odağını oluşturmuştur. Bu dönemde KİS ve nükleer silahların azaltılması ve kontrol altına alınmasına yönelik olarak yapılan girişimlere ABD, Orta Asya'nın nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge statüsüne kavuşması için bölge

lkelerine yaptığı mali ve teknik yardımlar ile NPT anlaşmasının imzalanması yönünde bölge yönetimlerini teşvik etmesi ile katkıda bulunmuştur.

1990'ların ortalarından itibaren NATO'nun BİO ve CENTRASBAT girişimleri aracılığı ile bölgeye girmeye başlayan ABD, bu oluşumlar sayesinde bölge yönetimleri ile ilişkilerini geliştirmiştir.

11 Eylül olaylarından sonra, ABD'nin 'küresel terörle mücadele' söylemi ile Afganistan'daki El Kaide terör örgütüne karşı başlattığı operasyonlar, bu örgütten destek alan Orta Asya'da faaliyet gösteren diğer terör örgütlerinin de bölgedeki etkinliğini azaltmıştır.

ÖİH gibi terör örgütleri ile Hizbut Tahrir gibi radikal dini akımlar tarafından tehdit edilen bölge yönetimlerinin terörle mücadele çabalarına yardımı olacağı ön kabulü ile beş Orta Asya devleti tarafından operasyonlara destek verilmiş, ABD ile stratejik ortaklık anlaşmaları imzalanmış ve bu kapsamda hava alanları ile askeri üslerin ABD birlikleri tarafından kullanılmasına izin verilmiştir.

ABD, NATO ve bölge ülkelerinin bu girişimleri sayesinde yeraltına saklanan ve 2003 yılına kadar faaliyette bulunamayan terör örgütleri, Mayıs 2003'den sonra tekrar eylemlerine başlamıştır.

Özellikle 2003'den itibaren ABD'nin ilgisinin Orta Asya'dan ziyade Orta Doğu'ya kaymaya başlaması ve Rusya ile Çin'in bölgede etkinliğini artırmaya başlaması ile ABD'nin bölge yönetimleri ile ilişkileri zayıflamıştır. Genel olarak KİS ile terörizm gibi bölge sorunlarına katkısı olan ABD, özellikle 2005 yılından itibaren yerini büyük ölçüde diğer aktörlere bırakmak zorunda kalmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Coğrafi, tarihi, dini, etnik, kültürel ve jeopolitik açılardan farklı tanımlamalar yapılsa da, Orta Asya olarak tanımlanan bölgenin neresi olduğuna dair literatürde genel bir uzlaşısı olduğu görülmektedir. Bu genel uzlaşısıya paralel biçimde bu çalışmada, Orta Asya bölgesi olarak 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarına kavuşan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan topraklarından oluşan bölge esas alınmıştır. Ayrıca bu beş Orta Asya cumhuriyetinin benzer özellikler taşıdığı tesbit edilmiştir. İdari açıdan, hepsi uzun yıllar Moskova tarafından yönetildikten sonra bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Coğrafi olarak hiçbirisinin açık denizlerle bağlantısı yoktur ve Rusya Federasyonu, Çin ve İran gibi güçlü devletler ile istikrarsız Kafkasya, Ortadoğu, Afganistan ve Çin'in Sincan Özerk Cumhuriyeti arasında kalmışlardır. Doğal kaynakları ve jeopolitik konumları onları bölge aktörleri ve dış güçlere karşı hassas konuma getirmektedir. Son olarak, aynı bölgesel sorunları paylaşmaktadırlar ve birisinin yaşadığı istikrarsızlık diğerlerini de doğrudan doğruya etkilemektedir.

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile uluslararası sistemde meydana gelen değişmelere paralel olarak güvenlik kavramının da boyutları değişmiş Sert Güvenliğe (*Hard Security*) yapılan vurgu geri plana itilirken, Yumuşak Güvenlik (*Soft Security*) ön plana çıkmaya başlamıştır. Yumuşak Güvenlik yaklaşımı, kötü yaşam koşullarının getirdiği sorunlar, sosyal, siyasi, ekonomik ve demografik yapıdaki bozulmalar, göçler, çevre kirliliği, nükleer atık, organize suç şebekeleri, kaçakçılık, gibi yeni tehditlerin ortaya çıktığını, bu tehditlerin günümüzde artık devlet sınırlarını aştığı, bölgesel ve hatta küresel nitelik kazandığını belirterek bu tehditlerin üstesinden gelinebilmesi için bölgesel işbirliğinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu çalışmada, Orta Asya'nın güvenlik sorunları Yumuşak Güvenlik yaklaşımı çerçevesinde incelenmiş, Orta Asya'nın güvenliğine etki eden başlıklar şu sorunlar olarak

tespit edilmiştir: sınır sorunları, kimlik ve etnik sorunlar, radikal dini akımlar ve terörizm, su sorunu, uyuşturucu kaçakçılığı ve Kitle İmha Silahları ve Nükleer Tesisler sorunu.

Bağımsızlık sonrasında Orta Asya'da yaşanan güvenlik sorunlarının sebeplerini anlayabilmek için bölgenin tarihsel dönüşüm ve gelişimini ele almak gereklidir. Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemindeki uygulamaların, bölgede bugün yaşanan güvenlik sorunlarından sınır sorunları ile kimlik ve etnik sorunlara doğrudan etkisi vardır.

Sınır sorunlarının sebepleri incelendiğinde Orta Asya cumhuriyetleri üzerindeki Sovyet politikalarının yanı sıra Fergana Vadisi gibi bazı bölgelerde halkların birbirine karıştığı etnik yapı, Sovyet döneminde kiralık olarak kullanılan bazı toprakların asıl sahibi olan ülkelere iade edilmemeleri, bölge coğrafyasının doğal yapısı ile bölgenin etnik yapısının uyuşmaması gibi nedenler ön plana çıkmaktadır. Günümüzde bölge ülkeleri arasındaki sınır sorunlarının büyük bir kısmı çözüme kavuşturulmuş olmasına rağmen, Orta Asya'da halen çok sayıda ihtilafli bölge mevcuttur. Bunlar potansiyel güvenlik sorunları olarak ortada durmaktadır.

Bölgede ciddi boyutlara varan bir ayrılıkçılık hareketi görülmemesine rağmen Orta Asya devletlerinin ülkelerinde birbirlerine ait azınlıkları barındırıyor olmaları etnik ve kimlik bütünlüklerini tehdit etmekte, ihtilafli bölgeler de bu bağlamda hassas noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sadece bölgesel değil küresel güvenlik sonucu olarak da nitelenen radikal dini akımlar bölgenin bir diğer gerçekliğidir. Bölgede faal olan iki radikal dini akım tespit edilmiştir. Bunlar, bölgede büyük bir İslam devleti kurma amacıyla olan Hizbut Tahrir ve Özbekistan'daki yönetimi devirmeyi amaçlayan Özbekistan İslami Hareketi'dir. Hizbut Tahrir amacını gerçekleştirmek için daha barışçıl bir tutum sergileyerek şiddete başvurmazken, Özbekistan İslami Hareketi amacına ulaşmak için terörü bir yöntem olarak kullanmakta, özellikle Özbekistan ve Kırgızistan'da bombalama eylemlerinde bulunmaktadır. İlk defa Tacikistan İç Savaşı

sırasında görülen ÖİH, eylemlerine 1999 yılında başlamış, 2001 yılından 2003 yılına kadar alınan tedbirler sayesinde yeraltına gizlenmek zorunda kalmış, Mayıs 2003'den itibaren tekrar eylemlerine başlamıştır. Bugün bölge güvenliğini tehdit eden en ciddi güvenlik sorunu terörizmdir.

Bölgenin tamamını ilgilendiren bir diğer güvenlik sorunu su sorunudur. Bağımsızlık sonrası suyla ilgili en büyük anlaşmazlık, bölgenin başlıca su kaynakları olan Amu Derya ve Sir Derya nehirlerinin paylaşılmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle yukarı çığır ülkeleri olan Tacikistan ve Kırgızistan ile aşağı çığır ülkeleri olan Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında zaman zaman sorunlar yaşanmaktadır. Son yıllarda yapılan girişimlerle bu sorun çözülmüş gibi gözükse de, küresel ısınmayla birlikte su kaynaklarına daha fazla ihtiyaç duyulduğu/duyulacağı dikkate alındığında, su sorunu bölge güvenliğine potansiyel bir tehdit olarak güncelliğini korumaktadır.

Orta Asya, dünyanın en büyük uyuşturucu üretim merkezleri olarak kabul edilen Afganistan ve Çin ile Avrupa arasında kalan konumu ile uyuşturucu tacirlerinin ilgisini çekmektedir. Bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya devletlerinin birçok iç ve dış sorunla uğraşmalarını fırsat bilen organize suç şebekeleri için bölge, Afganistan, İran ve Pakistan'dan Rusya ve Avrupa'ya uyuşturucu madde ticareti için ana geçiş güzergahlarından birisi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sınır problemleri, bölge devletleri arasındaki işbirliği eksikliği, suç örgütleri ile mücadele edecek birimlerin eğitim, teçhizat, bütçe ve teknoloji olarak yetersizliği, işsizlik rüşvet gibi sosyo-ekonomik sorunlar, Özbekistan İslam Hareketi gibi terör örgütlerinin kendilerine finans sağlamak üzere uyuşturucu kaçakçılığını kullanması nedenleriyle bölge devletleri, uyuşturucu kaçakçılığı ve organize suçlarla mücadele konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Uyuşturucu kaçakçılığı, günümüzde terörizm ile beraber bölgeyi tehdit eden en önemli güvenlik sorunlarından biridir.

Kitle İmha Silahları ve Nükleer Tesisler tehditi, bağımsızlığın hemen ardından bölgenin karşılaştığı en önemli güvenlik sorunlarından biri olarak

görülmüştür. Bu konuda kilit role sahip Kazakistan ve bölge ülkelerinin uzlaşmacı tavrı ve atılan adımlarla bu sorun günümüzde hemen hemen önemini yitirmiş gibi görünse de, bölgenin barındırdığı nükleer test alanları, taşıma sistemleri, fırlatma rampaları ve uranyum maden ocakları dikkate alındığında sorun potansiyel bir tehdit olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışmada, bölgeye yönelik güvenlik ve işbirliği yapılanmaları Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve NATO'dur.

Orta Asya ülkelerinin kendi aralarındaki sınır ihtilafları BDT kapsamında değil daha çok ikili anlaşmalarla düzenlenmiştir. Özellikle 1990'ların ikinci yarısından günümüze kadar BDT çatısı altında terörizmle mücadele kapsamında imzalanan bir çok anlaşma ve icra edilen tatbikatlara rağmen BDT'nin, Orta Asya'nın bu dönemde en büyük sorunlarından biri halini alan terörizmle mücadele konusunda etkili bir rol oynadığını söylemek güçtür. Aynı şekilde BDT'nin etkinliğinin minimum düzeyde kaldığı uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele konusu da bölgede hala varlığını devam ettiren başka bir sorun olarak bölge güvenliğini tehdit etmeye devam etmektedir.

Ancak, BDT bölgede Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan boşluğu doldurarak, uluslararası sisteme ayak uydurmaya çalışan Orta Asya cumhuriyetlerinde meydana gelebilecek istikrarsızlık unsurlarını azaltarak özellikle 1990'lı yılların başından sonuna kadar olan süreçte bölge güvenliğine pozitif katkı sağlamıştır. Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte önemli oranda Rus nüfus, Orta Asya cumhuriyetleri içinde kalmıştır. Hem Orta Asya yönetimleri hem de Moskova tarafından sorun teşkil eden bu konu, Rusya'nın BDT kapsamında yeni bağımsız devletlerin her biri ile Rusya vatandaşlarının haklarının korunması konusunda yaptığı anlaşmalar sayesinde düzenlenmiştir. Yine bağımsızlığın ilk yıllarında Kitle İmha Silahları ve Nükleer Tesisler sorunu çözülmesi gereken en öncelikli problemlerden biri olarak dünya kamuoyunu meşgul etmiştir. BDT'nin göstermiş olduğu irade ve üye ülkelerin uzlaşmacı tavrı ile sorun çözüme kavuşmuştur. Tacikistan iç savaşı

sırasında Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından oluşturulan BDT barış gücü 1993 yılından 2000 yılına kadar bölgede görev yapmış ve etnik çatışmaların sona erdirilmesi ile Tacikistan'ın istikrara kavuşturulmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

KGAÖ çatısı altında Nisan 2003'de Anlaşma tarafları önce Orta Asya'da, daha sonra da terör tehdidi altındaki herhangi bir bölgede görev yapabilecek bir Ortak Acil Müdahale Gücü'nü kurmuşlardır. Haziran 2006'da Minsk'te yapılan toplantıda, örgütün fonksiyonlarının genişletileceği, askeri tehditlerin yanı sıra terörizm, organize suçlar, uyuşturucu kaçakçılığı gibi diğer tehditlerle mücadeleye de önem verilmesi gerektiği vurgulanmış, örgüte üye bir ülkenin bu tehditlere maruz kalması durumunda diğer üyelerin hemen yardımda bulunması kararlaştırılmıştır. KGAÖ, son iki yıldır başlattığı girişimlerle Yumuşak Güvenlik tehditlerini güvenlik ajandasına almaya başlamıştır.

Üyeler arasındaki birtakım sorunlara ve anlaşmazlıklara rağmen, ŞİÖ'nün önemli başarılarla imza attığı söylenebilir. Her şeyden önce güven tesis edici mekanizmalar, sınır anlaşmazlıklarının çözüme kavuşturulması ve sınır bölgelerinde silahsızlanma inisiyatifi gibi girişimler sayesinde, Şanghay mekanizmasının uluslararası ilişkilerde ve üye ülkeler arasında 'güvenlik' sorunsalını başarıyla yönettiği görülmektedir. Çin ve Rusya'nın diğer Orta Asya'lı üyelerle sınır anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturmaları, beş Orta Asya ülkesinin de kendi aralarındaki sınır tartışmalarını çözümlemeleri için bir model oluşturmuş ve bölge ülkeleri arasındaki işbirliği olanaklarının daha da gelişmesini teşvik etmiştir. ŞİÖ'nün 2004 yılında çalışmaya başlayan Bölgesel Anti-Terorist Yapısı, şu ana kadar terörizmle mücadelede önemli bir rol üstlenmiştir. RATS'ın yönettiği terörizmle mücadele tatbikatları başarıyla icra edilmiştir. RATS bünyesinde sürekli güncellenen ve geliştirilen geniş bir veri tabanı oluşturulmuştur. Örgüt sayesinde, ülkeler arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesi, silahsızlanma, terörizmle mücadele ve işbirliği gibi konularda tarafları bağlayıcı anlaşmalara imza atılmıştır.

Üye ülkeler arasında karşılıklı güvenin geliştirilmesine yardımcı olan NATO'nun Barış İçin Ortaklık ve CENTRASBAT girişimleri, yaptıkları tatbikatlarla Orta Asyalı üyelerin barışı koruma ve insani yardım konularındaki kapasitelerini artırarak bölge güvenliğine katkı sağlamaktadırlar. 11 Eylül olaylarından sonra, ABD'nin Afganistan'daki El Kaide terör örgütüne karşı başlattığı operasyonlar, bu örgütten destek alan ve Orta Asya'da faaliyet gösteren diğer terör örgütlerinin bölgedeki etkinliğini azaltmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılından itibaren, Orta Asya'ya yönelik güvenlik ve işbirliği yapılanmalarının, bölgenin güvenlik sorunlarının çözümüne katkı sağlayıp sağlamadığı idi. Çalışmada yapılan analizlerden, bölgeye yönelik güvenlik ve işbirliği yapılanmalarının, değişen ölçülerde de olsa bölgenin güvenlik sorunlarının çözümüne katkı sağladıkları sonucu elde edilmiştir.

Çalışmada ortaya çıkarıldığı gibi bugüne kadar sınır sorunlarının büyük bir kısmı çözülmüş olmasına rağmen, bugün gelinen noktada Orta Asya'nın sınır sorunları ve ülkeler arasındaki ihtilaflı topraklar halen varlığını korumaktadır. BDT çatısı altında Rusya ile bölge ülkeleri; ŞİÖ'nün girişimleri ile Çin ve Orta Asyalı ülkeler arasındaki ihtilaflar büyük oranda çözüme kavuşmuştur. Ancak Orta Asyalı ülkelerin kendi aralarındaki sınır sorunları daha çok ikili anlaşmalarla çözüme kavuşturulmasına rağmen, bölgeye yönelik işbirliği yapılanmalarından BDT ve ŞİÖ'nün, bu sorunların çözümü için katkı sağladığı ve sağlamaya da devam edeceği sonucuna varılmıştır.

Bölge cumhuriyetlerinin birbirine karışmış etnik yapısı gözönüne alındığında, kimlik ve etnik sorunların bölge güvenliğine büyük bir tehdit oluşturduğu not edilebilir, ancak bu sorunla ilgili bugüne kadar istikrarsızlığı tetikleyen bir olaya rastlanmamıştır. Bağımsızlığın hemen sonrasında BDT'nin, daha sonra da ŞİÖ ve KGAÖ'nin birleştirici rolleriyle birbirlerine karşı güvenleri artan bölge ülkeleri arasında muhtemel bir ayrılıkçılık ve etnik çatışma yaşanmamıştır.

Bugün, radikal dini akımlar sorunu ve terörizm, bölge güvenliğini tehdit eden sorunların başında gelmektedir. ŞİÖ ve KGAÖ bünyesinde oluşturulan terörizmle mücadele yapılanmaları ve ABD-NATO'nun girişimleri ile engellenmeye çalışılan bu sorunla mücadelede, sınırlı ölçüde başarı sağlanmıştır.

Bölgeyi tehdit eden diğer bir sorun olan uyuşturucu kaçakçılığı sorunu, özellikle ŞİÖ, BDT ve KGAÖ'nün ajandasında yer alsa da bu yapılanmaların sorunun çözümü konusunda attıkları adımlar yetersiz kalmıştır.

Kitle İmha Silahları ve Nükleer Tesisler sorununun çözümü, BDT'nin bölge güvenliğini sağlamadaki ilk başarıları arasında yer almaktadır. Bu sorunun çözümünde ABD de yaptığı mali yardımlarla katkı sağlamıştır. Bugün bu tehdit birincil öncelikli olmaktan çıkmıştır.

Yukarı çığır ülkeleri ile aşağı çığır ülkeleri arasındaki güvensizliklerin arttığı dönemlerde tırmanışa geçen su sorunun çözümü ile ilgili bölgeye yönelik yapılanmaların katkısı çok sınırlı olmuştur. Bu sorun da sınır sorunları gibi daha çok ikili anlaşmalarla çözülmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

AKINER, Shirin. "Post – Soviet Central Asia: Post is Prologue", P. FERDINAND (Ed.), **The New Central Asia and Its Neighbours**, London, The Royal Institute of International Affairs, Pinter Publishers, 1994.

ALDIS, A. ve G. HERD, "Managing Soft Security Threats: Current Progress and Future Prospects", **European Security**, XIII, 2004.

ALISHER, Khamidov. "Ethnic Uzbeks Intensify Civil Rights Advocacy Effort", **Eurasianet - Civil Society**, 13 Ocak 2008, <<http://www.eurasianet.org/departments/civilsociety/articles/eav060706a.shtml>>.

ALLISON, Roy. "Structures and Frameworks for Security Policy Cooperation in Central Asia", ALLISON, R. ve Lena JONSON (Ed.), **Central Asian Security**, London, Royal Institute of International Affairs, 2001, 219-246.

ALLISON, R. ve L. JONSON. "Central Asian Security: Internal and External Dynamics", ALLISON, R. ve L. JONSON (Ed.), **Central Asian Security**, London, Royal Institute of International Affairs, 2001, 1-23.

ALLISON, Roy. "Strategic Reassertion in Russia's Central Asia Policy", **International Affairs**, Vol. 80, No. 2, 2004.

AL-QAHTANI, Mutlaq. "The Shanghai Cooperation Organization and the Law of International Organizations", **Chinese Journal of International Law**, Vol. 5, No. 1, 2006, 129-147.

ANDİCAN, Ahat. **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, İstanbul, Emre Yayınları, 1996.

ANDİCAN, Ahat. **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, Emre Yayınları, 2003.

AYDIN, Mustafa. **New Geopolitics of Central Asia and The Caucasus**, Ankara, SAM Papers, 2000.

AYDIN, Mustafa. "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", B. ORAN (Ed), **Türk Dış Politikası (İkinci Cilt)**, İstanbul, İletişim, 2001.

AYDIN, Mustafa. "Geçiş Sürecinde Kimlikler: Orta Asya'da Milliyetçilik, Din ve Bölgesel Güvenlik", M. AYDIN (Der.), **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara, Nobel, 2005a, 245-266.

AYDIN, Mustafa. "Çin'in Stratejik Hesaplarında Orta Asya", M. AYDIN (Der.), **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara, Nobel, 2005b, 69-100.

AYDIN, Mustafa. "Orta Asya'nın Değişen Dinamikleri ve Jeopolitiği", M. AYDIN (der.), **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara, Nobel, 2005c, 3-10.

AYDIN, M. ve S. BAYCAUN. "Tacik İç Savaşının Orta Asya'ya Etkileri ", M. AYDIN (Der.), **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara, Nobel, 2005, 379-405.

AYNURAL S. ve A.K. KESİCİ. "Batı Türkistan Cumhuriyetleri Birliği'nin Gerekliliği", **Türk Cumhuriyet ve Topluluklarının Sovyetler Sonrasında Ekonomik Değişme ve Gelişmeleri Sempozyumu**, Celalabad, Kırgızistan 20-26 Mayıs 2003.

BACIK, Gökhan. "Türk Cumhuriyetlerinde Kimlik Sorunu", M. K. ÖKE (Ed.), **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.

BAL, İdris. "Orta Asya'da Sovyet Kontrol Yöntemleri", **Avrasya Etüdları**, III, Sayı. 2, 1996.

BAYCAUN Saule, "Orta Asya'da Bitmeyen Sınır Sorunları: Kırgızistan-Özbekistan Gerginliği", **Stratejik Analiz**, IX, Kasım 2003, 67.

BENNIGSEN, A. ve L. QUELQUEJAY. **Step'de Ezan Sesleri**, N. UZEL (Çev.), İstanbul, İrfan, 1994.

BITS (*Berlin Information-center for Transatlantic Security*), 21 Kasım 2007, <<http://www.bits.de/frames/current.htm>>.

Birleşmiş Milletler Dünya Uyuşturucu Raporu, 2007, 18 Şubat 2008 <http://www.unodc.org/pdf/research/wdr07/WDR_2007.pdf>.

BİRSEL, Haktan. **Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

BLANK, Stephen. "U.S. Interests in Central Asia and Their Challenges", **Demokratizatsiya**, House Committee on International Relations, Vol.15, Yaz 2007.

BOHR, Annette. "Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order", **International Affairs**, No.80, 2004.

BOYSEN, Glen. "The Security Concept", **UMI Press**, The University of Texas, Arlington, 1987.

BOZHEYEVA, Gulbarshyn. "Former Soviet Biological Weapons Facilities in Kazakhstan: Past, Present, and Future" **CNS Occasional Paper**, No. 1, Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of International Studies, 1999, 14 Ekim 2007, <<http://www.cns.miis.edu/pubs/opapers/op1/op1.pdf>>.

BRANSTEN, Jeremy. "Kyrgyzstan/Uzbekistan:The Politics of Water", **Radio Free Europe**, Bişkek, 1997, 12 Ocak 2008,
<<http://www.rferl.org/features/1997/10/f.ru.971014134935.asp>>.

BUZAN, Barry. **People, States and Fear - An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era**, New York, Harvester Wheatsheat, 1991.

BUZAN, B. ve W. OLE. **Security: A New Framework of Analysis**, Boulder, Colorado, Lynne Rienner. 1998.

CAREY, R. ve C. SALMON, **International Security in the Modern World**, St. Martin's Press, New York, 1992

CASELLI, F. ve W. J. COLEMAN. "On The Theory of Ethnic Conflict", Cambridge, **NBER (National Bureau of Economic Research) Working Paper**, No. 12125, 2006

CAŞIN, Mesut Hakkı. **Rus İmparatorluk Stratejisi**, Ankara, ASAM Yayınları, 2002.

CHARGYNOV Mascken. "The Shanghai Cooperation Summit: Where Do We Go From Here?", **The Journal of China-Eurasia Forum (CEF Monthly)**, Temmuz 2005, 7 Ekim 2007,
<<http://www.isdp.eu/files/publications/cefq/05/july05.pdf>>.

CIA World Factbook. 2007. "Uzbekistan". 19 Ağustos 2007
<<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/uz.html>>.

CNS Center for Nonproliferation Studies. "Commonwealth of Independent States (CIS)", **Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes**, 2007, 4 Eylül 2007,
<<http://cns.miis.edu/pubs/inven/pdfs/cis.pdf>>.

ÇELEBİ, Özlen. "Güvenlik", H. ÇAKMAK (Ed.), **Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teoriler**, Ankara, Platin, 2007.

ÇELİKPALA, Mitat. "Sovyetlerden Günümüze Orta-Asya Kafkasya'da Vehhabilik ve İslam", DEMİRAG, Y. ve C. KARADELİ (Ed.), **Orta Asya ve Kafkasya**, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006.

ÇOMAK, Hasret. "Şanghay İşbirliği Teşkilatı ve Türkiye", İ. BAL (Ed.), **Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler**, Ankara, Lalezar, 2006, 381- 398.

DEMİRAG, Yelda. " 'Büyük Oyun' : 19. Yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin Orta Asya'da Rekabeti", DEMİRAG, Y. ve C. KARADELİ (Ed.), **Orta Asya ve Kafkasya**, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006.

DEMİRTEPE, Turgut. "Orta Asya'da Radikalizm, Otokrasi ve Terör", İ. BAL (der), **Terörizm**, Ankara, USAK Yayınları, 2006.

DEVLET, Nadir. "Ethnicity and Power: Relations Between the Central Asian States", **Perceptions: Journal of International Affairs**, II, 1997, 104-106.

DONALDSON, J. W. ve P. MARTIN, "Boundary and Territorial Trends in 2004", **Geopolitics**, X, No.2, 2005.

DOSYBIEV, Daur. "Village Defies Uzbek Government, Reporting Central Asia", **London: IWPR**, No. 51, 11 Mayıs 2001, 17 Ocak 2008, <<http://www.iwpr.net>>.

EFEĞİL, E. ve P. AKÇALI. **Orta Asya'nın Sosyo Kültürel Sorunları** (Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnitise), İstanbul, Gündoğan, 2003.

EMİL, Mamataipov. "Language Legislation Could Heighten Inter-Ethnic Tension in Kyrgyzstan", **Eurasianet - Human Rights**, 2006, 12 Ekim 2007, <<http://www.eurasianet.org/departments/rights/articles/eav022304a.shtml>>.

Encyclopaedia Britannica Internet Sitesi. 2 Kasım 2007, <<http://www.britannica.com/eb/article-9070767/Syr-Darya>>.

Encyclopaedia Britannica Internet Sitesi. 2 Kasım 2007, <<http://www.britannica.com/eb/article-9007285/Amu-Darya>>.

Envsec Internet Sitesi. 7 Haziran 2007, <<http://www.envsec.org/centasia/maps/02-synthesispriority.jpg>>.

ERDEM, Vahit. "The Caucasus and Central Asia", **NATO Parliamentary Assembly 1955-2005: 50 Years of Parliamentary Diplomacy**, 2005, 201-206.

ERHAN, Çağrı. "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül", M. AYDIN (Der.), **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara, Nobel, 2005, 13-42.

ERSOY, Ömer. "Orta Asya ve Afganistan'da Yükselen Yeni - Eski Tehdit: Uyuşturucu" M. AYDIN (der.), **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara, Nobel, 2005.

ESHEL, David. "Is America Losing its Strategic Hold on Central Asia?", **Military Technology**, Vol. 31, Issue 5, 2007, 10.

Eurasia, "Border Issues Between Kazakhstan and Uzbekistan", 30 Kasım 2005, 3 Ocak 2008, <<http://kazakhstan.neweurasia.net/2005/11/30/border-issues-between-kazakhstan-and-uzbekistan/>>.

FAROUKI, Taji. "A Fundamental Quest: Hizb ut -Tahrir and the Search for the Islamic Caliphate", **Grey Seal Books**, London, 1996, 53.

FARRANT, Amanda. "Mission Impossible: The Politico-Geographical Engineering of Soviet Central Asia's Republican Boundaries", **Central Asian Survey**, XXV, 2006, 61-74.

FMPRC (Foreign Affairs Ministry of Peoples Republic of China), "Shanghai Cooperation Organization", 2004, 4 Ağustos 2007, <<http://www.fmprc.gov.cn/eng/topics/sco/t57970.htm>>.

GARNETT, Sherman. "Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership", **The Washington Quarterly**, Vol. 24, No. 4, 2001, 41-54.

GLEASON, Gregory. "Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum", University of Glasgow, **Europe-Asia Studies**, Vol. 53, No. 7, 2001.

Global Security. "CSTO Plans to Expand Its Military Contingent", 14 Mayıs 2007, <<http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2007/05/mil-070514-rianovosti01.htm>>.

Global Security. "CENTRASBAT", 4 Şubat 2008, <<http://www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>>.

GÖZLER, Kemal. **Anayasa Hukukuna Giriş**, Bursa, Ekin Kitab Evi, 2006.

GRAY, Cayne. "How has War Changed Since the End of the Cold War?", **Parameters**, XXXV, No. 1, 2005.

GUANG, Pan. "The Tashkent Summit Meeting The Steady Advance of the SCO ", **The Journal of China-Eurasia Forum (CEF Monthly)**, Ekim 2004, 25 Ekim 2007, <<http://www.isdp.eu/files/publications/cefq/04/october04.pdf>>.

HAYIT, Baymirza; "Bugünkü Sovyetler Birliği'nin Dış Siyasetinde Türkistan'ın Önemi", **Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü**, No. 61, 1970.

HAYIT, Baymirza. **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, İstanbul, 1975.

HAYIT, Baymirza. **SSCB'deki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1987.

HAYIT, Baymirza. "Türkistan Terimi Üzerine", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı.53, 1988.

HAYIT, Baymirza. **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi** (3.Baskı), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004.

HILL, Fiona. "Areas for Future Cooperation or Conflict in Central Asia and the Caucasus", **The Silk Road in the 21st Century**, Yale University Conference, 2002, 4 Kasım 2007, <http://www.brookings.edu/speeches/2002/0919asia_hill.aspx>.

HILL, Fiona, "Central Asia: Terrorism, Religious Extremism, and Regional Stability", Testimony before the House Committee on International Relations Subcommittee on the Middle East and Central Asia, **Brookings Institute**, 2003, 4 Kasım 2007,
<http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/testimonies/2003/0723asia_hill/20030723.pdf>

HORSMAN, Stuart. "Environmental Security in Central Asia", **The Royal Institute of International Affairs Russia and Eurasia Programme Briefing Paper**, No.17, 2001.

HUANG, Chin-Hao. "China and the Shanghai Cooperation Organization: Post-Summit Analysis and Implications for the United States" Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Vol. 4, No. 3, 2006, 15-21.

HUNTER, Shireen T. **Central Asia Since Independence**, Washington D.C., The Washington Papers, 1996.

HYMAN, Anthony. "Post-Soviet Central Asia", R. ALLISON (Ed.), **Challenges for the Former Soviet Union**, Brookings Institution Press, Washington, 1996.

ICG (International Crisis Group) Asia Report. "Central Asia: Crisis Conditions in Three States ", No.7, 2000, 11 Ekim 2007,
<http://www.crisisgroup.org/library/documents/report_archive/A400291_07082000.pdf>.

ICG (International Crisis Group) Asia Report. "Central Asia: Islamist Mobilization and Regional Security" , No.14, 2001, 7 Kasım 2007,
<http://www.crisisgroup.org/library/documents/report_archive/A400245_01032001.pdf>.

ICG (International Crisis Group) Asia Report. "Drugs and Conflict", No. 25, 2001, 25 Ağustos 2007,
<http://www.crisisgroup.org/library/documents/report_archive/A400495_26112001-2.pdf>.

ICG (International Crisis Group) Asia Report. "Central Asia: Border Disputes and Conflict Potential" , No.33, 2002, 22 Eylül 2007,
<http://www.crisisgroup.org/library/documents/report_archive/A400606_04042002.pdf>.

ICG (International Crisis Group) Asia Report. "Water and Conflict", No. 34, 13 Kasım 2007,
<http://www.crisisgroup.org/library/documents/report_archive/A400668_30052002.pdf>.

ICG (International Crisis Group) Asia Report. "Radical Islam in Central Asia: Responding to Hizb ut-Tahrir", No. 58, 2003, 7 Eylül 2007,

<http://www.crisisgroup.org/library/documents/report_archive/A401032_30062003.pdf>.

Indiana Internet Sitesi. 12 Mayıs 2007,
<http://www.indiana.edu/~afghan/maps/central_asia_map.jpg>.

ISN (International Relations and Security Network), 5 Ekim 2007,
<<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?v21=106904&click53=106904&lng=en&v33=106511&id=46724>>.

IWPR Reporting Central Asia. "Turkmenistan: Twilight Existence for Uzbek Illegals", No. 530, 07 Şubat 2008,
<http://www.iwpr.net/?p=rca&s=f&o=342550&apc_state=henprca>.

KANGAS, Roger D. "Uzbekistan: Evolving Authoritarianism", **Current History**, No. 582, 1994.

KARA, Abdülvahap. "Küresel Süreçte Orta Asya Birliği", 2005, 16 Kasım 2007, <<http://www.turkdirlik.com/TurkDunyasi0000.htm>>.

KARAEV, Zainiddin. "Border Disputes and Regional Integration in Central Asia" **Harvard Asia Quarterly**, IX, No.4, 2005, 47-50.

KARASAR, Hasan Ali. "Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan'da Rus Siyaseti", **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel, VI, Kış 2001, 228.

KARASAR, Hasan Ali. "**National Identity and Regional Integration in Central Asia: Turkestan Reunion**" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences, 2002.

KASYMOV, Arslan. "Feuding Neighbours", **Reporting Central Asia**, No.50, 2001.

KENLEY, Butler. "Weapons of Mass Destruction in Central Asia", **NIS Nonproliferation Program Center for Nonproliferation Studies (CNS)**, Monterey, 2002, 2 Eylül 2007, <http://www.nti.org/e_research/e3_19a.html>.

KHAMIDOV, Alisher. "Countering the Call: The U.S., Hizb-ut-Tahrir, and Religious Extremism in Central Asia", **Brooking Institution: Saban Center for Middle East Policy, Analysis Paper**, No. 4, 2003.

KHAN, A. "Nuclear-Weapon-Free Zones (NWFZ) at a Glance", **Arms Control Association**, 2003.

KIMMAGE, Daniel. "Security Challenges in Central Asia: Implications for the EU's Engagement Strategy", **CEPS (Central European Policy Studies) Policy Brief**, Brüksel, No.139, 2007.

KINGKADE, W. Ward. "Soviet Population Censuses", **Population and Development Review**, XV, No.1, 1989.

KİBAROĞLU, Mustafa. "Orta Asya'da Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma" M. AYDIN (Der.), **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara, Nobel, 2005.

KOLOSSOV, Vladimir. "Theorizing Borders Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches", Centre of Geopolitical Studies, Institute of Geography, Russian Academy of Sciences, **Geopolitics**, Moskova, X, 2005, 606–632.

KONA, Gamze Güngörmüş. **Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.

LEWIS, W. H. ve E. MARKS. **Searching for Partners: Regional Organizations and Peace Operations**, , Washington, DC, Institute for National Strategic Studies (INSS), National Defense University, 1998.

Library of Congress, 2007. "Özbekistan", 16 Eylül 2007, <<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Uzbekistan.pdf>>.

Library of Congress, 2007. "Kazakistan", 16 Eylül 2007, <<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Kazakhstan.pdf>>.

Library of Congress, 2007. "Türkmenistan", 16 Eylül 2007, <<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Turkmenistan.pdf>>.

Library of Congress, 2007. "Kırgızistan", 16 Eylül 2007, <<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Kyrgyzstan.pdf>>.

Library of Congress, 2007. "Tacikistan", 16 Eylül 2007, <<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Tajikistan.pdf>>.

LIPOVSKI, Igor P. "Central Asia: In Search of a New Political Identity", **Middle East Journal**, Vol. 50, No. 2, Kış 1996, 211-223.

MACFARLANE, S.Neil. **Western Engagement In The Caucasus and Central Asia**, London, The Royal Institute of International Affairs, 1999.

MANN, Poonam. "Religious Extremism In Central Asia", **Strategic Analysis**, Vol. 25, No. 9, 2001, 3 Kasım 2007, <http://www.ciaonet.org/olj/sa/sa_dec01map01.html>.

MANN, Poonam. "Islamic Movement of Uzbekistan: Will it Strike Back?", **Strategic Analysis**, Vol. 26, No. 2, 2002, 17 Kasım 2007, <http://www.ciaonet.org/olj/sa/sa_apr02map01.html>.

Mc. CHESNEY, R.D. **Central Asia Foundations of Change**, Princeton, New Jersey, The Darwin Press, 1996.

MEGORAN, Nick. "The Borders of Eternal Friendship: Kyrgyz-Uzbek Relations in 1999", **Eurasia Insight** (New York: OSI), 19 Kasım 2007, <<http://www.eurasianet.org>>.

MEGORAN, Nick. "Performance, Representation and the Economics of Border Control in Uzbekistan", **Geopolitics**, X, 2005, 712–740.

MENON, Rajan. "In the Shadow of the Bear: Security in Post-Soviet Central Asia", **International Security**, XX, No. 1, Yaz 1995, 152.

MUTIMER, D. "Beyond Strategy, in Snyder", C.A. (Ed), **Contemporary Security and Strategy**, New York , Routledge, 1999.

MYRAUNET, J. ve S. FAUSTA. "Relations Between Central Asian States and Multilateral Organizations. A Chronology", BERG, A. ve A. KREIKEMEYER (Ed.), **Realities of Transformation: Democratization of Central Asia Revisited**, Nomos, 2006, 249-264.

NATO Resmi İnternet Sitesi. 29 Kasım 2007, <<http://www.nato-pa.int/default.asp?CAT2=982&CAT1=16&CAT0=2&COM=990&MOD=0&SM D=0&SSMD=0&STA=&ID=0&PAR=0&PRINT=1>>.

NICHOL, Jim. "Central Asia's Security: Issues and Implications for U.S. Interests", **CRS Report for Congress**, 2007.

NIKITIN, Alexander I. "Post-Sovyet Military-Political Integration:The Collective Security Treaty Organization and its Relations with the EU and NATO", Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Vol.5, No.1, 2007.

NORLING, N. ve N. SWANSTRÖM. "The Shanghai Cooperation Organization, Trade, and The Roles of Iran, India and Pakistan", **Central Asian Survey**, XXVI, 2007, 429-444.

NTVMSNBC İnternet Sitesi. 17 Ağustos 2007, <<http://www.ntvmsnbc.com/news/417418.asp?cp1=1>>.

OĞAN, Sinan. "Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri", **Avrasya Dosyası**, Kazakistan-Kırgızistan Özel, VII, Sayı: 4, Kış 2001-2002.

O'HARA, Sarah L. "Lessons from the Past: Water Management in Central Asia", **Water Policy**, No. 2, 2000, 365-384.

OLCOTT, Martha Brill. "Central Asia's Islamic Awakening", **Current History**, Vol. 93, No. 582, 1994, 150-154.

OLCOTT, Martha Brill. **Central Asia's New States**, Washington, US Institution of Peace Press, 1996.

OLCOTT, Martha Brill. "Central Asia: Common Legacies and Conflicts", ALLISON R. ve L. JONSON (Ed.), **Central Asian Security**, London, Royal Institute of International Affairs , 2001, 24-48.

OLCOTT M. B., A. ASLUND ve S. W. GARNETT, **Getting it Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States**, Washington, Carnegie Endowment, 1999.

OLCOTT, M. B. ve N. UDALOVA. "Drug Trafficking on the Great Silk Road: The Security Environment in Central Asia", **Russia and Eurasia Program Working Paper**, Carnegie Endowment, No. 11, 2000.

ONAY, Yaşar. **Rusya ve Değişim**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2002.

ORESMAN, Matthew. "The SCO Summit and Criteria for Analysis", **The Journal of China-Eurasia Forum (CEF Monthly)**, Haziran 2004, 16 Kasım 2007, <<http://www.isdp.eu/files/publications/cefq/04/june04.pdf>>.

PANNIER, Bruce. "Central Asia: SCO Leaders Focus On Energy, Security, Cooperation", **RFE/RL**, 19 Kasım 2007, <<http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2007/08/mil-070816-rferl03.htm>>.

PAYNE, John. "Tajikistan and the Tajiks", **The Nationalities Question in the post-Soviet States**, G. SMITH (Ed.), New York, Longman Pub., 1996.

PAZARCI, Hüseyin. **Uluslararası Hukuk**, Ankara, Turhan Kitab Evi, 2006.

PERL, Raphael R. "Taliban and Drug Trade", **Congressional Research Service Report RS 21041**, Washington, 2001.

PETROS, Tiffany. "Islam in Central Asia: The Emergence and Growth of Radicalism in the Post-Communist Era", D. L. BURGHART (Ed.), **In the Tracks of Tamerlane: Central Asia's Path to the 21st Century**, Washington, Center For Technology and National Security Policy, National Defense University, 2004, 139-155.

PHILLIPS, A. ve P. JAMES. "National Identity Between Tradition and Reflexive Modernisation: The Contradictions of Central Asia", **National Identities**, III, 2001

POLAT, Necati. "Boundary Issues in Central Asia" , **Journal of International Affairs**, New York, Kış 2003

PURTAŞ, Fırat. **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Ankara, Platin Yayınları, 2005.

RAŞİD, Ahmed. **The Resurgence of Central Asia Islam or Nationalism**, Karachi, Oxford University Press, 1994.

RAŞİD, Ahmed. **Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı Milliyetçilik mi?**, (Çev. Osman Ç. DENİZTEKİN), İstanbul, Cep Kitapları, 1996.

ROLLAN, Françoise. "Learning to Live with Frontiers: New Frontiers in Central Asia", **UNISCI Discussion Papers**, Bordeaux, 2004.

ROY, Oliver. **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, (Çev. Mehmet Moralı), İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

SAKWA, R. ve M. WEBBER. "The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival", **Europe - Asia Studies**, 1999.

SAMBANIS, Nicholas. "Do Ethnic and Non-Ethnic Civil Wars Have the Same Causes? A Theoretical and Empirical Inquiry (Part I)," **Journal of Conflict Resolution**, Vol. 45, No.3, 2001, 259-282.

SANDOLE, Dennis J.D. "Central Asia: Managing The Delicate Balance Between the 'Discourse of Danger', The 'Great Game', and Regional Problem Solving", Arlington, **Communist and Post-Communist Studies**, 2007.

SANFORD, William E. "Central Asia and the Caucasus: Historical Legacies and Future Challenges", **Perspectives on Central Asia**, II, No.1, 1997.

SARAY, Mehmet. **Özbek Türkleri Tarihi**, İstanbul, Nesil, 1993.

SCO (Shanghai Cooperation Organization). "Chronicle of Main Events of "Shanghai Five" and Shanghai Cooperation Organisation", 7 Eylül 2007, <<http://www.sectsco.org/html/00030.html>>.

SCO (Shanghai Cooperation Organization) Resmi İnternet Sitesi. 24 Ağustos 2007, <<http://www.sectsco.org>>.

SEMYON, Andreev. "Uzbek-Turkmen Border: Crossing the Wire", Nukus, **Reporting Central Asia**, No.325, 10 Kasım 2004.

SHAHRANI, Nazif. "Central Asia and the Challenge of the Soviet Legacy." **Central Asian Survey**, XII, 1993.

SJURSEN, Helene. "Security and Defence", Walter Carlsnaes, H. SJURSEN ve B. WHITE (Ed.), **European Foreign Policy Today: Theory and Practice**, London, Arena Working Paper, 2003.

SOLTAN, Elnur. "Türkmenistan ve Rusya: 'Gaz' Üzerine Kurulan İlişkiler", **Avrasya Dosyası**, Türkmenistan Özel, VII, Yaz 2001, 184-205.

SOUCEK, Svat. **A History of Inner Asia**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

SPECA (*UN Special Programme for the Economies of Central Asia*). 2005, 18 Ekim 2007, <<http://www.unescap.org/oes/speca/>>.

SPOOR, M. ve A. KRUTOV. "The 'Power of Water' in a Divided Central Asia", **Perspectives on Global Development and Technology**, Leiden, II, 2003.

TANRISEVER, Oktay F. "Güvenlik", **Devlet ve Ötesi**, A. ERALP (Ed.), İstanbul, İletişim, 2005a.

TANRISEVER, Oktay F. "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya-Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrini'nin İflası", M. AYDIN (der.), **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara, Nobel, 2005b.

TERZİOĞLU, Süleyman Sırrı. "Türkmenistan'ın Azınlıklar Konusundaki Siyaseti", **Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel**, VII, Yaz 2001, 111-123.

UÇAR, Fuat. **Dış Türkler "Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı"**, Ankara, Fark Yayınları, 2007.

UÇAROL Rifat. **Siyasi Tarih (1789-1999)**, (Beşinci Baskı), İstanbul, Filiz, 2000.

UNODC (United Nations Office on Drug and Crime) World Drug Report. 11 Ekim 2007, <http://www.unodc.org/pdf/research/wdr07/WDR_2007.pdf>.

ÜLKÜ, İrfan. **Moskova'yla İslam Arasında, Orta Asya**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2002.

VOZZHENIKOV, A.V. "The Evolution of CIS Military-Political Cooperation", **Military Thought**, 2007.

WEINSTEIN, Adam. "Russian Phoenix: The Collective Security Treaty Organization", **The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations**, 2007.

WIGHT, Martin. "Wars of Gain, Fear and Doktrine", L. FREEDMAN (Ed.), **War**, New York, Oxford University Press, 1994.

WINROW, Gareth. "Turkey and Central Asia", ALLISON, R. ve L. JONSON (Ed.), **Central Asian Security**, London, Royal Institute of International Affairs, 2001, 199-218.

Wikipedia İnternet Sitesi. 3 Ocak 2008, <<http://en.wikipedia.org/wiki/Khiva>>.

Wikipedia İnternet Sitesi. 3 Ocak 2008, <<http://en.wikipedia.org/wiki/Khorezm>>.

Wikipedia İnternet Sitesi. 3 Ocak 2008 <<http://en.wikipedia.org/wiki/Tashauz>>.

Wikipedia İnternet Sitesi. 3 Ocak 2008,
<<http://en.wikipedia.org/wiki/Turkmenabad>>.

WOLFEL, Richard L. "North to Astana: Nationalistic Motives for the Movement of the Kazakh(istani) Capital", **Nationalities Papers**, Vol. 30, 2002, 485-506.

YALÇINKAYA, Alaeddin. **Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan (1856'dan Günümüze)**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1997.

YALÇINKAYA, Haldun. **Savaş**, Ankara, İmge, 2008.

ZHENGHONG, Zhu. "Regional Security in Central Asia and Russia after 9/11", **Far Eastern Affairs**, Vol.33, Issue.1, 2005, 21-28, 6 Ocak 2008, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=5&hid=6&sid=c22c2826-20c74ab7-986c-047e13e91b26%40sessionmgr7>>.

ZHUANGZHI, Sun. "New and Old Regionalism: The Shanghai Cooperation Organization and Sino-Central Asian Relations", **International Affairs**, Vol.3, No.4, 2004, 600-612.

ZIEGLER, Charles E. "The Russian Diaspora in Central Asia: Russian Compatriots and Moskow's Foreign Policy", **Demokratizatsiya**, Kış 2006, XIV, 103-126.

EKLER

EK-A : Yirmibirinci Yüzyıl Başlarında Türkistan Haritası

EK-B : 1922'lerde Türkistan'ın Siyasi Haritası

EK-C : Fergana Vadisi Güvenlik Sorunları Haritası

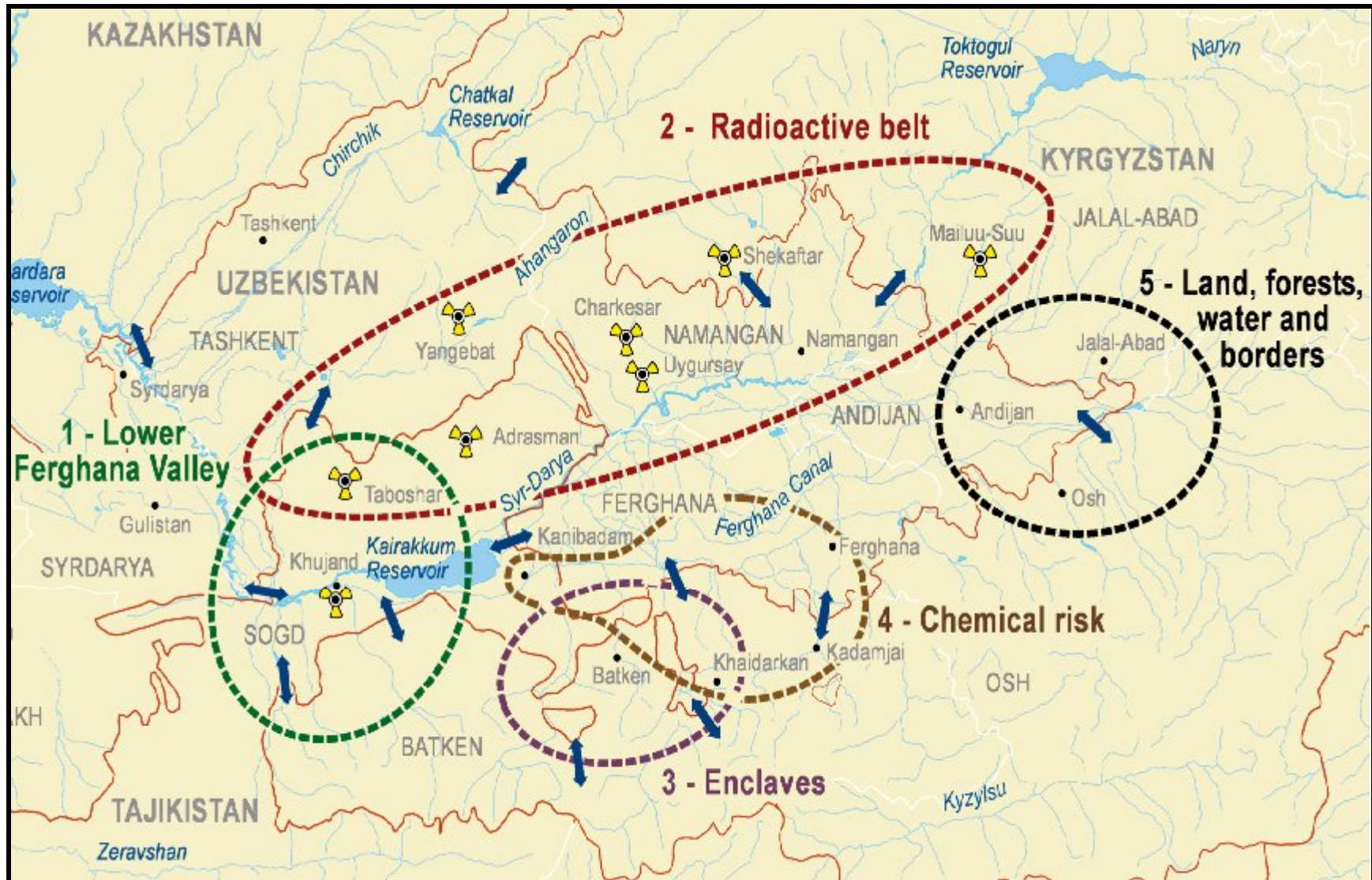
EK-Ç : Orta Asya Ülkeleri Siyasi Sınırlar

Yirmibirinci Yüzyıl Başlarında Türkistan Haritası (Andican, 2003)

1922'lerde Türkistan'ın Siyasi Haritası (Andican, 2003)

Fergana Vadisi Güvenlik Sorunları Haritası (envsec [web], 7 Haziran 2007)

Orta Asya Ülkeleri Siyasi Sınırlar (indiana [web], 12 Mayıs 2007)

